

ACTES LA RUTLLA

V^{es} JORNADES D'INVESTIGACIÓ SANTBOIANA

28 octubre 2023
SANT BOI DE LLOBREGAT
Can Massallera

la rutlla

CENTRE D'ESTUDIS
SANTBOIANS

ACTES

LA RUTLLA
5^{es} JORNADES
D'INVESTIGACIÓ
SANTBOIANA

28 d'octubre de 2023
SANT BOI DE LLOBREGAT
Can Massallera

la rutlla

CENTRE D'ESTUDIS
SANTBOIANS

AMB EL SUPORT DE:

© Edita: La Rutlla. Centre d'Estudis Santboians

© Dels textos: els autors respectius

© Fotografia: Termes romanes de Sant Boi

Primera edició: març de 2024

Impressió: Ulzuma Digital, S.L.

Dipòsit Legal: B-5453-2022

ISBN: 978-84-09-59999-8

Índex

Introducció.....	7
Crònica política d'un descobriment. Arqueologia i franquisme, el cas de les Termes Romanes MARIA LLEDÓ BARREDA I CASANOVA.....	9
Ramon Mas i Campderrós (Viladecans, 1911 – Sant Boi de Llobregat, 1973) MARIA LLEDÓ BARREDA I CASANOVA CARLES SERRET I BERNÚS.....	33
Estudi de les restes faunístiques recuperades al jaciment Camí Vell del Llor (Sant Boi de Llobregat) JORDI NADAL LORENZO · ALÍCIA ESTRADA MARTÍN	51
El <i>Balneum</i> alt imperial de Sant Boi de Llobregat JOANJO ESTEBAN CASTANERA · JOSEFA HUERTAS ARROYO DAVID PRIDA TRUJILLO.....	67
L'església de Sant Baldiri en temps de Lluís Dalmau. Devocions, altars i vida parroquial. VANESSA MARTÍN NICOLÁS.....	79
Una (re)visió del retaule barroc de Sant Baldiri a partir de la seva traça VANESSA MARTÍN NICOLÁS.....	97

El pont de pedra del riu Llobregat que mai va existir (1851-1859) XAVIER SÁNCHEZ TORRES.....	113
Baudilio Gelabert Ollé. Un santboià i la guerra de Cuba (1895-1898) JAUME COLL I GILI.....	137
Els diners d'ús intern en el sanatori mental de Sant Boi de Llobregat a principis del segle xx RICARD SÁNCHEZ ARROYOS.....	157
El brou Tex-Ton, original espanyol des de 1928 MARIA LLEDÓ BARREDA I CASANOVA CARLES SERRET I BERNÚS.....	177
Història del PSUC a Sant Boi de Llobregat (1936-1980) JORDI SABORIT PASCUAL · JOSÉ SAAVEDRA LÓPEZ	195
De Sant Boi a San Miguelito, 25 anys de cooperació amb la població nicaragüenca CARME ALCALDE CASALTA	215
Puntes de cuixí a Sant Boi AMOR DEL ALAMO MARGALEF MONTSERRAT GIBERT I LLOPART	227
La riera de la vall de Can Carreres, un paratge d'interès natural RAFA BERNABÉ · ANDREU BURGUERA · JOSEP MARIA CERVELLÓ, VALENTÍ GONZÁLEZ · JOSE LUIS PÉREZ · JOAN PAU SANFELIU · XOSE SANTÍN	241

INTRODUCCIÓ

Cinc anys sumant a la cultura local i de la comarca

Enguany fa cinc anys que vam començar aquest ambiciós projecte: les Jornades d'investigació santboianes anuals. Cinc anys de presentar investigacions inèdites sobre molts diversos temes, tenint Sant Boi com a centre d'interès.

Enguany, al costat del nostre particular aniversari, han coincidit importants aniversaris, i que hem celebrat amb comunicacions que ens han explicat aquestes efemèrides:

- Fa 70 anys que es van descobrir les Termes Romanes, i la seva comunicació ens explica el context polític del seu descobriment.
- Fa 50 anys que va morir Ramon Mas, en Sardina, a conseqüència d'un accident, just a les Termes Romanes, que ell havia descobert l'any 1953.
- Fa 50 anys va néixer l'Escola Barrufet.
- Fa 25 anys va néixer l'Associació que agermana San Miguelito i Sant Boi.

Però no solament hem parlat d'aniversaris, sinó de temes molt diversos, i interessants, com la fauna del jaciment ibèric del Camí Vell del Llor, sobre l'església parroquial de Sant Baldiri, sobre el caldo Tex Ton, sobre el PSUC, sobre les puntaires, sobre el nostre entorn natural, entre altres temes, i que en total han sigut 14 comunicacions.

I abans d'acabar un recordatori a tres persones que ens han deixat aquest 2023: la nostra sòcia Montserrat Escuder, la investigadora comarcal Gemma Tribo, vinculada al Centre d'Estudis Comarcals del

Baix Llobregat, assídua del nostre Arxiu Històric local, i en Esteve Dinarés vinculat al naixement dels grups de Cultura Popular local. Que la terra us sigui lleu.

La Junta

La Rutlla – Centre d'Estudis Santboians

Febrer de 2024

Crònica política d'un descobriment. Arqueologia i franquisme, el cas de les Termes Romanes

Maria Lledó Barreda i Casanova
LA RUTLLA · CENTRE D'ESTUDIS SANTBOIANS

Introducció

L'any 1953 es van descobrir les Termes Romanes més ben conservades de l'estat espanyol, tal com en parlen les cròniques del moment. Setanta anys després ens preguntem que és el que va passar perquè, durant molt de temps, l'edifici estigues abandonat, a disposició dels brètols que tot sovint van entrar al recinte per a destruir tant l'edifici com les restes arqueològiques que si guardaven.

L'objectiu del present treball és la d'analitzar i interpretar els esdeveniments polítics que van envoltar el descobriment i posterior investigació arqueològica i l'entorn social que es va generar, i d'aquesta forma respondre la qüestió inicialment plantejada.

Repassem la documentació contemporània conservada a l'Arxiu Històric Municipal de Sant Boi de Llobregat: la documentació administrativa, el Fons Carles Martí i el fons privat d'Antoni Rubió (amb un important conjunt epistolar, en els dos casos), l'Arxiu Serra Ràfols (Arxiu conservat a l'Institut d'Estudis Catalans) i el de la mateixa Diputació de Barcelona.

La varietat de fons documental ens farà veure, per una banda, la documentació oficial i objectiva del procés, tant en el moment del descobriment, com l'evolució "oficial" dels esdeveniments. Per l'altra la sèrie epistolar entre Antoni Rubió, Carles Martí i Josep de Calassanç Serra i

Ràfols, ens mostra la part més humana de la investigació arqueològica, com entre ells es va establir una amistat que va perdurar amb el temps, on s'ha d'incloure al cercle d'amistats Ramon Mas, i com les novetats investigadores s'anaven transmetent entre ells. Els diaris de Serra Ràfols, on podem copsar l'avanç de la investigació. Del fons de la Diputació podem veure els diferents projectes de museu que pretenien la conservació de les Termes Romanes, aquesta documentació ens fa veure que hi havia una certa preocupació, però que mai va quedar materialitzada fins a la dècada del 1989 (inici de la darrera investigació arqueològica sobre l'edifici) i el 1998 (en què es va inaugurar l'edifici d'aixopluc de les Termes).

1940-1953: Els primers anys d'investigació històrica

El 25 de gener de 1939, tropes marroquines de l'exèrcit franquista entraven a Sant Boi de Llobregat. Molta població havia estat evacuada pocs dies abans per por a represàlies. Començava un període de crisi en tots els àmbits. La societat civil santboiana romandria –gairebé– desapareguda durant una llarga temporada. El nou règim permetia un escàs marge de maniobra, fent inviable qualsevol activitat pública fora dels canals orgànics: Falange, Frente de Juventudes, Auxilio Social, Acción Católica, i poc més.

Una de les persones que enllacen el Sant Boi noucentista amb el Sant Boi franquista fou Carles Martí i Vilà (1898-1987). Martí, havia estat un dels principals dinamitzadors de la cultura local des que, el 1916, fou secretari dels Jocs Florals de Sant Boi organitzats per l'Ateneu Familiar. Ell mateix no va poder escapar-se de l'onada repressiva característica dels primers anys de postguerra, havent de patir un curt període d'internament penitenciari a l'espera de què les noves autoritats verifiquessin el corresponent expedient de depuració.

No podent restar inactiu en la seva maduresa personal, Martí, va ajudar al professor Jordi Rubió i Balaguer, en la recuperació i ordenació de la documentació de l'Arxiu Parroquial de l'església de Sant Baldiri, arxiu que l'eminent professor havia salvat de les flames l'any 1936. D'aquestes tasques de classificació i catalogació, sorgiren els primers treballs de caràcter històric de Carles Martí, que foren publicats a la revista local "Navidad" (1940-50), un petit focus de resistència cultural que, tot i el control exercit per Acción Católica, s'aixoplugava sota la protecció de l'Església catalana.

En aquesta revista, que sortia un sol cop per any coincidint amb les festes de Nadal, l'any 1945 va publicar un article titulat "El Archivo Parroquial Samboyano", on reproduïa parcialment un document de 1826, redactat per Fra Pere Puig (que havia estat prior del Convent de Pares Servites de la Vila) el qual fa una extensa descripció del Sant Boi d'aleshores: antigues jurisdiccions, carrers, curiositats, ... En la descripció que es fa del carrer del Pont una frase va cridar l'atenció de Carles Martí:

"Se compren en aquest las Casas desde las Casas de Martí y de Casanovas fins a la Casas de las Monjas Gerónimas formant part de aquesta partida las casas de Andins ab las demás del Carrer de la Mezquita fins a la casa de Madorell. Al frente de aquesta Casa hi ha una Era que crech es parcial ab Casa Salvador y Busquets, en la qual antiguament hi havia la plassa del Rey ahont se feyan los arrendaments de la Vila, com ho justifica lo enrajolat de rejolas de Valencia, que está cubert ab 12, o 13 pams de terra."

Com veiem, s'esmenta un carrer anomenat de la mesquita i un paviment de rajoles de València. Aquestes dades farien rumiar a Martí. Per una part la Mesquita era un concepte prou clar per permetre fer volar la imaginació amb relació al passat antic de la Vila, on l'única referència a la dominació sarraïna era el topònim Alcalà documentat des de començaments del segle IX. A més, a l'indret descrit per fra Pere Puig, es produïa un curiós fet: la tradició popular parlava de què se sentien veus a les nits, d'ànimes en pena, de fantasmes i d'altres històries més o menys fabuloses. Per l'altra la referència a un paviment soterrat apuntava cap a l'existència d'unes restes arqueològiques desconegudes fins aleshores. Martí es va decidir per investigar a fons el tema animat, entre d'altres, pel mateix Dr. Rubió i Balaguer qui, en una carta datada al 12 de desembre de 1950 li deia:

"[...] Ah! En un document de l'Arxiu he vist que al segle xv anomenaven mesquita també la sinagoga. Això aclareix per a mi aquella denominació de carrer de la mesquita. Em feia estrany que es referís a la dels moros [...]"

Un altre santboià inquiet, l'Arcadi Mestre i Palós (1911-??)¹, va

¹ Ni la data de naixement (1911 o 12) ni la de la defunció estan clares (al voltant de 1990)

facilitar la coneixença entre Carles Martí i Ramon Mas (1911-73), un paleta de Viladecans resident a Sant Boi des d'anys enrere. Deia Martí tot referint-se a Mas:

[...] Sabia el meu interès per la troballa d'una Mezquita que apareixia en antics documents locals i sabia que en Ramon Mas estava intrigat amb uns fantàstics relats que corrien de dintre un pou de la casa que ara en diem de les excavacions.

En la primera conversa, escaiguda al capdamunt de l'estació, vora el canal, em causà una molt bona impressió. Posats d'acord, ell organitzà una cosa que ara en diríem treball d'equip, un grup d'entusiastes que, desinteressadament com ell, anirien a excavar i desenterrar tot el que hi pogués haver d'interessant. [...]"

Com veiem, aquests van plantejar-se la possibilitat de confirmar les dades del document de fra Pere Puig a través d'una excavació. Treballs què, abans de començar, foren oportunament notificats a les autoritats locals.

La primera excavació, de diumenge, es va dur a terme –sense que puguem precisar més la data– la primavera de 1953. L'equip d'excavadors es reuniren pocs dies després i van triar entre la ceràmica recuperada un conjunt de set o vuit fragments que el mateix Martí, dintre d'un mocador, va portar al professor Agustí Duran i Sanpere, director de l'Institut Municipal d'Història de Barcelona, qui des de temps enrere coneixia les intencions de Martí. Duran va encoratjar l'equip local d'investigadors a continuar les recerques tot dictaminant que aquells fragments eren d'època romana (restes d'àmfora, *tegulae* i d'altres) i no sarraïns com feia suposar el topònim Mesquita. Martí va comunicar el resultat de l'entrevista amb Duran i l'equip d'excavadors va decidir de continuar amb les seves recerques:

"[...] Detalls molt precisos que ens donà el propi Josep Vergès, feren canviar la direcció en que s'havien fet les excavacions i, als pocs dies de treballar-hi, vingué en Ramon Mas, agitat i entusiasmada, un migdia a casa i em deia: hi trobat... així... així!, i eixamplava els braços... un mosaic ... un mosaic... [...]"

1953: la descoberta de les Termes

Què era allò que havia trobat en Ramon Mas? Ens en dona detalls un informe anònim i sense data (inèdit fins aquest moment) que nosaltres conceputem com a contemporani a les troballes i sortit, molt probablement, de la ploma de Carles Martí i Vilà.

“HALLAZGOS ARQUEOLOGICOS ROMANOS EN LA VILLA.

Por referencias de encontrarse cosas no corrientes que podían tener valor por su antigüedad, se realizó una modesta exploración en el patio de una finca propiedad de Don José Vergés Milá, en un callejón llamado impropriadamente del Hospital, que dió por resultado encontrar, a más de unos muros viejísimos, una cavidad redonda que ofreció dudas entre haber sido pozo u horno. Entre varios restos de cerámica se recogieron unos fragmentos de ánfora romana.

Interesados por todo ello, se acordó continuar las exploraciones en un edificio situado a escasos metros conocido por tradición familiar de sus propietarios por La Mezquita. En el siglo XVIII había dado ya nombre a la calle que era conocida por la de Mezquita.

Empezados los trabajos siguiendo las indicaciones del propietario, que ha dado toda clase de facilidades, con un desinterés y amor a nuestra villa dignos de reconocimiento, se encontraron un portal y un arco antiquísimos en la primera habitación y otro en forma de concha o abovedado, que facilitaba la comunicación entre los dos compartimentos subterráneos que se han excavado.

En el interior del segundo existen, a cada lado del arco o portal citado, dos arcos más en forma de hornacina, el de la derecha entrando con una repisa en su interior o base y el otro con un muro bajo en forma aparentemente de baño, con un depósito de unos noventa centímetros de profundidad, con pavimento romano en su base. El suelo de esta segunda habitación está formado por un hermoso mosaico romano que puede calificarse de bien conservado con dibujos geométricos de gran valor decorativo, en los que predomina el trazado de

Fotografia 1. Excavacions

unas cruces esvásticas. El mosaico continúa por debajo de la pared del fondo, conjeturándose que está a la vista solamente la mitad de este.

La opinión de D. Agustín Duran y Sampere, director de las excavaciones que se están efectuando junto a la catedral de Barcelona, la de D. Ramon Piñol Andreu que interviene activamente en las mismas, la del distinguido arquitecto barcelonés Sr. Florensa y la de otras personalidades que han visitado las obras a que nos referimos, coinciden en estimar altamente su valor arqueológico y en creer que estas habitaciones son parte de alguna importante villa romana que seguramente es mucho más extensa. En el exterior, un depósito, curiosamente construido, descubierto en los trabajos aludidos, parece tener relación directa y ser de la misma época romana que lo anteriormente descrito.

Creemos que sería una verdadera torpeza no dignificar dichos hallazgos, facilitando su visita, para el acrecentamiento del prestigio de nuestra población. La forma en que esto pueda realizarse queda al buen criterio de esta corporación municipal.

Creemos lo más urgente fijar un plan para no divagar y hacer más costoso el trabajo. Llegar a un acuerdo con el propietario cuando haya cristalizado el proyecto a seguir y pasar conocimiento de los hallazgos a la corporación oficial pertinente.”

Aquest primer informe tècnic va acompanyar la comunicació oficial de la troballa, feta per l'alcalde de Sant Boi, senyor Jaume Ferrer i Poblet, a la *Comisaria Provincial de Excavaciones Arqueológicas*, organisme dirigit pel senyor Epifani de Fortuny, baró d'Esponellà, a finals d'octubre de 1953.

La comissaria provincial va respondre pocs dies després (1953-11-10) tot encoratjant als autors dels treballs. També ho va fer en Josep de Calassanç Serra Ràfols, amb una carta personal a Carles Martí.

1954-1955: la Comisaria Provincial de Excavaciones Arqueológicas

Aquest organisme estava dirigit, en l'àmbit estatal, per Julio Martínez Santa-Olalla i a Catalunya va madurar, al voltant i de forma molt discreta, la tasca ja iniciada abans de la guerra, per un grup de persones que treballaven al voltant de Josep de Calassanç Serra i Ràfols (1902-1971), un dels antics col·laboradors de l'eminent arqueòleg Pere Bosch i Gimpera (1891-1974), a l'exili des de 1939.

Serra i Ràfols, avalat per Epifanio de Fortuny, que ostentava el càrrec de Comissari Provincial de Barcelona des de meitat de la dècada dels quaranta del segle XX, aconseguia desenvolupar una intensa activitat arqueològica de camp, basada sobre un ampli arrelament local, que de fet aprofitava i reprenia la xarxa local iniciada abans de la guerra, amb totes les connotacions culturals i polítiques que això representava. Eren els anys de la tímida i curta, però significativa obertura en el camp cultural i universitari propiciada pel ministre d'Educació Joaquín Ruiz Jiménez (període 1951-56). Lluís Pericot (1899-1978), un altre dels deixebles i col·laboradors directes de Bosch, exercia aquests anys el deganat de la Facultat de Filosofia i Lletres.

Amb la creació d'aquesta Comissaria, de la qual, durant una quinzena d'anys, Serra Ràfols, va assegurar la coordinació tècnica tot organitzant lligams amb els arqueòlegs i afeccionats locals i, d'aquesta

manera, en el fons, exercint una docència (com ens demostren els seus contactes amb Carles Martí i Ramon Mas) que no havia pogut practicar des que havia ensenyat arqueologia clàssica a la primera Universitat Autònoma de Barcelona, durant els anys de la República. Serra i Ràfols tenia les idees prou clares tant en política com sobre el fet nacional, per a ell la millor forma de fer país era el salvament i l'estudi del patrimoni arqueològic i històric del territori català, com ho demostra la seva permanent presència representativa a l'estranger a través de la UNESCO o els diversos congressos internacionals d'Arqueologia².

La gran obra docent de Serra Ràfols s'exercí gairebé individual, prop de cada arqueòleg, i en el moment de cada descoberta, quan Serra era avisat personalment hi compareixia sens falta, indefectiblement, allà on es produïa la urgència. Els dietaris que es conserven a l'Institut d'Estudis Catalans ens ho demostren. Cada dia anava allà on el reclamaven. Podem assegurar que Serra i Ràfols, esdevé el nexa d'unió entre dos períodes ben diferents: entre la Catalunya republicana i els primers decennis de la Catalunya franquista, des del camp de l'arqueologia.

L'any 1954 (en desconeixem el més) aparegué la primera publicació amb el títol "Trabajos para descubrir la construcción romana llamada Mezquita" (inclosa dintre de la Memòria de l'any 1953 de la "Comisión de Monumentos Históricos y Artísticos de la Provincia de Barcelona") informant de les troballes. En aquest text trobem clares referències a la possible funcionalitat de l'edifici com quan es diu "[...] *La estancia contigua estuvo calefaccionada por el sistema romano del hipocausto, aire caliente bajo el pavimento. [...]*" però en cap moment, s'afirmava de quin tipus d'edifici era, producte de la prudència que caracteritza al món de la investigació.

Entre els primers treballs desenvolupats al solar dels Vergés podem destacar les obres de consolidació de les edificacions modernes fetes per tal de garantir la seguretat de les troballes. Treballs per als quals es varen pressupostar 25.800 pessetes de l'any 1954 i que anaven a càrrec del mateix Ajuntament de Sant Boi de Llobregat³.

² Es conserva força documentació a l'arxiu personal sobre aquest aspecte de la seva vida professional.

³ Veure "Avance de Presupuesto" 1954-02-22, conservat a l'Arxiu Històric Municipal de Sant Boi de Llobregat.

Fotografia 2. Hipocausto del caldarium

El setembre de 1954 la direcció de les excavacions santboianes ja era a càrrec de Serra i Ràfols, com ho demostra la tramesa d'un xec, per l'import de 5.000 pessetes, destinat als treballs. En aquells mateixos dies, Serra, convidava a l'alcalde Ferrer i a Carles Martí a assistir a les sessions de la VII Reunió Anyal de la Comissaria Provincial d'Excavacions que se celebrà a Moià el dia 17 de setembre: “[...] *són reunions sense caràcter oficial i purament de companyonia i treball* [...]”.

Els mesos de gener i febrer de l'any 1955 es feu una campanya intensiva d'excavació, adjudicada a l'empresa local “Viuda de Mateo Puig” i on Ramon Mas i Campderrós exercia de cap d'obra, sota un acurat seguiment del mateix Serra i Ràfols. Hi van treballar com a peons: Diego López, Manolo Sánchez, Antonio Ruiz i Matias Palomo que actuava com a “pinxe”. Conservem, també, la relació dels materials emprats en els seus treballs i la valoració d'aquests.

En mig d'aquests treballs tenim una notificació de troballes (carta del 2 de febrer de 1955), feta per l'alcalde de la vila al president de la Diputació de Barcelona, on per primera vegada s'identifiquen les restes amb unes termes romanes amb una cronologia dels segles II i III dC, on, en vista de la seva importància, es demana la col·laboració de l'organisme provincial.

Vista la importància que prenen les troballes s'iniciaren contactes amb les autoritats superiors, demanant una entrevista amb José Macián “*Director General de Regiones Devastadas*” del Ministeri de Governació de Madrid, trobada que fou celebrada a mitjan octubre d'aquest mateix any de 1955 i que tindria com a conseqüència la concessió d'una important subvenció que fou destinada a la reconstrucció parcial de les restes romanes.

També van sol·licitar la col·laboració econòmica del Govern Civil de la Província per tal de fer front a les despeses ocasionades per “[...] *la compra de la finca en la que se han practicado dichas excavaciones, a fin de que con tal medida, dar mayor seguridad en la continuación de los trabajos y en su día poder urbanizar tal paraje, enclavado a la entrada de la villa.*” La sol·licitud s'acompanyava d'un informe de les troballes elaborat pel mateix Serra i Ràfols. D'aquest informe escrit el maig de 1955 destaquem els següents comentaris del mateix Serra Ràfols i ens adonarem que la investigació, tot i estar en fase inicial, no anava desencaminada:

“ (...) *Lo descubierto hasta ahora es una sección de unas termas, probablemente pertenecientes a una gran mansión*

privada o villa radicaba a orillas del Llobregat, y que debía presidir un fundus agrícola, antecesor de las ricas explotaciones actuales. Y probablemente, junto acaso con algún otro, origen de la población actual.(...)”.

Serra Ràfols continua el seu informe descrivint els diferents àmbits descoberts fins aleshores, com establint paral·lelisme amb altres termes de l'estat, com per exemple la vil·la de La Cocosa, a prop de Mérida.

Del mes d'octubre coneixen diverses comunicacions referents a la celebració de la VIII Reunió de la Comissaria Provincial (Badalona, 23 d'octubre de 1955) que fou presidida pel mateix Martínez Santa-Olalla. En aquestes comunicacions es demanen dades sobre l'alcalde Ferrer, qui havia d'assistir en qualitat de Comissari Local. En la resposta de Ferrer s'indica que aquest havia col·laborat en els treballs d'excavació.

Les actes d'aquella reunió, publicades l'any següent, són ben il·lustratives del ressò i de l'ampli poder de convocatòria que havia assolit aquesta organització. En elles es pot llegir la comunicació local que aniria a càrrec del mateix Serra i Ràfols. N'extraïem un paràgraf d'interès:

“[...] para que sea necesario pensar en su conservación íntegra, ya que forma un monumento arqueológico perfectamente definible: unas termas probablemente correspondientes a una gran edificación privada, una “villa” que debió presidir un importante fundus agrícola, antecesor de las ricas explotaciones agrarias actuales, que han hecho famosos los terrenos del Bajo Llobregat. [...]”

Entre finals de 1955 i principis del 1956 es va produir en l'àmbit estatal una important crisi en el si del govern franquista. Dins de la universitat s'inicià un procés d'oposició, que buscaven la reforma del sistema de Dionisio Ruidrejo i la reforma del SEU (Sindicat Estudiantil Universitario). Tot va acabar amb l'atac als estudiants opositors per part de la Guardia de Franco. La universitat de Madrid va ser tancada. Tot aquest moviment va provocar el canvi del ministre d'Educació Ruiz Jimenéz i d'altres dirigents del Movimiento.

Joaquín Ruiz Jiménez havia sigut el responsable de la tímida obertura en el camp cultural i universitari, i la seva destitució va comportar la reorganització de les comissaries i la destitució dels seus

responsables. Unes mesures què, amb incredulitat, eren tractades en la carta que l'Inspector General en Cap del Servei Nacional d'Excavacions Arqueològiques, Julio Martínez Santa-Olalla, adreçava al Baró d'Esponèlla, el 13 d'octubre de 1956:

“[...] Lo sorprendente y excepcionalmente lamentable es que no se halla cumplido en lo más mínimo con las normas legales de que si una persona cesa, o se dice que cesa en su cargo, no se le comunique con las mismas formalidades empleadas al nombrarle, máxime cuando se ha desempeñado el cometido con la generosidad, abnegación y eficiencia con que Vd. lo ha hecho y que me obligó a oponerme reiteradamente a la propuesta del Dr. Pericot de que usted cesara.

[...] Lamento el que un incumplimiento de normas legales elementales me halla hecho ponerle en evidencia a Vd., me halla puesto en peor situación a mi e incluso el propio Ministro de Educación halla sufrido un quebranto como el que supone todo lo ocurrido.

Immediatamente que llegue a Madrid veré al señor Ministro para exponer cuanto ha pasado y lo lamentable que resulta el que no se respete en lo más mínimo la Jerarquía y las normas más elementales de convivencia y administración [...]”

La IX Reunió de la Comissaria Provincial que s'havia de celebrar a Vic, l'any següent, va ser suspesa per ordre Governativa, un fet que coneixem per la carta de comiat (1956-10-16) que Epifanio de Fortuny, Baró d'Esponellà, Comissari Provincial d'Excavacions Arqueològiques de Barcelona va trametre a, entre d'altres, Jaume Ferrer i Poblet, el batlle de la vila de Sant Boi.

El final d'aquesta experiència va tornar a estroncar el desenvolupament d'aquella estructura organitzativa que malgrat els seus defectes, especialment la manca de professionalització de bona part dels seus components, fet, d'altra banda, comprensible en aquells moments, havia aconseguit arrelar amb força en la realitat ciutadana de moltes poblacions de Catalunya i connectar amb les inquietuds culturals d'aquestes.

1955: El Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas

L'organització del “*Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas*”, concretada l'any 1955, deixà ben clar el caràcter subsidiari de la gestió de l'arqueologia, ja que l'estructuració de la jerarquia de l'organisme es va fer d'acord amb els càrrecs que havien d'ocupar les persones que van formar part del “*Servicio*”: l'Inspector General i el delegat de Zona havien de ser catedràtics d'Universitat i els delegats provincials, directors dels museus arqueològics. El darrer graó d'aquesta estructura era ocupat pels delegats Locals, la majoria dels quals eren afeccionats a l'arqueologia i exercien les funcions inherents al càrrec sense cap retribució econòmica i al marge de la seva dedicació professional habitual.

Amb tot aquest d'alta baix, s'entreveuen problemes de concepció professional. Dos deixebles de Bosch Gimpera, Josep de Calassanç Serra i Ràfols, arqueòleg de camp, en contacte directe amb els afeccionats locals i els “professionals” del moment i Lluís Pericot, arqueòleg universitari, que exerceix la docència universitària. Tots dos els trobem enfrontats per la direcció arqueològica de l'excavació de les Termes Romanes de Sant Boi de Llobregat.

Una vegada es van produir els canvis dins de l'antiga Comissaria, i no solament de nom, el procediment va quedar de la següent forma: l'Inspector General va continuar sent Júlio Martínez Santa-Olalla, el delegat de Zona va ser Lluís Pericot. Des de la Diputació Provincial es va obligar a l'Ajuntament a demanar permisos per a reiniciar les excavacions a les Termes Romanes i determinar qui havia de dirigir les excavacions. Aquest fet va provocar anades i vingudes de correspondència entre l'Ajuntament i la Diputació Provincial. Paral·lelament, l'alcalde Jaume Ferrer va escriure a Serra Ràfols explicant-li el que estava passant, probablement per què el mateix alcalde no veia gens clara la jugada.

Desconeixem fins a quin punt va arribar la rivalitat i l'enfrontament, el cas és que Josep de Calassanç Serra i Ràfols va continuar sent el director de les excavacions santboianes. La notificació va ser via telegrama de l'Inspector General d'Excavacions Arqueològiques, Júlio Martínez Santa-Olalla, dirigit a l'alcalde (19 de novembre de 1956), i deia:

*“Conocido este ministerio oficio Comisaria Excavaciones
Barcelona y Comisario Director Excavaciones San Baudilio*

Fotografia 3. Serra Ràfols

Sr. Serra Ràfols debe comunicar que no hay más director trabajos San Baudilio que dicho Sr. nombrado legalmente. Debe rechazarse cualquier intento intromisión personal u organismo extraño. Saludole.”

Uns dies després (26 de novembre de 1956) el mateix Serra Ràfols transcriu la carta que ell havia rebut de l'Inspector General d'Excavacions Arqueològiques, confirmant el text del telegrama. I aquí s'acaba la polèmica.

Aviat tot va tornar, aparentment, a la normalitat amb la concessió de noves subvencions. Un article a la Vanguardia del dia 28 de novembre del 1956 es va publicar la nota oficial de la subvenció per a les Termes Romanes. Nous canvis en l'àmbit d'Estat van provocar nous retards en el cobrament de les subvencions procedents de la *Dirección General de Regiones Devastadas*. Sota aquest nom, l'estat espanyol va aprofitar per restaurar Patrimoni Cultural d'arreu, entre els quals es trobaven les Termes Romanes. Però va arribar un punt en què treballar amb aquest nom resultava difícil i l'any 1957 es va decidir integrar-la dins del nou *Ministerio de la Vivienda*. Aquest canvi provocà retards en el cobrament de les subvencions, tot i estar oficialment concedides. Una subvenció demanada el 1956 va ser feta efectiva, en part, el febrer de 1958.

1959-1963: Uns anys difícils per a les Termes Romanes

La creació del *Ministerio de la Vivienda* va repercutir negativament, molt més del que, inicialment, es degueren pensar, en l'àmbit local. Entre la creació l'any 1957 i l'aprovació definitiva del Reglament Orgànic, van passar dos anys d'indefinió i de retards, com hem vist, tant de subvencions concedides amb anterioritat, com les futures ajudes per a la investigació arqueològica local.

El *Ministerio de la Vivienda* va centralitzar la política estatal de l'habitatge, agrupant diferents àrees. L'objectiu principal del nou *Ministerio de la Vivienda* era enfrontar-se amb el problema de l'habitatge a les grans ciutats i llocs industrialitzats, ja que eren els llocs on s'estaven instal·lant l'onada d'immigració a la recerca de noves oportunitats. I va dedicar una especial atenció a Madrid, amb un Pla d'Urgència Social, amb la gestió de 60.000 nous habitatges. Per la qual cosa tant el ministre Arrese, com el seu Ministeri tenia altres problemes en què pensar, abans de les excavacions arqueològiques, tot i que en cap moment ho va manifestar públicament.

L'alcalde de Sant Boi Jaume Ferrer aliè a tota aquesta problemàtica, l'any 1958 s'havien demanat dues subvencions, una al *Ministerio de la Vivienda* (150.000 pessetes) i l'altre a la Diputació (25.000 pessetes), aquesta darrera va ser feta efectiva ràpidament. Els diners demanats al *Ministerio de la Vivienda* avancem que mai van arribar. Sovint la subvenció concedida de paraula, va ser reclamada, tant per escrit com amb visites personals de l'alcalde santboià al ministre Arrese. Una d'aquestes visites al desembre de 1959 l'alcalde Jaume Ferrer es va entrevistar personalment amb el Ministre Arrese, el qual li va prometre, de paraula, que faria tot el possible, reconeixent les dificultats que tenia en justificar el concepte a les partides existents, però que solucionaria el tema. Als constants requeriments per escrits tant sols rebia excuses.

Els treballs no es van aturar, ja que durant el 1959 Serra Rafols va pagar una part de les excavacions de la seva butxaca, suposem que confiava a cobrar de la subvenció quan aquesta arribés (no sabem si mai va recuperar aquests diners).

Aparentment, el ministre Arrese estava molt interessat en els treballs arqueològics santboians i no els oblidava. Als requeriments municipals els contestava amb paraules de tranquil·litat o dient que faltava alguna documentació per tal de cursar les subvencions. El 12 de juny de 1959, Serra Ràfols va lliurar el pressupost, plànol i memòria

de la conservació de les excavacions de la vil·la romana de Sant Boi perquè fos enviada al Ministeri, en resposta cursada el 4 de desembre de 1958. Sabem que a 6 d'octubre de 1959 el projecte es troba paralitzat dins de la Direcció General d'Arquitectura (dependent del Ministeri de l'Habitatge), realment no sabien on encabir el pressupost. Un telegrama de l'11 de desembre de 1959, comunicava la solució, les obres que feien referència a les excavacions de Sant Boi de Llobregat serien incloses dins d'una partida pressupostària de 1960 anomenada "Ambientación de Monumentos". El 29 d'octubre de 1960 Jaume Ferrer insistia a demanar, per escrit, com estava el tema de la subvenció demanada el 1958.

Dintre el *Ministerio de la Vivienda* hi va haver canvis organitzatius i fins i tot van canviar el ministre, repercutint a nivell local tot el tema de les negociacions personals que portava l'alcalde Jaume Ferrer.

Mentrestant, Jaume Ferrer també va demanar com estava el tema del pagament de la tercera certificació que es va facturar a conte de la subvenció de 1956 i que el 1959 encara no s'havia ingressat al conte municipal. Joaquim Almellones, cap de l'administració de la Dirección General de Arquitectura, va respondre puntualment dient que quedaven 39.229,04 pessetes i que es podria justificar com "Resultas de 1956" si es presentava la corresponent certificació, això sí, abans del 30 de novembre d'aquell any 1960. I així ho van fer, els papers necessaris van entrar el 29 de novembre. La resposta rebuda el 16 de desembre de 1960, va ser contundent: "*Queda sin efecto todo este asunto por haber prescrito el periodo normal (5 años) para cobrar el saldo.*" I la totalitat de la subvenció de 150.000 pessetes mai va arribar.

A partir de 1961 el tema es va diluint agreujat per un canvi d'alcaldia durant el mes de març, deixant el seu càrrec en Jaume Ferrer, que va ser un dels grans impulsors, des de l'administració local, dels treballs arqueològics.

Primers projectes d'explotació turística i de conservació i restauració

El futur de les restes arqueològiques semblava clar. Dins d'un article de caràcter general del diari *Solidaridad Nacional* (4 de juliol de 1958) l'alcalde Jaime Ferrer, parlava del projecte de millora de l'accés a les restes arqueològiques, ja que havia estat inclòs dins de la Ruta General

Turística d'Espanya i això feia preveure un important moviment turístic i la població havia d'estar a l'altura.

En l'àmbit local aviat van sorgir idees i projectes d'explotació turística del monument. Ramon Mas, responent a les inquietuds de molta gent, va preparar un passeig arqueològic, publicat a la revista local *Vida Santboiana* (octubre/ novembre de 1959).

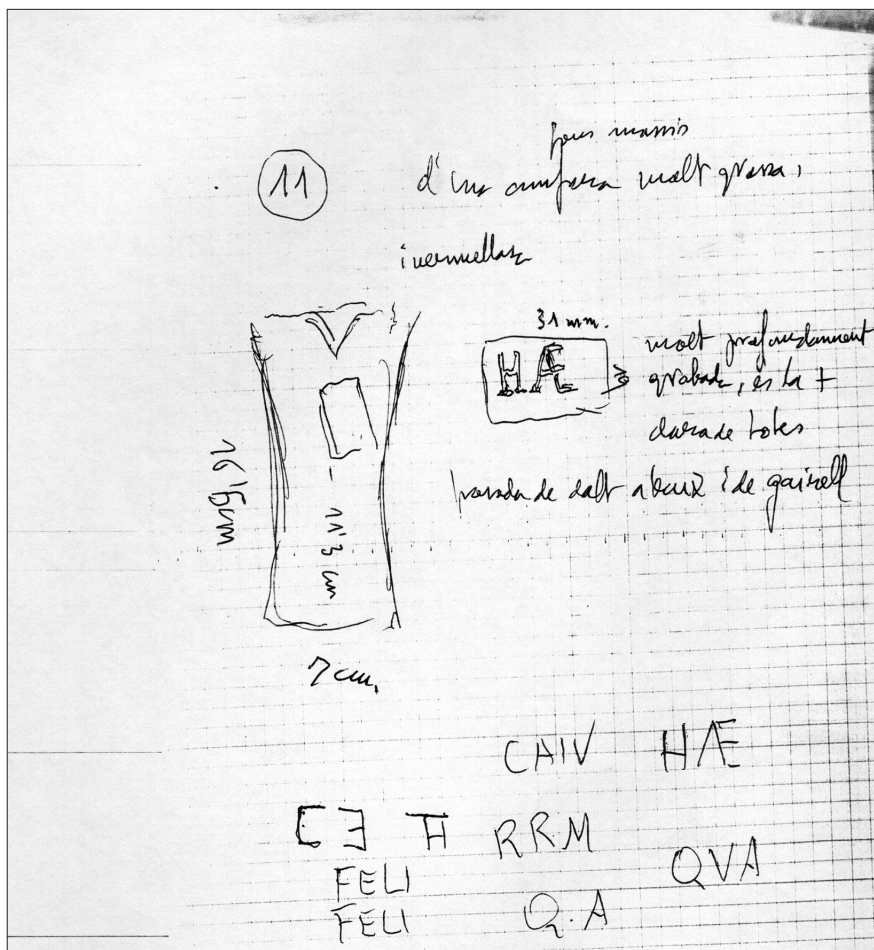
L'itinerari que va proposar Ramon Mas començava a les Termes Romanes i explica, amb paraules planeres, el que es podia veure en aquells moments. A continuació enfilava pel carrer Hospital i explica les interpretacions d'aquell moment del mur de tancament de Can Barraquer, recordant l'antic nom del carrer dit de la Mesquita. Continuant el camí explica les troballes, no visibles, que ell havia fet al carrer Hospital, producte d'obres de diversa índole. Una menció especial es va merèixer el subsol de can Torrents, on ell havia documentat diversos paviments d'*Opus Signinum*. L'itinerari finalitza a la plaça de la Constitució, des d'allà explica les troballes de l'entorn: el carrer Albertí, Mediterrani, etc. L'itinerari estava pensat, tant per a persones de Sant Boi, com a gent foranera.

Paral·lelament als primers projectes de turisme cultural, Serra Ràfols en un informe signat el dia 6 de juny de 1959 va plantejar el primer projecte de conservació i restauració de l'edifici termal. En aquest primer projecte va proposar actuacions conceptualment actuals: reduir al mínim i indispensable la restauració, tendint a la consolidació.

1964-1973. Nova represa i decadència

A partir d'aquests anys la documentació local reflecteix poca activitat arqueològica, sembla com si el tema s'hagués deixat de banda i hagués caigut en l'oblit. Però gràcies als dietaris de Serra Ràfols comprovem que no va ser així. Els contactes professionals entre Carles Martí, Ramon Mas i Josep de Calassanç Serra i Ràfols⁴ són constants entre 1964 i 1965 i no solament degut a les excavacions de les Termes Romanes, sinó que hem descobert que es varen fer sondatges al carrer del Pont i al solar que hi ha entre el carrer del Pont i el carrer de l'Hospital. Serra Ràfols tot ho apuntava, fins i tot feia dibuixos a ma alçada dels materials destacats que sortien a les rases, així com croquis de les seccions de cada

⁴ Dietari 4/04/1964 – 091 1965 (1/4 Prevosti)

Fotografia 4. Dietari de Serra Rafols

una d'elles. Els sondatges posaren al descobert estratigrafia romana, i sota la qual un mur ibèric de considerables dimensions, que els va fer pensar en una possible muralla ibèrica.

El 20 de juny de 1964 es va confirmar la subvenció de la Diputació Provincial, moment en què es van finalitzar els sondatges i s'inicià novament la investigació a les Termes Romanes. A partir d'ara els finançaments per a les noves intervencions ja no es buscaren en el govern central, ara es mirarà cap a la Diputació de Barcelona.

Entre Serra Ràfols i l'alcalde local, Josep Milà es va establir correspondència i felicitant-se pel fet d'haver aconseguit 150.000

pessetes. Aquests diners van ser destinats a fer un edifici de cobriment de la totalitat de les restes arqueològiques, del qual es van fer els fonaments, però només es va aixecar la part que cobria el *Frigidarium*. Evidentment, els protagonistes no sabien que aquest edifici mai s'acabaria i quan van començar les obres parlaven que el Museu de la Fruita es podria instal·lar a la planta superior d'aquest edifici.

Entre 1964 i 1967 no hi ha documentació local sobre l'evolució de les obres a les termes romanes i hem d'anar a buscar el que ens diu el diari d'excavació de Serra Ràfols. Entre 1964 i 1965 es van obrir un total de cinc pous per a la fonamentació d'aquest edifici i Serra Ràfols venia d'inspecció per a veure com anaven les obres. L'any 1966 és Camil Pallás, arquitecte de la Diputació qui demanava una nova inversió per a finalitzar les obres de Sant Boi. No se'n degueren sortir, ja que el 1968 el mateix alcalde, Josep Milà va demanar a l'arquitecte municipal, Santiago Goicoechea, fes una inspecció al carrer Hospital núm. 7, que presentava problemes de seguretat. Un any després, el 5 de maig de 1969, els problemes provocats per les pluges s'agreugen. Josep Milà escriu a la Diputació per tal de demanar que tornin a invertir en l'edifici de cobriment de les termes i li demana a la Diputació que Camil Pallás vagi a veure els desperfectes que les pluges havien causat a l'obra realitzada fins al moment.

Entre 1969 i 1972 la documentació local ens demostra que hi havia una preocupació en preservar les restes arqueològiques, però que no es va correspondre a nivells supralocals. Es van fer informes i projectes amb pressupost de realització, però les subvencions necessàries per a la seva finalització no acabaven d'arribar. El 20 de setembre de 1971 va tenir lloc una de les inundacions més grans que es recorden, provocant desperfectes per tota la població, incloses les Termes Romanes. Aquell mateix 1971 Josep de Calassanç Serra Ràfols va traspasar i els treballs de direcció arqueològica va quedar suspesa en l'aire. Les inundacions van portar tants problemes a la població que la solució al problema concret de les Termes no va arribar fins al 13 de març de 1972. Van decidir fer un mur de formigó per a sostenir el pis i paviment del carrer Hospital que s'anava esllavissant cap a les termes. L'obra es va acabar el 1973. Durant l'obra es va produir un accident laboral i va morir en Ramon Mas i Capderrós. L'accident va ser el dia 17 de març de 1973 i va morir el dia 2 d'abril a la clínica d'una trombosi, fruit de la lesió soferta en la caiguda.

1976-1998: Els anys de la democràcia

Després de la mort dels dos ànimes de la investigació sobre les Termes Romanes de Sant Boi, Ramon Mas i Josep de Calassanç Serra i Ràfols, hi va uns anys d'abandó total. Entre 1973 i 1976 ningú es va fer càrrec de custodiar les Termes Romanes. Van ser tres anys d'espòradics actes de vandalisme, tant a les restes arqueològiques com a la sala superior, on en Ramon Mas havia instal·lat una sèrie de vitrines i exposava els materials que havien estat descoberts durant les excavacions. Alguns d'aquests materials van desaparèixer i coneixem la seva existència per fotografies que el mateix Ramon Mas va fer en el seu moment.

L'any 1981 les Termes Romanes van tornar a ser protagonistes d'un nou projecte inútil. L'arquitecte Joan Bassegoda i Nonell, amb una subvenció del Ministeri de Cultura, va projectar la construcció d'uns bancs de formigó en la part enlairada el jaciment, paral·lel a l'avinguda M. Girona i al carrer Hospital. Desconeixem la seva funcionalitat.

El mateix Bassegoda va demanar a l'Ajuntament que les pedres relacionades amb les Termes Romanes fossin guardades en un altre indret. Per documentació interna del Patronat de Cultura sabem que dos anys després aquestes pedres eren motiu de discussió interna, i que al final van ser traslladades a SERCONSA⁵.

1976: La Creació del Grup de Recerques Arqueològiques

El Grup de Recerques Arqueològiques va néixer, el 1976, amb un doble objectiu, primer investigar el passat més remot de Sant Boi i segon difondre aquesta investigació. També es va convertir en un grup reivindicatiu des del punt de vista de la conservació del patrimoni històric de Sant Boi de Llobregat. La conservació i difusió de les Termes Romanes va ser una de les banderes principals del treball del grup.

L'any 1983, commemorant el desè aniversari de la mort de Ramon Mas i Capderrós, el G.R.A va fer una exposició sobre les Termes romanes. L'objectiu era doble, per una banda, fer un petit homenatge a qui més havia treballat per les Termes i difondre l'important conjunt

⁵ Assumpte: pedres arqueològiques del solar de les termes, dirigit al Sr. Alcalde i signat per Josep Camps (Gerent del Patronat de Cultura), datat el 4 de febrer de 1983

Fotografia 5. Vitrina amb els objectes trobats per Ramon Mas

arqueològic. L'exposició es va fer a la Torre del Sol, en un edifici annexa dins dels jardins i va comptar amb nombroses visites, tant de públic general com d'escoles, prorrogant-se durant diversos mesos.

El solar de les Termes Romanes, al llarg de tants anys d'abandó, s'havia convertit en un abocador de deixalles. Durant el Pla contra l'Atur de 1984 es va aprofitar per a realitzar una profunda neteja. Els treballs es van centrar en la neteja de la runa procedent d'una casa enderrocada, situada en la part posterior de les termes. En alguns llocs la runa va arribar a tenir fins a dos metres d'alçada. La neteja va deixar l'indret preparat per a una futura intervenció arqueològica. D'altra banda, també es va aprofitar per a netejar de brutícia tot el solar, les bardisses i acumulacions en la part baixa del monument, producte d'esllavissaments, etc.

El gener de 1986, el G.R.A. va portar a terme una campanya reivindicativa de recuperació del Patrimoni Arquitectònic Local, de propietat municipal que aleshores estava molt malmès, entre els edificis reivindicats estaven les Termes Romanes (avui part del Museu de Sant Boi) i la masia de can Castelletts (avui escola de Música Municipal). La campanya va consistir a penjar pancartes on deia "*Vergonya Pública*".

1989-1998: La intervenció de la Diputació de Barcelona⁶

Entre 1989 i 1992 es va realitzar l'excavació arqueològica de la part que restava intacta. La direcció va anar a càrrec d'Alberto López i d'Immaculada Estany⁷. Entre 1992 i 1996 es van executar les obres que definien el contenidor i delimitaven el conjunt termal. Durant aquestes obres, també hi va haver un seguiment arqueològic, ja que es van desmuntar estructures de l'antiga casa que es va construir a sobre de l'edifici termal.

L'any 1996 van finalitzar les obres de l'edifici de protecció de les termes. L'adequació museogràfica es va realitzar l'any 1997 i fins al 1998 es va continuar treballant en l'edifici, ja que la compra de Can Torrents, finca que està al costat de les Termes, va permetre l'ampliació de l'edifici de cobriment d'aquestes.

⁶ Ampliment explicada la intervenció de la Diputació al llibre sobre les Termes Romanes.

⁷ No entrarem en detalls sobre els resultats de la dita investigació, ja que han estat a bastament publicades en diferents fóruns.

L'onze de setembre de 1998 s'inaugura l'obertura al públic de les Termes Romanes de Sant Boi de Llobregat, però els problemes no havien acabat. Però aquests formen part d'una altra història.

Bibliografia

- Aquilué, X.; Oliver, A. (1992) *L'arqueòleg com a professional a Catalunya: Una història breu*. Cota Zero. Revista d'Arqueologia i ciència, núm 8.
- Barreda, M.Ll. (2013), *La terrisseria del jaciment del Barri Antic (Sant Boi de Llobregat)*. Dins de Barcino. II Marques i terrisseries d'àmfores del Baix Llobregat. Institut d'Estudis Catalans.
- Guitart, J.; Riu, E. (1989). *Arqueologia i Cultura a la Catalunya Contemporània*. Dins del Dossier "L'Arqueologia Catalana al segle XX: Balanç i perspectives. Rev. L'Avenç, 124. (Març). Barcelona.
- Lopez, A.; Fierro, X.; Lacuesta, R. (2002) *Les Termes Romanes de Sant Boi de Llobregat*. Col. Pou Comú, 3. Ajuntament de Sant Boi de Llobregat.
- Lopez, A. (2013) *La fliginia i les àmfores de l'àrea de les Termes Romanes de Sant Boi de Llobregat*. Dins de Barcino. II Marques i terrisseries d'àmfores del Baix Llobregat. Institut d'Estudis Catalans
- Puig, F. (1986). *Les Termes Romanes de Sant Boi de Llobregat*. Dins de la Rev. Fonaments, 6.

Ramon Mas i Campderrós (Viladecans, 1911 – Sant Boi de Llobregat, 1973)

Maria Lledó Barreda i Casanova
Carles Serret i Bernús

LA RUTLLA · CENTRE D'ESTUDIS SANTBOIANS

Introducció

Enguany s'han acomplert els 50 anys de la mort d'En Ramon MAS, conegut com "*En Sardina*". Va ser una persona clau, treballant colze a colze amb En Carles Martí i Vilà, en la descoberta de les Termes Romanes de Sant Boi, ara fa 70 anys.

Hem de remuntar-nos a l'any 1953 quan, en raó de la seva professió, va encapçalar l'equip que va intervenir en la troballa de les Termes Romanes, tot seguint els resultats de les recerques documentals endegades per En Carles Martí. Així començava en ell l'afecció per l'arqueologia.

Un cop introduït en la disciplina, Mas va poder entrar en contacte amb Agustí Duran i Sanpere, orientador dels primers treballs arqueològics a Sant Boi, i va poder aprendre dels tècnics del *Servei de Monuments de la Diputació de Barcelona* i de l'*Institut Municipal d'Història*, de Barcelona, a reconstruir les restes ceràmiques aparegudes a les excavacions del barri antic i a les prospeccions dels voltants del *Castell*, de les torres del *Benviure*, del *Llor* i del *Fonollar*; en la recollida de finestrals, llindes i altres objectes de valor arquitectònic.

Va conrear una molt bona amistat amb el doctor Josep de Calassanç Serra i Ràfols, director de les excavacions de les Termes, afermant amb ell els seus coneixements en arqueologia, tot permetent-li d'orientar els

Generalitat de Catalunya

Carta d'Identitat Electoral

Nascut a Viladecans
Signament de Viladecans

Nom Ramon *Cognoms* Mas Campderros
Nom de solter H *edat* 23 *estat civil* C. *professió*
sexe barber *domicili actual* Martí Julià
domicili n.º 80 pis - porta -

Figura inscrit al Cens Electoral al
Districte 3.º Secció 1.ª N.º d'ordre 276
Signatura del titular

St Boi de Llobregat 26 de Desembre de 1935

1935. Targeta d'identitat electoral (AHMSBL)

seus esforços cap a la recuperació d'un ric patrimoni arqueològic local: restes ibèriques, romanes i medievals.

Mas va morir, l'any 1973, com a conseqüència d'un accident patit durant els treballs de construcció d'un mur de contenció de terres dintre del propi recinte de les Termes Romanes de Sant Boi.

Amb aquest article volem retre un homenatge sincer a la persona i a la feina que, Ramon Mas, va fer en favor del Patrimoni Cultural local i en l'exemple i mestratge que va deixar i ha guiat a les generacions que l'han succeït.

Algunes dades familiars

Ramon Mas, fill de Ramon i d'Isabel (filla de Sant Climent de Llobregat) va néixer, a Viladecans, el 4 de gener de 1911 si bé, des de ben petit, va viure a Sant Boi on la família s'havia establert pels voltants de 1913. Tingué, com a mínim, una germana de nom Rosa i que era dos anys més gran que ell. Sabem que, el 1924, la família vivia al carrer de Domènec Martí i Julià, número 21 (l'actual carrer de Francesc Macià).¹

¹ Padró Municipal d'Habitants de 1924 (Arxiu Històric Municipal de Sant Boi de Llobregat - AHMSBL).

L'any 1936, en el moment d'esclatar la guerra, estava casat en primeres núpcies amb la **Joaquima Vidal Blasco** (nascuda, a Sant Boi, també l'any 1911) i residint la parella al carrer d'**Ignasi Iglesias**, número 32 (l'actual carrer **Onze de Setembre**).² El 4 d'octubre de 1941 va néixer el seu fill **Francesc**. La **Joaquima**, de forma dissortada, va traspasar encara jove –de malaltia– l'hivern de 1964.

Uns anys més tard, **Ramon Mas** es tornaria a casar –en segones núpcies– amb la **Concepció Messeguer**, amb la qual va tenir una filla i a qui van posar de nom **Isabel**, com l'àvia paterna.

La dura experiència de la guerra

Ramon Mas, barber i paleta, pertanyia a la lleva de 1932 i, en començar les mobilitzacions al bàndol republicà, gaudia d'una pròrroga de primera classe per la seva condició de casat. Tot i així, el seu compromís polític amb les idees republicanes el va portar a presentar-se com a voluntari, essent incorporat –el juliol de 1937– a la Companyia Divisionària de Sapadors (122 Brigada Mixta de la 27 Divisió de l'EPR), estacionada a la zona de Robres (Osca). Va arribar a ser ascendit a sergent.

Se'l va donar per desaparegut en campanya, a **Fuentes Calientes** -sector de **Pancrudo** (Terol, Aragó), el 6 de febrer de 1938. Algun temps més tard, la família en va rebre correspondència i va poder saber que havia estat fet presoner i internat a un camp de treball a **O Cumial**, província d'Orense (Galícia).³

Un cop alliberat i retornat a Sant Boi (rebatejat com **San Baudilio** per les noves autoritats feixistes), **Ramon Mas** va tornar a les seves ocupacions habituals. A banda de la feina, sempre li havia agradat estudiar les coses antigues, llegia molt sobre història i, per això, s'interessà per la tasca divulgadora de **Carles Martí** i, quan va arribar el moment, va posar tot el seu interès i entusiasme en l'estudi de les restes arqueològiques que anava trobant. Ell mateix sempre deia que "*l'arqueologia*" era la seva gran passió.

² Expedient de Mobilització de Guerra (AHMSBL).

³ Expedient de Mobilització de Guerra (AHMSBL).

1939. Ramon Mas (el primer per l'esquerra), presoner a O'Cumial, Orense, Galícia (Fotografia cedida per Francesc Mas Vidal).

1953: el descobriment de les Termes Romanes

Començada la dècada dels anys 50 del segle passat, En Ramon Mas treballava habitualment, com a paleta, pel contractista Jaume Puig més conegut com “*El Maseres*”. Aquest empresari comptava amb la confiança de bona part de la classe benestant santboiana i fou cridat, de forma reiterada, per a desenvolupar obres d'ampliació i/o reforma de nombrosos immobles del nostre barri antic: Cal Garrigosa, Can Torrents i altres propietats de la zona com “Ca l'Endins”. Totes aquestes propietats es concentren, de forma majoritària, al punt més al Nord i a la part baixa del Puig del Castell, dominant l'antiga carretera de Sant Vicenç dels Horts i els passos històrics del riu... En tots aquests llocs anava trobant restes que ell mateix identificava com a antigues, fins que degué trobar un conjunt prou nombrós i significatiu, tot notificant a Carles Martí l'abast de les troballes que anava fent.

Carles Martí era coneixedor d'un document del 1826, redactat per Fra Pere Puig, pare servita (publicat –de forma parcial– el 1945)⁴ i on,

⁴ Revista local “NAVIDAD”, editada per Acció Catòlica (col·lecció a l'AHMSBL). L'original del manuscrit se conserva a l'Arxiu Diocesà del Bisbat de Sant Feliu de Llobregat.

entre moltes d'altres valuoses informacions sobre el Sant Boi medieval i modern, es fa esment al carrer de l'Hospital, anomenat antigament com “*de la Mesquita*”, un fet que els va fer pensar de seguida en la existència de restes arqueològiques importants.

Ramon Mas va convèncer alguns companys per tal de començar l'aventura investigadora i, sobretot, per treballar els caps de setmana, sota el guiatge de Carles Martí. I, així, van començar a furgar als jardins de Can Vergés...

A finals del mes d'octubre de 1953, per tant tot just setanta anys enrere, Jaume Ferrer i Poblet, l'alcalde d'aleshores, va comunicar al senyor Epifani de Fortuny, Baró d'Esponellà i responsable de la *Comisaria Provincial de Excavaciones*, adscrit a la Comisaria General de Excavaciones Arqueológicas, la troballa d'una sala amb mosaics (l'espai que avui identifiquem com el *frigidarium*). Reproduïm la seva resposta:

“Tengo el honor de acusar a V.S. recibo de su atto. Oficio núm. 1806, de fecha 29 de octubre p.p. poniendo en conocimiento de esta Comisaría el hallazgo de unos restos romanos interesantes en la calle del Hospital de esa villa, dando con ello estado oficial a la acertada intervención del Ayuntamiento de su digna presidencia en las referidas excavaciones, realizadas a instancia de don Carles Martí, intervención que merece toda la felicitación y apoyo de la Comisaría.

Esta hará todo lo posible para aportar su ayuda material, además de la técnica para la continuación de los Trabajos, esperando que el ayuntamiento de San Baudilio seguirá prestando su cooperación tan decididamente como hasta ahora. Al efecto ha sido comunicado el hallazgo al excelentísimo Sr. Comisario General de Excavaciones Arqueológicas, rogándole incluya la excavación en el Plan Nacional de Trabajos de 1954. És de esperar que con esta aportación y otras, será posible excavar i conservar tan interesante monumento, que lo es más todavía para S. Baudilio ya que sus cacterísticas aconsejan conservarlo “in situ” con lo que se conseguirá dotar a la villa de un monumento extremadamente interesante.

Dios Guarde a V.S. muchos años.

Barcelona 10 de novembre de 1953

*El Comisario provincial de Excavaciones
Fdo. El Baron de Esponella.*"⁵

La importància de la troballa va determinar que, ben aviat, s'encarregués la direcció de les excavacions a Josep de Calassanç Serra i Ràfols, l'arqueòleg d'intervenció més destacat en aquells primers anys de recuperació de la investigació arqueològica a Catalunya després de la guerra. El seu tarannà obert li va permetre d'establir un important lligam afectiu amb els afeccionats locals tot i exercir un notable mestratge en la docència pràctica. Entre 1954 i 1955 es van fer dues campanyes d'excavació. El darrer informe de les mateixes ja parla d'un conjunt termal d'època romana.

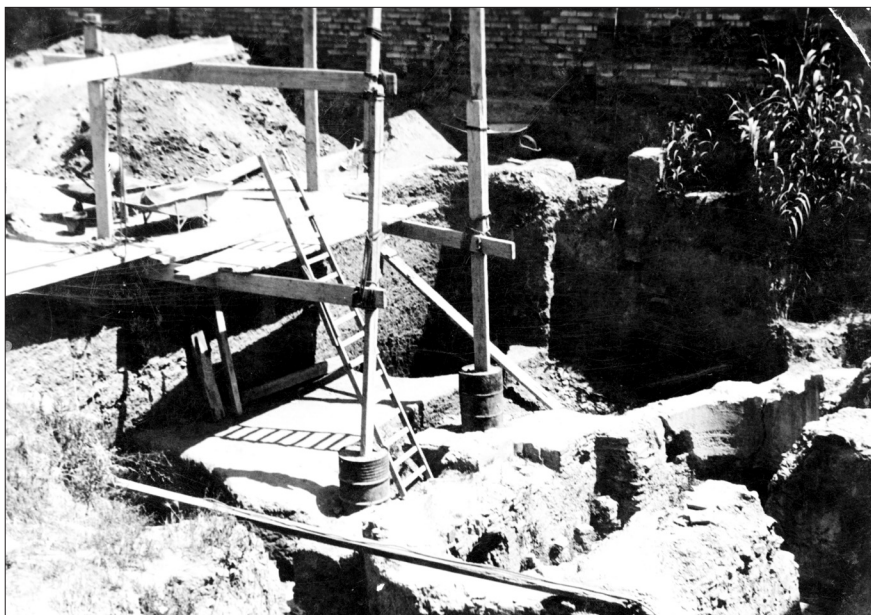
El suport econòmic a les intervencions futures havia de sorgir de la *Dirección General de Regiones Devastadas*, depenent del ministeri de la governació de Madrid. L'Ajuntament hi va col·laborar amb la compra dels terrenys, tot realitzant un gran esforç municipal que va comptar amb ajuts del Govern Civil de la Província.

Entre les acaballes de 1955 i inicis del 1956 una crisi política i governativa –de grans dimensions– va comportar canvis en diversos ens polítics i administratius de l'Estat. Un d'aquests canvis fou la substitució de diversos responsables de les comissaries. Epifani de Fortuny fou destituït i, fins i tot, va arribar a perillar la continuïtat d'En Serra i Ràfols, en una maniobra orquestrada des de la Universitat i que fou neutralitzada per Julio Martínez Santa-Olalla, cap del *Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas*.

Superada aquella crisi general, semblava que tot quedava solucionat. A nivell local fins i tot es reforçava el tema amb una nova subvenció i, l'any 1956, es reprenien els treballs amb forces renovades per a l'excavació. Dues terceres parts de la subvenció es van cobrar, la darrera no.

El 1957 es produïren nous canvis, a nivell estatal, que tornaren a afectar el desenvolupament dels treballs a les Termes Romanes: va desaparèixer la *Dirección General de Regiones Devastadas* (d'on sortien les subvencions) i es creava un nou *Ministerio de la Vivienda*. El responsable del nou ministeri va prometre noves subvencions per a les

⁵ L'Arxiu Històric Municipal de Sant Boi de Llobregat conserva un important volum documental relatiu al procés de descoberta i dels treballs posteriors d'excavació, així com dels diversos projectes de consolidació, restauració i rehabilitació del monument.

1964. Treballs d'excavació i consolidació de les Termes Romanes (AHMSBL).

Termes, però aquestes no van arribar mai. Entre els anys 1959 i 1963 el tema es va anar diluint i no se'n tornarà a parlar fins el 1964.

Ramon Mas i “Vida Samboyana”

El desembre de 1955 començava a publicar-se la revista local “*VIDA SAMBOYANA*”⁶ (adscrita a la xarxa de premsa del “*Movimiento*”) i, des d'un primer moment, va prestar atenció a les temàtiques històriques i a les possibilitats de promoció turística que un monument, com les Termes, podia oferir a Sant Boi. L'any 1957 comencen a publicar-se articles monogràfics sobre les Termes (i les seves característiques arquitectòniques) i sobre les altres troballes que anava fent Ramon Mas.

El primer article l'escriu Carles Martí, fent menció a un plànol amb els llocs on s'havien trobat restes arqueològiques, elaborat pel propi Ramon Mas amb l'ajut (dibuix) de Manuel Calvo. El transcrivim:

⁶ La revista està disponible des del recurs “TRENCADÍS” (Xarxa de Biblioteques Municipals de la Diputació de Barcelona): <https://trencadis.diba.cat/dem/catalog/details/37781?locale=ca>

“El Sr. Manuel Calvo, que ve donant proves del seu valer en la presidència de l’Ateneu Santboià, especialment en tot el que es relaciona amb el Grup Escolar que tant honora l’entitat que el sosté, ha aixecat un plànol de les troballes arqueològiques de la població, una còpia del qual ha tingut la gentilesa de posar a les nostres mans.

Damunt el traçat del casc antic i en els eixamples, marca els successius descobriments que es pot dir que fiten les activitats d’un bon amic de tots: el Sr. Ramon Mas i Campderrós.

Aquest excel·lent Ramon Mas, de tan variades i nobles activitats, treballant a les excavacions romanes de la població, va sofrir no sé si el contagi o la invasió del virus de l’arqueologia, de l’amor de les coses antigues, especialment de les lligades amb el seu ofici, i, possiblement, aquesta mena de malaltia ja no tindrà en ell aturador. (...)

Ceràmica ibèrica ha estat per ell recollida a les cimes de les veïnes muntanyes de Sant Antoni i Sant Ramon, on possiblement hi haguessin poblats que, amb els del Puig Castell a Sant Vicenç dels Horts i el que s’insinua a la vila, van dibuixant un traçat lògic dels primitius assentaments indígenes a la vorera dreta del Llobregat.

En una sèrie de cinc, que no s’ha esbrinat bé si són forns antics, sitges o pous, que posà al descobert l’obertura del carrer situat en front del Grup Escolar Joan Bardina, explorats pel nostre amic, ha trobat al fons d’alguns d’ells ceràmica també ibèrica, en part recremada. D’existir poblat ibèric, com és gairebé segur, a Sant Boi, no hauria estat lluny del cim del castell. Els dipòsits a que ens referim són a les estribacions del Puig o turó on aquell està assentat.

Totes les restes esmentades tenen més importància pels fets que suggereixen que pel que són o valen intrínsecament. Les troballes realment interessants en si, per l’abundor i bellesa dels objectes recollits, procedeixen d’una sitja a mig desmuntar descoberta per En Ramon Mas, amb el feliç instint que el guia en aquestes coses, al bell mig del carrer d’Agramunt, en la seva unió amb el d’Albertí.

Contenia ceràmica ibèrica pintada, feta a torn, entre la qual destaquen els fragments d’un gran vas o gerro amb

decoració de cercles concèntrics. D'època més recent, un o dos segles abans de Jesucrist, exemplars interessantíssims de ceràmica campaniana, entre ella un plat sencer, bellament decorat, baix del qual hi ha un grafit amb una mena de M, lletra que pot ser la marca del seu remot propietari. En una inscripció més completa: M: STAT (Marcus Statius?).

Segueixen objectes romans, és dir, en conjunt, testimoni de tota una època consecutiva que comprèn set o vuit segles: vasos, una amforeta d'ungüents, llànties, pesos de teler de terra cuita i fusaioles, tapadores, eines, part sencer i part fragmentari. Completant el prestigiós dictamen del Dr. Josep de C. Serra Ràfols, que havem seguit al fer enumeració de les troballes, una generosa oferta de D. Agustí Duran i Sanpere ha permès emprendre la restauració que està portant a cap a l'Arxiu Històric de la ciutat de Barcelona.

La localització de les troballes arriba, per ara, al nombre de 21 en el plànol a que ens referim. Els punts senyalats van marcant, ignorem amb quina precisió, el perímetre de la primitiva població santboiana.

Les menys vistoses, però potser les més importants, són les de sota i al costat del campanar, ja que mostren la superposició de construccions en un lloc cèntric i vital. Temples primitius? Estatges importants? La sobrietat de les restes i la dificultat de fer exploracions complementàries deixen lloc a totes les suposicions i a cap concreció. Tenen també molt valor la columna parcialment reconstruïda i la sepultura, romanes totes, aparegudes dintre de la pista de ball de l'Ateneu Santboià.

Em plau felicitar públicament al senyor Ramon Mas per la seva brillantíssima tasca i fer extensiva la felicitació als companys que desinteressadament l'han ajudat i que són els Srs. Angel Martí, Francisco Bosch i el seu fill Juli, Arcadi Mestres, els germans Josep i Francisco Figueras Torres, Casimir Pons, Tomàs Estrada Toldrà i ens voldria i preguem que ens perdonin si fos així, haver oblidat a ningú.

Tan recent que la seva troballa no està registrada en el plànol, una pedra que haurà estat servit, Déu sap quants anys, de guarda-rodas en una de les més antigues cases de pagès de Sant Boi, Can Boneu, contenia a la banda que

restava invisible, una inscripció que es pot llegir parcialment. Segons opinió del ja esmentat Dr. Serra Ràfols, director de les excavacions santboianes, aquesta pedra pot haber arribat on ara es troba, procedent de Barcelona. Motiva aquesta deducció el fet d'haver estat dictada la làpida per un decurió romà i les coses conegudes actualment no fan creure que residís aquí un funcionari tan relativament important.

Sense que deixin de fer-nos efecte les lògiques reflexions del distingit arqueòleg, voldriem donar temps al temps. No som pas els primers recercadors que han pretès la localització de l'antiga Rubricata, població prou notable si s'arribava a confirmar que era on avui s'aixeca la nostra vila, per residir-hi un personatge d'aquell to.

Així com les excavacions de les termes romanes que tan brillantment patrocina el nostre Ajuntament, s'han distingit per l'escasseig de troballes de ceràmica antiga, les afortunades recerques d'En Ramon Mas ofereixen una base molt estimable per la formació del futur Museu santboià. Ara ja és possible planejar-lo seriosament. (...)”⁷

Carles Martí continua parlant d'un possible Museu, on podria estar instal·lat i que es el que podria exposar, destacant la importància de les restes arqueològiques i el món de la pagesia i la fruita.

Dos anys més tard, En Ramon Mas, dissenya un itinerari arqueològic per la vila, a petició del director de la revista, i ho fa en dos parts:

1) Al primer article descriu els darrers treballs que s'han pogut fer a les Termes Romanes, amb el descobriment de dues noves sales. No entrarem en detalls, ja que l'edifici termal és prou conegut.⁸

2) En canvi, la segona part de l'itinerari si que la reproduïm sencera, ja que aporta dades que no son tan conegudes, amb troballes avui desaparegudes. Ens diu Ramon Mas:

“Al deixar les excavacions de les Termes Romanes, ens dirigim carreró amunt i tot pujant uns rústecs graons, entrem al carrer de l'Hospital i ens trobem davant d'un mur antiquíssim, malgrat d'entreveure's d'haver estat moltes vegades refet, i al

⁷ VIDA SAMBOYANA (número 23, octubre de 1957, pàgina 5).

⁸ VIDA SAMBOYANA (número 47, octubre de 1959, pàgina 2).

damunt d'ell la gràcil copa d'una palmera que sembla un símbol encara de la dominació sarraïna, car aquest carrer era el de la Mesquita i el nom de la població era el de "Alcalà". Dos noms que pregonen la importància de Sant Boi en aquella època. Un temple és propi d'una vida social més o menys important i el nom d'Alcalà ens insinua que la nostra vila tenia al mateix temps certa importància militar.

A la nostra dreta trobem l'antiga casa de cal Endins, que, amb motiu d'un rebaix de terra, ja fa uns anys, en la part més vella de la casa i junt a una paret amb tots els traços d'ésser romana, s'hi trobaren moltes restes d'anfores, algunes de senceres, però com que tampoc en aquells temps no existia organitzat un grup d'amics de les coses velles de Sant Boi, van ésser esmicolades per omplir el que avui és entrada de la casa, però amb motiu d'haver fet un desguàs, hem pogut recuperar uns fragments d'àmfora, per cert els més grans que tinc guardats en dipòsit.

Més amunt ens encarem amb la pairal estança de la Casa Torrents on hi tenim senyalades vàries troballes, com són un paviment romà molt extens i ben conservat, una gran pedra que per la seva forma i situació em fa entreveure la existència d'un camí de circumval·lació, un sarcòfag de pedra, trobat, segons referències, soterrat en el pati. Aquest no està gens polit, o sia què és molt tosc, però s'hi veuen perfectament els galzes de la tapa. I per últim hi tenim assenyalat un gros forat que a l'intentar remoure la terra hi trobarem trossos de ceràmica del segle XVI, però suposo que s'hi és buidés més s'hi podria trobar ceràmica molt més antiga, degut a la forma i configuració del terreny.

Enfilant-se més amunt trobem el carrer Zurbano (avui Mediterrani), on al mig o un una casa de la dreta existia un gran paviment romà d'un quaranta metres quadrats. A l'esquerra encara s'hi conserva un perfil de paviment, que té un metre de terra al damunt, i per això ignorem la seva superfície. Crec que el lloc seria de fàcil excavació.

D'aquí ens situem a la confluència del carrer Albertí i Agramunt, què és el lloc on es troba part d'una antiga sitja amb gran abundància de ceràmica ibèrica i hel·lenística, algunes d'elles sortiren senceres junt amb objectes de ferro, plom, bronze, banya i petxines. Són peces dignes d'un museu

llàstima que amb els rebaixos fets en diverses èpoques es vagin destruir les altres sitges. Al final del carrer Albertí, dintre un pati s'hi trobaren dues parets fent cada una angle recte i separades uns sis pams. Dins de l'angle interior existia un pou que, una volta buidat, hi trobarem un petit portal d'entrada d'una mina, mig enrunada. Suposem que era un lloc avançat de la muralla amb comunicació subterrània.

Passem al carrer de la Pau i veiem que el nostre altívol campanar està assentat sobre una paret romana, amb son paviment que surt de sota del fonament de l'església, i a uns trenta metres més enllà del carrer hi assenyalen una altra amb la mateixa direcció. No podrien ésser aquetes parets restes d'un gran edifici romà? A l'Ateneu Santboià en els baixos de l'antiga casa pairal s'hi troben una sèrie de sitges tallades a la pedra viva i que es comuniquen entre sí. A la pista s'hi trobà una sepultura amb teules romanes tapant unes restes humanes.

Més enllà excavàrem una paret i paviment i junt amb la terra hi havia bastants peces de columna de terra cuita que una vegada ajuntades han donat un metre d'alçada. I, com a pedra important per haver-hi una inscripció, és la trobada al pati de Cal Boneu fent de guardaroderes. És un fragment d'un pedestal dedicat a un decurió. No compartim l'opinió dels tècnics d'haver estat portada de fora després de segles⁹. L'extensió dels restes romans i ibèrics trobats a la nostra vila i les termes magnífiques, fan que creiem que Sant Boi era digne de que hi habités un decurió.”¹⁰

L'any 1961, “VIDA SAMBOYANA” el va fer protagonista d'una extensa entrevista. Destaquem algunes de les preguntes que se li van fer:

“¿Fue usted el primero en descubrir los restos romanos de San Baudilio?

—Si, fue en abril de 1953, cuando un grupo de aficionados fuimos a hacer unas catas, ya que segon referències havia algo antiguo en el patio de la finca donde hoy se hacen las excavacions. En nuestra

⁹ Aquesta pedra amb inscripció estava inventariada al Museu d'Història de Barcelona d'on algú l'havia agafat i portada a Can Boneu. La pedra es va retornar al seu lloc d'origen.

¹⁰ VIDA SAMBOYANA (número 48, novembre de 1959, pàgines 2 i 14).

investigacion hallamos el primer pavimento romano, dando lugar con ello a que tomara parte como supervisor tecnico el Comisario Provincial de Excaaciones, confrmando en su visita que el hallazgo era romano. Despues hicimos otras catas en junio del musmo año , en las cuales hayamos el primer mosaico romano, coronando con éxito nuestros primeros intentos como arqueòlogos y fue entonces quando el Ayuntamiento adquirió la finca, dando lugar a que los Organismos Oficiales se interesaran por los hallazgos. (...)

–Se comenta que las excavacions locales pertenencen a l'antigua Subur ¿que dice Vd. A ello?

–Yo no puedo opinar nada sobre este particular, però tenemos las citas de D. Pedro de Marca, Arzobispo de Paris i gran Historiador, que el el siglo XVII decía que San Baudilio era la Subur. Tambien Don Pablo Piferrer (...) i D. Victor Balaguer (...) decian lo mismo.”¹¹

L'any 1966 troben a en Ramon Mas i els seus companys d'aventura (Joan Comamala, Isidre Ros, Esteve Carbonell ...) recuperant una de les grans peces del Museu: Les ancores del pont. Però aleshores no ho sabien, tot i que va ser una de les hipòtesis. La descripció que en fa en Carles Martí de la troballa és la següent:

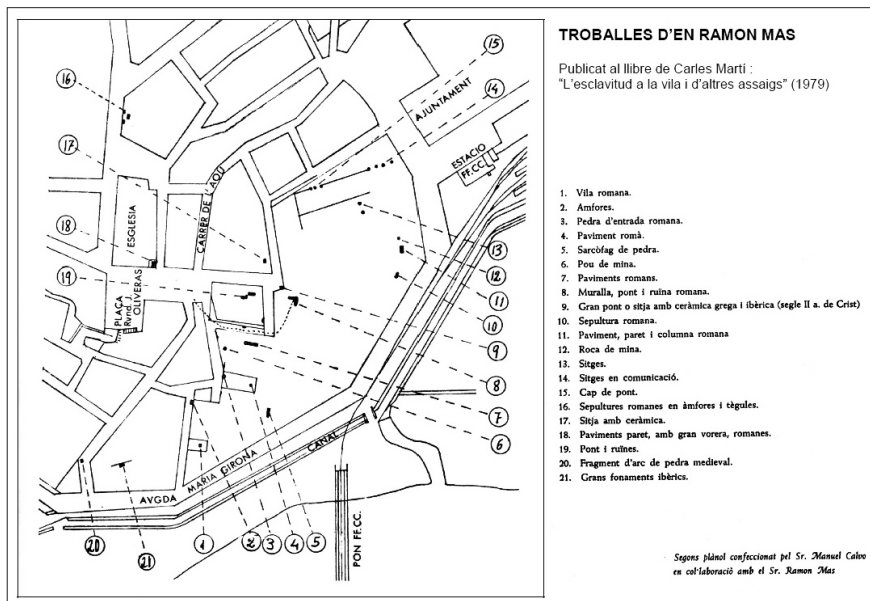
“Vora el riu, proper a les termes ha sortit ara a la llum un objecte ben interessant i de gran mida. (...)

Es trobava a uns set metres de profunditat, en el sorral, i fou pres des del primer moment per una àncora.

Comença amb una anella de 0,40 m. de diàmetre exterior i de 0,30 a dintre. Aquesta anella corona un arbre de 2,40 m. d'alçada, que, a 0,19 de terra, queda partit en quatre ungles, que medeixen 1'22 de punta a punta. Una d'elles es trenca en els treballs d'extracció i cada pua fa 0,26 d'amplària i 0,37 de llarg.

Per descriure'l, diríem que és com un gran cerca pous. La denominació en termes nàutics d'aquest objecte és de “rezon” i s'aplica a un aparell de forma semblant que, en cas d'abordatge, es tirava contra l'embarcació enemiga en la qual quedava clavat i facilitava l'acostament dels vaixells en lluita. El seu gran tamany i el pes consegüent fan dubtar d'aquesta hipòtesi.

¹¹ VIDA SAMBOYANA (número 67, juny de 1961, pàgina 5)

Fou trobat en el cap d'unes rengleres d'estaques, només visibles quan les aigües descarnen molt fort el llit del riu, i que semblen correspondre al primer dels ponts de fusta, el de començaments del segle XIV. ¿Contribuïen a la solidesa de l'obra del pont? ¿Era utilitzat sols en cas d'urgència o de fer obres a les pilastres de dintre el riu? ¿Era una àncora especial, malgrat les quatre pues o ungles, que podien malmetre el casc de l'embarcació, a l'hissar-lo?

Els entesos diran probablement l'última paraula i aclariran aquest petit enigma. La impressió dominant és de que es tracta d'una àncora, tota ella magníficament forjada, i de la que la seva antiguitat no passa de l'Edat Mitja.¹²

Repasar la revista "VIDA SAMBOYANA" ens permet veure el dia a dia de la ciutat, durant bona part del franquisme. Entre els milers de pàgines s'hi troben notícies curtes com les de les darreres troballes arqueològiques (i que d'una altra manera no en tindríem ni idea), com per exemple, l'any 1966, quan Ramon Mas va trobar, a l'Ateneu santboià, a la part baixa de la pista de ball, segons paraules dels redactors de la notícia: "un fondo de cabaña, perteneciente a la época

¹² VIDA SAMBOYANA (número 125, abril de 1966, pàgines 8 i 9).

*iberica, relleno de cerámica compuesta de interesantes fragmentos de ánfora. (...) entre los hallazgos figuran una punta de flecha y un amuleto*¹³ troballes que no ens han arribat.

Anys de nous aprenentatges

En contacte amb el senyor Duran i Sanpere, el padrí i orientador dels seus primers treballs arqueològics, aprengué amb els tècnics de Ca l'Ardiaca, l'Arxiu Històric de la ciutat de Barcelona, a reconstruir les restes de ceràmica, gairebé sempre trencades, de les troballes santboianes.

Les llargues converses que havia sostingut amb el senyor Josep de C. Serra i Ràfols, director de les excavacions de les Termes, afinaren els seus coneixements en arqueologia, permetent-li orientar el seu esforç cap a uns objectius més clars.

La participació a les diverses trobades comarcals d'estudiosos li van permetre ampliar els seus horitzons intel·lectuals. Ramon Mas va participar –de forma activa– de les reunions periòdiques del grup que, En Carles Martí, anomenava “*els investigadors de coses antigues del Pla del Llobregat*” i que, quan es feien, aplegaven el bo i millor de cada població, com per exemple a la visita a Martorell (29 d'abril de 1962)¹⁴, per tal de veure i conèixer els seus museus locals. En aquella ocasió, va formar part de la nostra delegació local, acompanyant a Carles Martí, Manuel Goicoechea, els professors Salvador Aulèstia i Josep Cos, l'Edith Piñol, la Magda Cos i els senyors Vicenç Balaguer, Esteve Carbonell, Josep Gironella, Joan Milà i Mateu Puig. Allà van coincidir amb l'Agustí Duran i Sanpere, que acudia en qualitat de President de la Reial Acadèmia de Bones Lletres.

Un any després, el primer diumenge de maig, es retrobaren a Molins de Rei¹⁵ per tal de veure el Museu local –i rodalies– i després van a anar fins El Papiol. Aquest cop van coincidir amb l'Arqueòleg Josep de Calassanç Serra i Ràfols, director de les excavacions de les Termes Romanes i, per tant, algú amb qui Ramon Mas ja tenia una molt estreta relació.

¹³ VIDA SAMBOYANA (número 132, novembre de 1966, pàgina 25).

¹⁴ VIDA SAMBOYANA (número 78, maig de 1962, pàgina 5).

¹⁵ VIDA SAMBOYANA (número 92, juliol de 1963, pàgina 9).

I, al 1965, el trobarem –novament– a la trobada de Rubí¹⁶, on el senyor **Agustí Duran i Sanpere** féu una brillantíssima evocació de la figura d'un reputat historiador terrassenc, **En Salvador Cardús i Florensa** (1900-1958). Durant la conferència magistral es va parlar de la seva dedicació total a l'estimada ciutat de Terrassa, l'eficàcia de la seva labor, les lluites i contratemps que es mogueren al seu pas, i enumerà les publicacions degudes a la seva ploma, algunes de pòstumes, que el prestigien com un dels millors historiadors locals de la nostra terra. Seguidament van anar a veure els ponts i obres de defensa de la Riera de Rubí, escenari dels tràgics esdeveniments dels aiguats del 1962. La participació local, santboiana, fou –novament– nombrosa i destacada.

Aprendre a restaurar li va permetre desenvolupar, ja pensant en un futur Museu, una tasca ingent de recuperació i reconstrucció dels més diversos objectes que havia estat trobant des d'abans de 1953. La peça més destacada de les seves restauracions i que tenim exposada, de forma permanent, a les nostres Termes Romanes, és una àmfora Pasqual 1 amb el segell **IVLI ANICETI**.

Aquesta feina la va fer amb l'ajut de **Francesc Cuevas**, un estudiant andalús, domiciliat a Barcelona, pel trasllat del seu pare que era Comandant de l'Exercit Espanyol¹⁷, però que venia a Sant Boi els caps de setmana a participar dels treballs de restauració que es feia al petit espai que havia a sobre de les Termes¹⁸.

2 d'abril de 1973

20 anys després de la descoberta de les Termes Romanes, **Ramon Mas**, moria a conseqüència de les complicacions que succeïren a un gravíssim accident laboral sofert mentre treballava al propi recinte arqueològic de les Termes. Per un altre article, necrològic (sorgit novament de la ploma de **Carles Martí**) i també aparegut a "**VIDA SAMBOYANA**", coneixem alguns detalls d'aquella tràgica fi:

“Edificant un mur que havia de contenir una gran massa de terra del carrer Hospital, en caure una màquina

¹⁶ VIDA SAMBOYANA (número 116, juliol de 1965, pàgina 8).

¹⁷ VIDA SAMBOYANA (número 156, novembre de 1968, pàgina 13).

¹⁸ VIDA SAMBOYANA (número 156, novembre de 1968, pàgina 11).

1999. Les Termes Romanes condicionades per a la visita pública (Foto Maria-Lledó Barreda i Casanova – Museu de Sant Boi de Llobregat).

“montacargas” arrossegà un cable i aquest va tombar el cos d’en Ramon, que caigué d’una alçaria de més de 5 metres damunt la massa dura que estaven pujant, lesionant-se greument a l’espina, el 17 de març.

A la clínica on fou atès, i quan semblava haver-se resolt favorablement el mal, una trombosi, fruit de la lesió soferta, complicà fortament el seu estat.

Finalment, un nou atac feu inútils els esforços de la ciència i va morir a la clínica el dia 2 d’abril.”¹⁹

El llegat d’En Ramon Mas

La mort de Mas va ser un dolorós punt i apart en els treballs de recuperació arqueològica a Sant Boi de Llobregat. Amb un Ajuntament en descomposició (estàvem a les portes del canvi de règim), l’arqueologia va quedar en un segon (o tercer) pla, davant de les més diverses problemàtiques i reivindicacions de la societat civil santboiana. A més, el recinte de les Termes Romanes va ser abandonat –de forma

¹⁹ VIDA SAMBOYANA (número 209, abril de 1973-04, pàgines 3 i 4).

literal—, deixant el seu estat a l'atzar (per manca de conservació), essent vandalitzat en més d'una ocasió i esdevenint zona de joc per la quitxalla del sector.

Van haver de passar uns anys fins que, una nova generació de joves, s'interessaria pel tema i endegaria treballs de neteja i arranjament del recinte termal tot recollint, de la mà de la **Conxita Messeguer** (vídua de Mas), el testimoni del coneixement i els contactes de tota la tasca desenvolupada pel seu marit.

Tampoc no podem estar-nos de reconèixer la tasca feta, en el seu moment, pels seus dos fills: **Francesc Mas Vidal** (en una primera etapa, immediata a la descoberta de les Termes) i **Isabel Mas Messeguer** (a la dècada de 1980-1990) quan, a les portes de l'adolescència, va formar part del desaparegut Grup de Recerques Arqueològiques de Sant Boi.

D'aquell Grup de Recerques Arqueològiques (liderat per l'arqueòleg **Ferran Puig i Verdaguer**) va ser la iniciativa, l'any 1982, d'una exposició commemorativa del 30é aniversari de la descoberta de les Termes i d'homenatge, a **Ramon Mas**, en el 10é aniversari de la seva mort.²⁰

El 14 de març de 1994, l'Ajuntament de Sant Boi va acordar donar el nom de **Ramon Mas** a la plaça central del nou sector d'habitatges "Torre de la Vila" (entre els barris de Casablanca i Camps Blancs).²¹

L'any 2003, amb un extens programa d'activitats, el Museu de Sant Boi va promoure la celebració dels 50 anys de descoberta de les Termes Romanes i que, des de l'11 de setembre de 1998, romanen obertes a la visita pública, un cop construït l'edifici de coberta i protecció.²² Poc després, l'espai d'exposicions temporals del monument, fou batejat amb el nom de **Ramon Mas**.

Però, sense cap mena de dubte, el reconeixement més preuat va esdevenir-se, l'estiu del 2016, amb la declaració —per part de la Generalitat de Catalunya— de les nostres Termes Romanes com a *Bé Cultural d'Interès Nacional*.²³

Una fita llargament esperada.

²⁰ L'exposició, que va comptar amb el suport de l'Ajuntament, va desenvolupar-se al local "Club" dels jardins de la Torre del Sol, entre la Puríssima de 1982 i la primavera de 1983.

²¹ Revista municipal VIURE SANT BOI (abril de 1994, pàgina 5).

²² Revista municipal VIURE SANT BOI (març de 2003, pàgines 12 i 13).

²³ Revista municipal VIURE SANT BOI (setembre de 2016, pàgines 6 i 7).

Estudi de les restes faunístiques recuperades al jaciment Camí Vell del Llor (Sant Boi de Llobregat)

Jordi Nadal Lorenzo
Alicia Estrada Martín (†)

SERP. DEPARTAMENT D'HISTÒRIA I ARQUEOLOGIA. UNIVERSITAT
DE BARCELONA. C/MONTALEGRE 6-8. 08001. BARCELONA.
ARQUEÒLEGS

1. Introducció. Contextualització històrica i geogràfica

En aquest treball analitzem la fauna recuperada al jaciment de Camí Vell del Llor, a Sant Boi de Llobregat (el Baix Llobregat). El conjunt faunístic, format fonamentalment per restes osteològiques i un petit grup de restes malacofaunístiques, correspon a un llarg període d'ocupació que aniria de les darreries del segle IV aC fins, com a mínim, el segle I dC. Les restes foren recuperades en el procés d'excavació realitzat al llarg de dues campanyes de salvament, realitzades els anys 1983 i 1991. Les primeres foren dirigides per Núria Molist i Ferran Puig, i les segones per Maria Lledó Barreda. Fou precisament Maria Lledó Barreda que, ja fa uns anys, el 2002, ens proposà l'estudi de les restes faunístiques recuperades durant aquestes intervencions. Presentem aquí els resultats d'aquell estudi que restaren inèdits.

El jaciment es trobava al límit nord-est del terme municipal, prop ja del terme de Santa Coloma de Cervelló en una àrea que aleshores quedava fora del nucli urbà. Les coordenades eren les següents: 41°21'20" de latitud Nord i 2°1'34" de longitud Est, a la riba dreta del riu Llobregat, a uns 900 metres de distància i a 47 metres sobre el nivell del mar actual, als peus dels contraforts orientals del massís del Garraf.

A la primera intervenció es localitzà una fossa que fou parcialment destruïda pocs dies abans de l'inici de les excavacions. Aquesta tenia una forma oval i amidava 10 metres de llarg per 8 d'ample, amb una profunditat màxima conservada de 2,5 metres. Amb la fossa, es localitzaren dues sitges, a l'extrem sud-oest, parcialment arrasades, i dos forats de pal a l'extrem est. En un moment d'ús com a escombrera, es bastí un mur amb finalitat de contenció de terres, datat aproximadament en el 175 aC. A les intervencions de 1991, es localitzaren i excavaren dues sitges escapçades i part del testimoni de la fossa excavada el 1983, especialment en la part amb nivells més recents. Una de les sitges fou datada al segle I aC pel tipus de material recuperat i la segona no va poder ser datada però se suposa una cronologia similar a l'anterior.

La finalitat de la fossa és desconeguda, tot i que se suposa que fou realitzada per a l'extracció de terra (calcària i argila) i que posteriorment fou reblerta, al llarg de les cronologies abans esmentades, amb deixalles domèstiques d'algun assentament rural pròxim ja destruït i desconegut. Pel tipus de material abocat, fonamentalment ceràmica, se suposa que la funció del possible assentament associat seria fonamentalment agrari i no ramader, tot i que també és possible que part del material de rebliment abocat correspongui als rebuigs d'un forn ceràmic proper. La dilatada cronologia dels abocaments ha demostrat una continuïtat d'usos entre la fase ibèrica i la romana, encara que adaptant-se a les necessitats econòmiques de cada moment. Cal recordar la importància de la zona, la desembocadura del riu Llobregat, com a vertebrador d'assentaments al llarg de la seva conca així com a punt integrat a les xarxes comercials marítimes de més llarg abast. Això queda demostrat per la presència al jaciment d'àmfores vineres procedents de Grècia, Itàlia, Eivissa i Marsella (Barreda, inèdit; Molist, 1998).

2. Material i metodologia d'estudi

Degut a la diversitat cronològica de les diferents unitats estratigràfiques diferenciades (en les dues campanyes d'excavació, l'any 1983 i l'any 1991), sovint molt precisa, i el baix nombre d'efectius recuperats en cada una d'elles, vam decidir agrupar les restes, en el moment de la seva interpretació, en tres grans fases d'ocupació: ibèric ple (totes aquelles UE atribuïbles als segles IV i III aC), ibèric tardà (segle II

i inicis del I aC) i romà (a partir de la meitat del segle I aC). En els resultats es presentaran primerament les dades procedents de l'anàlisi de les restes osteològiques i al final, el de les dades resultants de l'estudi arqueomalacològic, més modestes degut a la baixa quantitat d'efectius recuperats.

Les restes osteològiques foren analitzades al Seminari d'Estudis i Recerques Prehistòrics, depenent de la Universitat de Barcelona. L'estudi es va realitzar mitjançant la contrastació morfològica (generalment a nivell macroscòpic) de les restes arqueològiques amb material osteològic de referència actual. Aquesta primera part de l'anàlisi permeté la identificació anatòmica i taxonòmica. Per a la discriminació de certes espècies es van utilitzar criteris proposats per diversos autors. En aquest sentit hem de destacar l'ús dels criteris morfològics de Boessneck (1980) per a diferenciar ovella i cabra, i alguns compendis de mesures (Audoin-Rouzeau, 1994, Eisenmann, 1995) per a distingir cavalls i ases. L'estudi de les restes es completà amb la discriminació parasagital (dreta-esquerra), l'edat de mort, a través del grau d'epifisiació de determinats ossos i per la substitució i desgast dentari (segons les taules de Silver, 1980), les alteracions de la superfície dels ossos (on hauríem d'incloure les alteracions calòriques) i la biometria, utilitzant la terminologia de Driesch (1976).

Amb aquestes dades, hem comptabilitzat la importància dels diferents tàxons representats en número de restes determinades (NRd) i es va calcular el número mínim d'individus (NMI) (Grayson, 1984; Lyman, 1994). El NMI fou calculat tot considerant les grans etapes d'ocupació, ja que si haguéssim considerat les UE, el NMI s'hauria aproximat excessivament al NR. La gestió dels càlculs de NRd i NMI es va fer mitjançant una base de dades Filemaker per a entorn PC.

Les restes malacològiques foren també estudiades al Seminari d'Estudis i Recerques Prehistòrics, depenent de la Universitat de Barcelona. En aquest cas, a més de la identificació taxonòmica, es registrà el grau de fragmentació dels elements, seguint la proposta realitzada per Ruth Moreno en la seva tesi doctoral (Moreno, 1994).

3. Resultats

Presentem aquí els resultats arqueozoològics dels tres grans moments d'ús del jaciment.

3.1. Resultats de l'ocupació corresponent a l'Ibèric ple

El material estudiat prové de les UEs 5, 8, 9, 10, 11, 12, 37 de la campanya de 1983. Ens trobem amb un conjunt molt petit de restes, amb un total de 67 restes, de les que solament han pogut ser determinades anatòmicament i taxonòmicament 29 (43,28%), mentre que les altres 38 restes han quedat indeterminades (56,72%).

La distribució taxonòmica del material determinat és:

- Ovicaprins: 5 restes (17,24%)
- Ovis aries*: 1 resta (3,44%)
- (total ovicaprins: 6. 20,68%)
- Bos taurus*: 3 restes (10,34%)
- Canis familiaris*: 1 resta (3,44%)
- Oryctolagus cuniculus*: 19 restes (65,51%)

TOTAL.....29 restes.

La distribució anatòmica i el NMI resultant és:

- Ovicaprins: 1 fragment de crani (banya), 1 molar, 2 fragments de radi, 1 ulna, 1 astràgal. NMI: 1 individu jove/adult de l'espècie *Ovis aries*.
- Bos taurus*: 2 dents (incisiva i premolar), 1 astràgal. NMI: 1 individu adult.
- Canis familiaris*: 1 mandíbula. NMI: 1 individu adult.
- Oryctolagus cuniculus* : 1 mandíbula, 1 vèrtebra, 3 hùmers, 1 ulna, 4 fèmurs, 7 túbies, 1 metatarsià, 1 pelvis. NMI: un mínim de 4 individus per les túbies. 1 d'aquests individus estaria epifisat, la resta no.

Pel que fa a les restes malacofaunístiques, només s'han recuperat restes que corresponen a un elements de l'espècie *Cerastoderma glaucum* (escopinya) i dos elements rodats del gènere *Glycymeris*.¹

¹ La identificació i estudi de les restes malacofaunístiques, tant marines com continentals fou realitzat per Alicia Estrada, que morí el 2008, i que per aquest motiu signa el treball a títol pòstum. Les identificacions que va realitzar en el seu moment han estat actualitzades en la nomenclatura científica que s'ha acabat imposant, seguint les recomanacions de la pàgina web WorMs (World Register of Marine Species) <https://www.marinespecies.org/>

3.2. Resultats de l'ocupació corresponent a l'Ibèric tardà

Les UEs que corresponen a aquest moment són la 4, 20, 24 i 50 de les excavacions de 1983 i la UE 14 de les excavacions de 1991. Les restes analitzades han estat 479, de les que s'han determinat 154 (32, 15%) i 325 han quedat no determinades (67,85%).

La distribució taxonòmica de les restes determinades és:

- Ovicaprins: 58 restes (37,66%)
- Ovis aries*: 3 restes (1,95%)
- Capra hircus*: 1 resta (0,65%)
- (total ovicaprins: 62 restes. 40,26%)
- Bos taurus* : 33 restes (21,43%)
- Sus domesticus*: 39 restes (25, 32%)
- Equus* sp.+ *Equus caballus*: 5 restes (3,25%)
- Canis familiaris*: 7 restes (4,55%)
- Cervus elaphus*: 3 restes (1,95%)
- Oryctolagus cuniculus*: 3 restes (1,95%)
- Aus: 2 restes (1,30%)

TOTAL.....154 restes.

(el desglossament anatòmic es presenta a la taula 1)

El Nombre Mínim d'Individus resultant és:

- Ovicaprins: 7 individus que serien 4 adults, 1 jove i 2 infantils. Un correspondria a *Ovis aries* i un altre a *Capra hircus*.
- Sus domesticus*: 5 individus que serien 3 mascles joves-adults, 1 femella, i 1 infantil (podria haver-hi algun *Sus scrofa*).
- Èquids: 1 individu de l'espècie *Equus caballus*.
- Canis familiaris*: 1 individu adult.
- Cervus elaphus*: 2 individus (per desgast diferencial de peces dentàries) adults.
- Oryctolagus cuniculus*: 1 individu epifisat.
- Au: 1 individu.

A banda, les restes malacofaunístiques estudiades corresponen a 5 elements del gènere *Glycymeris* sense que, pel seu estat de rodament, puguem atribuir a una espècie en determinat. Del mateix gènere s'han identificat quatre valves de l'espècie *Glycymeris nummaria* i 1 de l'espècie *Glycymeris glycymeris*. Finalment hem identificat una conquilla del gastròpode marí *Stramonita haemastoma*.

3.3. Resultats de l'ocupació romana

Corresponen a l'ocupació romana els materials recuperats a les UEs 1 (sector 1), 4 (sector 2), 6 (sector 2), 7 (sector 1), 9 (sectors 1 i 2), 11 (sectors 1 i 2), 12 (sector 1), 13 (sector 1), 15 (sector 1) de les excavacions de 1991, i 15, , 16 i 49 de les excavacions de 1983. El material estudiat forma un conjunt de 317 restes, de les que s'han determinat 115 (36,28%) i 202 (63,72%) han restat no determinades.

La distribució taxonòmica de les restes determinades és:

- Ovicaprins: 29 restes (25,22%)
- Ovis aries*: 3 restes (2,61%)
- Capra hircus* (0,87%)
- (total ovicaprins: 33 restes. 28,70%)
- Bos taurus* . 21 restes (18,26%)
- Sus domesticus*: 42 restes (36,52%)
- Equus* sp.: 1 resta (0,87%)
- Sus scrofa*: 1 resta (0,87%)
- Cervus elaphus*: 3 restes (2,61%)
- Oryctolagus cuniculus*: 5 restes (4,35%)
- Aus: 6 restes (5,22%)
- Anurs: 3 restes (2,61%)
- TOTAL.....115 restes.

(el desglossament anatòmic pot consultar-se a la taula 2)

El Nombre Mínim d'Individus resultant és:

- Ovicaprins: 3 individus per contrastació del desgast diferencial de peces dentàries. En general caldria definir-los com animals subadults-adults. Hauria representades un *Ovis aries* i un *Capra hircus*.
 - Bos taurus*: 2 individus (un epifisat i un altre amb molt poc desgast dentari i no epifisat)
 - Sus domesticus*: 5 individus (per canins inferiors 3 mascles i 2 femelles, serien, en general subadults-adults al voltant de l'òptim càrnic).
 - Èquids: 1 individu.
 - Cervus elaphus*: 1 adult mascle.
 - Sus scrofa*: 1 individu (considerat com a tal per mida)
 - Oryctolagus cuniculus*: 2 individus (1 adult i 1 perinatal)
- (no hem calculat els individus corresponents a ocells i anurs al tenir l'incertesa en el nombre d'espècies representades).

4.Consideracions a l'estudi arqueozoològic

Les restes faunístiques del jaciment de Camí Vell del Llor semblen originar-se per dos agents tafonòmics principals. En primer lloc, es tractaria fonamentalment de deixalles de l'activitat humana, en les que fonamentalment trobaríem restes d'alimentació, però en alguns casos reaprofitament com a primera matèria per a la fabricació de diferents elements en suport ossi. Això explica les espècies representades i l'alt grau de fragmentació del material, que ha suposat un nivell d'indeterminació taxonòmica bastant alt i una conservació diferencial d'aquelles peces més resistents o de menys valor càrnic. D'altra banda, hi ha algunes restes que tenen tot l'aspecte de ser aportacions naturals, com són les restes, o algunes restes, de lagomorfs i els anurs. La impossibilitat de demostrar empíricament la seva atribució natural ens impedeix d'assegurar al 100% les interpretacions que de les diferents ocupacions del jaciment ara exposarem. Malgrat això, en el cas dels anurs i de la majoria de les restes de conill de l'ocupació de l'ibèric ple semblen clarament no antròpiques, pel tipus de conservació, així com per l'edat dels individus representats (es podria haver excavat algun cau amb individus infantils morts dins del mateix i que no hagués estat detectat en el moment de la intervenció).

De l'ibèric ple, tenim una quantitat excessivament petita de restes determinades. Gran part d'aquestes, a més, corresponen a aquests elements acumulats de forma natural i que no aportarien, doncs, dades paleoeconòmiques. En qualsevol cas, els ovicaprins formen el grup, dins el ramat domèstic, més important, seguit dels bovins. Curiosament els suïds no són presents. Aquesta darrera dada podria ser resultat de la casualitat estadística, com a conseqüència del baix nombre d'efectius determinat. Si, a més, no contemplem les problemàtiques restes de conills, observarem que el percentatge dels ovicaprins creix considerablement, passant d'un 20,67%, en els valors percentuals del NRd, a un 60%, cosa que suposaria una adaptació clara a una economia ramadera basada en els ovicaprins.

Aquesta valors queden matisats i relativitzats en l'ocupació posterior, corresponent a l'ibèric tardà. Els ovicaprins continuen sent el grup de més importància, però ara amb un cert equilibri amb els bovins, que augmenten la seva importància fins al 20% i la incorporació dels suïds, fins i tot més importants en percentatge del NR que els bovins.

Per últim en el nivell romà sobta l'augment de la importància dels suïds, que superen fins i tot als ovicaprins, essent els tres grups de mamífers productors, la tríade mediterrània, molt equilibrats entre ells.

Si volguéssim interpretar aquestes dades, tot tenint en compte el baix nombre d'efectius—especialment en la primera fase d'ocupació del jaciment—, sembla clar que es podria argumentar una transformació del règim econòmic ramader. L'ibèric ple respon clarament als patrons observables en altres jaciments ibèrics costaners i subcostaners, amb una ramaderia basada en la cria d'ovicaprins (Albizuri & Nadal, 1999. Nadal, 2001). Aquest patró sembla que comença a modificar-se en l'ibèric tardà, tot i que els ovicaprins continuen sent el primer grup en importància. En canvi, en l'ocupació romana, la importància dels suïds ens demostra una economia ramadera més sedentaritzada, segurament a remolc de l'agricultura (figures 1,2 i 3).

Val a dir que en aquells moments amb més abundància de restes, també apareixen tàxons no relacionats directament amb la producció de recursos alimentaris, com són els èquids o els cànids, sense que entre aquests s'observi un trencament entre l'ocupació ibèrica i la romana. Caldria saber, si les restes de gos, en les ocupacions ibèriques, podrien respondre a dipòsits ritualitzats, tot i que l'estat del material i la seva associació amb deixalles alimentàries dificulten aquesta interpretació.

També ens agradaria fer esment a l'augment progressiu de les restes de grans mamífers salvatges, fonamentalment de cérvol i , potser (tot i que es fa difícil de confirmar, com a conseqüència de les dimensions dels suïds domèstics d'aquest jaciment), de senglar. L'augment d'aquestes espècies no ha d'interpretar-se, al nostre entendre, com un augment de la importància subsistencial de la cacera, sinó, al contrari, com l'evidència de costums cinegètics de caràcter lúdic i social entre una societat cada cop més complexa, finalment, romanitzada.

Pel que fa a les dades mètriques, aquestes són molt minses i no permeten observar amb claredat si va haver una evolució en la mida dels animals entre les fases ibèriques i les romanes, com s'ha percebut en altres jaciments. Sembla ser que amb el món ibèric els animals domèstics toquen fons pel que fa a la disminució de la mida dels individus i que, a partir del món romà, amb una millora de la zootècnia, les dimensions de gairebé totes les formes domèstiques augmentaren de mida. Sigui com sigui, aportem les dades mètriques (a l'annex 1) ja que ens sembla imprescindible que aquest tipus d'informació sigui

publicat per tal d'anar creant un corpus de mesures per a l'estudi global de la transformació mètrica de les espècies domèstiques al llarg de la història.

Finalment, i com s'ha dit, cal recordar que alguns elements foren emprats, segurament amb posterioritat al seu aprofitament alimentari com primera matèria en l'elaboració d'objectes. Aquests es concentren a partir de l'Ibèric tardà. Així, d'aquest primer moment, destaquem un fragment de crani d'ovicaprí (UE 50), on s'observa la segmentació de la banya a nivell de base. Aquest patró de tall bé es pot relacionar amb l'extracció de la pell, amb banyes i peus adherides encara a aquesta, cosa que és típica en adoberies d'èpoques posteriors, però també podria relacionar-se amb l'aprofitament de la banya, ja fos per a l'ús de la funda còrnia, el més freqüent, com per a la part òssia de la mateixa, no tan habitual. Altres dos casos, d'època romana són un fragment de banya de cérvol (UE07) amb marques per a ser escapçada i modificada, segurament restes rebutjades del procés d'elaboració d'algun estri, i un astràgal d'ovella que presenta poliment per les seves cares i que podria ser un element de joc, tipus "taba" (UE 16).

Pel que fa a la malacofauna, les restes continentals segurament siguin aportacions naturals sense cap tipus de repercussió en la interpretació del jaciment. Les poques restes de malacofauna marina, entre les que predominen les conquilles del gènere *Glycymeris*, solen estar rodades per l'acció marina, cosa que significa que no tenen una funció alimentària, tot i que clarament són aportacions de tipus antròpic. Les restes rodades de *Glycymeris* són, als jaciments costaners i subcostaners catalans, una constant des del neolític fins a època històrica. La seva funcionalitat resta desconeguda, però segurament es tractaria d'elements multifuncionals.

Concloent, podem afirmar que, encara que el conjunt faunístic analitzat al jaciment de camí Vell del llor és modest, les dinàmiques que s'observen són similars a les de la resta de Catalunya, i aporten nova llum a l'estudi de les transformacions econòmiques i territorials de la zona de la desembocadura del Llobregat entre el final de la protohistòria i la romanització de la zona. Serà convenient que aquest estudi sigui acompanyat de noves dades procedents de l'estudi de les restes de fauna d'altres jaciments de la zona.

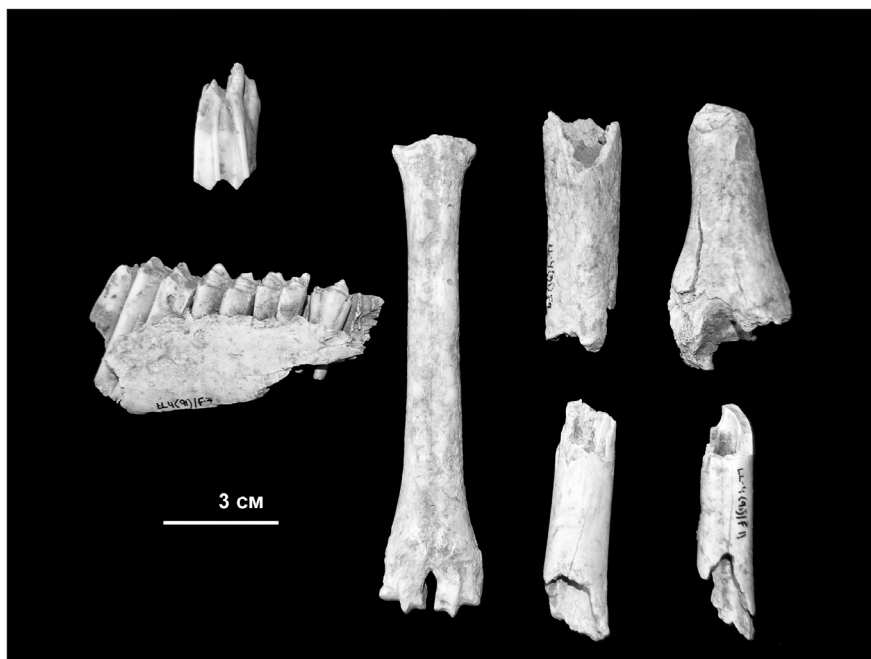

Figura 1: restes d'ovicaprins (ovelles i cabres).

Figura 2: restes de bovins

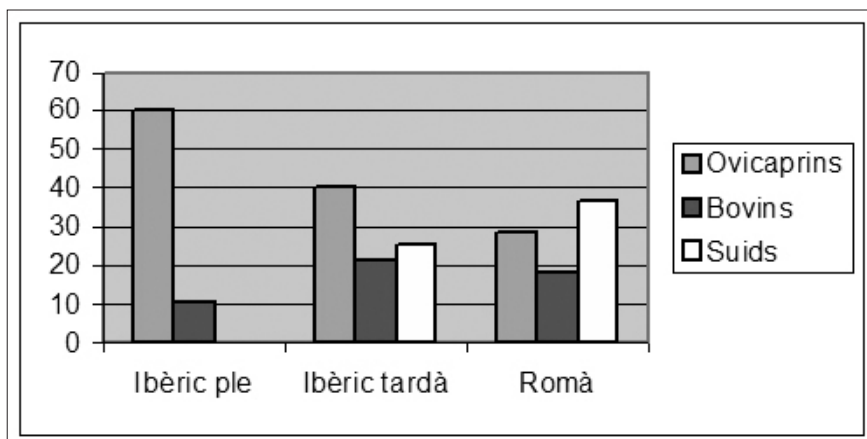

Figura 3: Representació en diagrama de barres dels percentatges dels principals grups taxonòmics presents al jaciment (tríade domèstica mediterrània). Val a dir que per una qüestió d'interpretació tafonòmica, hem descomptat els conills corresponents a les ocupacions de l'ibèric ple i s'ha recalculat, sense aquest grup, el percentatge del NR, la qual cosa suposa que els ovicaprins passin del 20,68% al 60%.

4. Referències bibliogràfiques

- ALBIZURI, S. & NADAL, J. (1999) Aprovechamiento y producción animal en época ibérica. Consideraciones generales económicas. *Limes* 6-7. Pàg. 41-52.
- AUDOIN-ROUZEAU, F. (1994) La taille du cheval en Europe. De l'antiquité aux temps modernes. *Fiches d'ostéologie animale pour l'archéologie*. Série B: Mammifères. Pàg. 3-37.
- BARREDA, M.L. (inèdit) *Memòria d'excavació Camí Vell del Llor-Lluís Companys*. Generalitat de Catalunya. Direcció General de Patrimoni Cultural. Servei d'Arqueologia i paleontologia.
- BOESSNECK, J. (1980) Diferencias osteológicas entre las ovejas (*Ovis aries* Linné) y cabras (*Capra hircus* Linné). A Brothwell, D & Higgs, E. (ed.) *Ciencia en Arqueología*. FCE. Mèxic. Pàg. 338-366.
- DRIESCH, A. v.d. (1976) *A Guide to the measurement of animal bones from archaeological sites*. Peabody Museum Bulletin 1. Harvard University.
- GRAYSON, D.K. (1984) *Quantitative Zooarchaeology*. Academic Press. Nova York.

- LYMAN, L. (1994) *Vertebrate Taphonomy*. Cambridge University Press. Cambridge.
- MOLIST, N. (1998) El camí vell del Llorr: el procés de romanització d'un assentament ibèric al pla. A Mayer, M., Nolla, J.M. & Pardo, J. (eds.) *De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispània citerior*. Societat Catalana d'Estudis Clàssics. Barcelona. Pàg. 391-402.
- MORENO, R. (1994) *Análisis arqueomalacológicos en la Península Ibérica. Contribución metodológica y biocultural*. Tesis doctoral. Universidad Autónoma de Madrid.
- NADAL, J. (2001) Estat de la qüestió dels inicis de la ramaderia a Catalunya. *La Prehistòria. Estudis d'Historia Agrària* 14. Pàg. 19-39.
- NADAL, J. & GÓMEZ, X. (inèdit) Estudi de les restes faunístiques recuperades al jaciment de "Els missatges" (Tàrraga, L'Urgell).
- SILVER, I. A. (1980) La determinación de la edad en los animales domésticos. A Brothwell, D & Higgs, E. (ed.) *Ciencia en Arqueología*. FCE. Mèxic. Pàg. 289-309.

ANNEX 1

Biometria del jaciment Camí Vell del Llor

1.1. Ibèric ple.

Ovis aries

Astràgal – GLl: 26,41. GLm: 24,5. Dl: 14,26. Dm: 15,7. Bd: 16,9.

Canis familiaris

Mandíbula- (numeració mesures Driesch) 11: 38,13. 12: 33,87. 20: 17,04.

1.2. Ibèric tardà.

Bos taurus

Húmer- BT: 62,62.

Metacarpià- Bp: 53,7.

Tíbia- Bd: 56,51.

Astràgal - GLl: (69,92). GLm: 862,96). Bd: (42,75)

Equus caballus

Metacarpià: Bd: 48,83. BT: 50

Canis familiaris

Mandíbula- (numeració mesures Driesch) 1: 132,77. 2: (133,79). 3: 122,28. 7: (74,6). 19: 23,16. 20: 18,11.

Húmer- Bd: 31,24.

Radi- Bp: 19,11.

Ulna- SDO: 20,53. DPA: 24,75.

1.3. Romà

Ovis aries

Metatarsià- Bd. 25,58.

Metatarsià- GL: 122,39. Bp: 820,46) Bd: 25,02. DD: 10,63.

Astràgal: GLl: 28,9. GLm: 26,57. Dl: (15,91) Bd: (16,52)

Bos taurus

Húmer- BT: 66,44.

Metatarsià- Bd: 44,88.

Metatarsià- Bp: 43,74.

Sus scrofa (?)

Radi- Bp: 40,38.

	Ovicaprius	Ovis	Capra	Bos	Sus	Equus	Canis	Cervus	Oryctolagus	Au	TOTAL
	NR %	NR %	NR %	NR %	NR %	NR %	NR %	NR %	NR %	NR %	NR
Crani	02 (03,44)		1 (100)	4 (12,12)	09 (23,07)		1 (14,19)				17
Mandíbula	04 (06,89)			5 (15,15)	05 (12,82)		1 (14,19)				15
Dents	29 (50,00)			6 (18,18)	21 (53,85)			3 (100)			59
Vèrtebra											
Costella									1 (33,33)		1
Escàpula	01 (01,72)			4 (12,12)	02 (05,13)						7
Húmer	01 (01,72)			2 (06,06)			1 (14,19)			1 (50)	5
Radi	06 (10,34)	1 (33,33)			01 (02,56)	1 (20)	1 (14,19)		1 (33,33)		11
Ulna				2 (06,06)			1 (14,19)			1 (50)	4
Carpals											
Metacarp				1 (03,03)		2 (20)					3
Pelvis	04 (06,89)					1 (20)	1 (14,19)				6
Fèmur	04 (06,89)			1 (03,03)							5
Tibia	04 (06,89)			1 (03,03)					1 (33,33)		6
Fíbula											
Astràgal		1 (33,33)		1 (03,03)							2
Calcani				2 (06,06)							2
Metatarsià	03 (05,17)					1 (20)					4
Metàpod nd											
falanges		1 (33,33)		4 (12,12)	01 (02,56)		1 (14,19)				2
TOTAL	58	3	1	33	39	5	7	3	3	2	154

Taula 1: desglossament anatómic de les restes òssies de l'ocupació de l'ibèric tardà.

	Ovicaprius	Onis	Capra	Bos	Sus d.	Equus	Cervus	Sus s.	Oryctolagus	Au	Anur	TOTAL
	NR %	NR %	NR %	NR %	NR %	NR %	NR %	NR %	NR %	NR %	NR %	NR
Banya							1 (33,33)					1
Crani	02 (06,69)			2 (09,52)	05 (11,90)		1 (33,33)					10
Mandíbula	03 (10,34)			2 (09,52)	03 (07,14)							8
Dents	11 (37,93)			2 (09,52)	20 (47,61)							33
Vertebra				1 (04,76)					1 (20,00)			2
Costella				1 (04,76)								1
Escàpula					01 (02,38)				1 (20,00)			2
Húmer				2 (09,52)	03 (07,14)				1 (20,00)		1 (33,33)	7
Radi	05 (17,24)			1 (04,76)	01 (02,38)			1 (100)				9
Ulna	02 (06,29)		1 (100)	1 (04,76)								3
Carpals												
Metacarp							1 (33,33)			2 (33,33)		3
Pelvis	02 (06,89)			1 (04,76)		1 (100)						5
Fèmur				1 (04,76)						2 (33,33)	1 (33,33)	3
Tíbia	01 (03,44)				03 (07,14)					1 (16,66)		5
Fibula					01 (02,38)							1
Astràgal		1 (33,33)										1
Calcani				1 (04,76)								1
Metatarsià	02 (06,89)	2 (66,66)		4 (14,04)	01 (02,38)				2 (40,00)			11
Metàpod nd					03 (07,14)							3
falanges	01 (03,44)			2 (09,52)	01 (02,38)							4
Altres										1 (16,66)	1 (33,33)	2
TOTAL	29	3	1	21	42	1	3	1	5	6	3	115

Taula 2. Desglossament anàtic de les restes del moment d'ocupació romana. Les restes d'ocell classificades com a metacarps són carps-metacarps, les tíbies són tibiotarsos i les altres és un coracoide. Pel que fa als anurs l'os classificat com a "altres" és un radi-cúbit.

El *Balneum* alt imperial de Sant Boi de Llobregat

Joanjo Esteban Castanera
ARQUEÒLEG, AJUNTAMENT DE SANT BOI

Josefa Huertas Arroyo
ARQUEÒLOGA

David Prida Trujillo
ARQUEÒLEG

Introducció

Entre el mes d'abril del 2006 i maig del 2007 la Unitat de Patrimoni de l'Ajuntament de Sant Boi va emprendre una excavació arqueològica, promoguda pel mateix ajuntament, al solar conegut com a magatzem del Garrigosa i dels carrers que l'envolten: Mediterrani, Agramunt, Mossèn Francesc Albertí i Hospital, del Barri Antic de Sant Boi de Llobregat. Els treballs arqueològics van posar al descobert un camp de sitges d'època ibèrica, una mina a cel obert també d'època ibèrica, així com tota una sèrie d'estructures de diferents cronologies medievals i modernes. En aquest article ens centrarem en les restes d'època romana.

Les restes recuperades a la intervenció objecte de l'article se situaven a la cantonada delimitada pels carrers Mossèn Francesc Albertí i Alou, ocupant parcialment el carrer actual, al sud-est del solar excavat, assentada sobre uns grans nivells de colmatació que anivellament el terreny ocupat anteriorment per una mina a cel obert d'extracció de ferro d'època ibèrica.

Aquests treballs van permetre corroborar les primeres hipòtesis que apuntaven la presència d'un possible edifici termal¹ i aprofundir en el coneixement arqueològic del Barri Antic de la població.

¹ Miro i Alaix, C. (1989) "La intervenció d'urgència al solar de Can Garrigosa, Sant Boi de Llobregat." *Actes de les Primeres Jornades Arqueològiques del Baix Llobregat*, I (p. 315-326)

Context històric i arqueològic

La zona objecte d'aquest article és una de les més antigues ocupades a la població i les evidències arqueològiques permeten situar-hi població ja des d'època ibèrica

Coincidint amb la fundació de *Barcino*, s'inicia un fort procés de noves fundacions de vil·les rurals a l'actual comarca del Baix Llobregat, que anirien lligades a la pujant producció de vi destinada al comerç exterior. Aquest procés es reflecteix també al nucli antic de Sant Boi amb la presència d'una possible vil·la de la qual es coneixien les termes baix imperials, visitables de l'avinguda de Marià Girona, bastides sobre un espai de producció amfòrica d'època alt-imperial. En concret es tracta de tres forns, un primer forn que produeix principalment Pascual 1 entre el 30 aC i el 20-30 dC i un parell més que són bastits amortitzant l'anterior i que continuen produint àmfores fins a finals del s. I dC². També s'han documentat altres estructures associades a la parts rústica com podrien ser sitges, dipòsits, etc.

Algunes intervencions puntuals de la dècada dels anys 80 del segle XX van apuntar la presència d'un possible edifici termal anterior al conegut a la zona de la plaça de la Constitució³.

Descripció del *balneum*

L'edifici, afectat per murs de fases posteriors, era de planta rectangular amb dos cossos paral·lels, orientats de nord a sud i dividits en diferents estances. Un cos estaria format per les cambres fredes i l'altre per les calentes.

Els murs conservats de la primera fase de l'edifici utilitzen la tècnica constructiva de l'encofrat fent servir un morter molt blanquinós i compacte que lliga pedres i fragments de llicorella mentre que els de la segona fase són construïts amb un parament de pedres de diverses mides lligades amb un morter de color blanquinós, no gaire compacte i que presenta abundants gravetes. La excepció són els murs del *praeurnium*, fets amb peces de material ceràmic divers lligades amb argiles per aconseguir una

² VV.AA. (2002). *Les termes Romanes de Sant Boi de Llobregat*. Pou comú núm. 3. Ajuntament de Sant Boi de Llobregat. Barcelona, (p. 45-52)

³ Barreda, M.L.L. (1990). *El poblament ibèric i romà de Sant Boi de Llobregat*. Tesi de Llicenciatura. Universitat de Barcelona (inèdita)

Figura 1. Vista general de les termes, a l'esquerra es poden veure els àmbits 2 i 3, al centre els àmbits 1, 5 i 6, i finalment a la dreta els àmbits del 7 a l'11. Fotografies: J. Huertas i D. Prida.

major resistència a la degradació que poden produir les altes temperatures assolides al seu interior.

Els paviments de les cambres estaven formats per *opus signinum* i per bipedalis. També amb *opus signinum* reforçat a les cantonades amb cordó hidràulic es recobrien les piscines.

Respecte a l'única canalització documentada aquesta està construïda amb pedres de diferents mides sense desbastar i lligades amb morter hidràulic de color blanquinós i molt compacte. El paviment està format per una capa de morter hidràulic allisat per tal de facilitar la circulació de l'aigua. La tapadora estaria realitzada amb fragment de tègules planes. La seva funció seria com a desguàs d'aigües brutes.

Materials associats al *balneum*

La intervenció ha permès la recuperació de materials des d'època ibèrica fins al segle XX, on els nivells associats a les termes són molt importants per la seva riquesa de materials i àmplia representació del panorama de canvi d'era i segle I dC.

Es poden diferenciar dos moments totalment diferents: els lligats al moment de construcció i els de la reforma i posterior amortització.

Dins d'aquests nivells d'anivellament propis del moment de construcció cal destacar l'elevada quantitat de materials constructius

recuperats (*tègula*, *imbrex*, *opus signinum*, estucs, etc.) que permetria apuntar que el conjunt es troba en un moment de reformes o l'enderroc d'alguna estructura anterior. El panorama es completava amb ceràmica comuna romana, ceràmica de cuina africana, terra sigil·lada aretina, terra sigil·lada itàlica, terra sigil·lada sudgàlica, ceràmica de parets fines alt imperials, llànties, àmfores, etc. que permeten apuntar una cronologia d'època Flàvia, vers el 70-90 dC. Encara que també es va recuperar força material de cronologia anterior fruit de l'ocupació de l'espai des d'abans, com es pot comprovar en la presència de materials constructius i les restes estructurals localitzades d'època Ibèrica.

Del moment d'utilització es conserven pocs materials, alguna llàntia i elements que es van poder recuperar a la claveguera com podrien ser agulles de cap, ja que l'edifici termal estava molt arrasat.

Els materials associats a l'amortització de les termes són bàsicament constructius i permeten apuntar com seria la seva decoració i els elements utilitzats, com podem veure en un apartat posterior.

Interpretació funcional del *balneum*

Aquest article se centra únicament en l'anàlisi i descripció dels elements arquitectònics tant en l'àmbit funcional com tècnic de l'edifici excavat, deixant de costat el vessant més cultural i social del termalisme, que són compartits pràcticament en tot l'Imperi.

En aquest edifici d'època romana hem pogut documentar un total de deu àmbits ben diferenciats que presenten una superfície total en el moment final d'uns 117 m².

Com ja hem vist amb anterioritat aquest edifici presenta dues fases constructives ben diferenciades, d'aquestes, la primera fase presenta una superfície construïda d'uns 92 m², amb un total de sis àmbits que amb l'ampliació posterior del segle II dC situa l'edifici termal en uns 117 m² de superfície total i deu àmbits.

Balneum segle I dC

L'edifici original presenta una estructura rectangular amb un total de set àmbits ben diferenciats arquitectònicament, dels que hem pogut identificar la funcionalitat de tots ells.

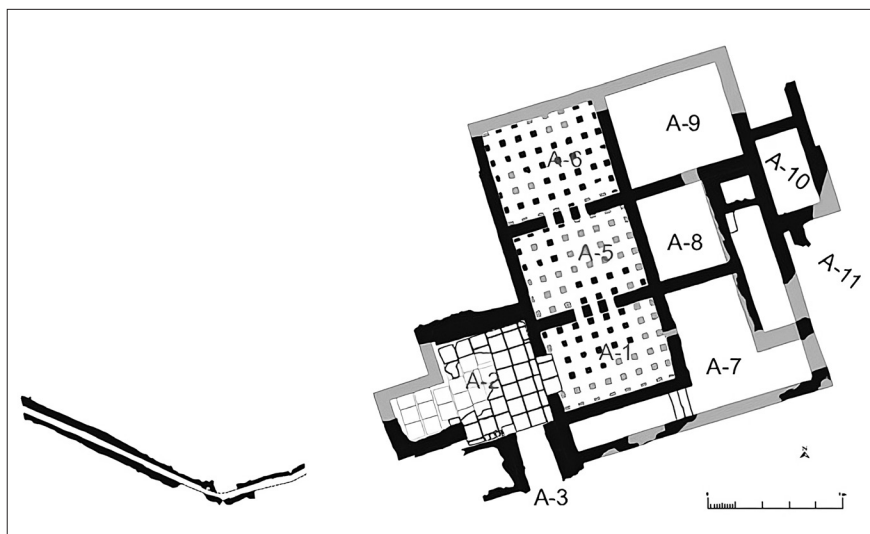

Figura 2. Vista en planta dels diferents àmbits documentats, a l'esquerra es pot veure la claveguera associada a les termes (planimetria: E. Revilla, I. Camps i F. Boullosa)*.

L'àmbit 1, sabem que fa les funcions de *caldarium* (C), puix està en connexió directa amb el forn de l'hipocaustum. A més a més, està situat a l'extrem més meridional de l'edifici, per tal de millorar les condicions de calefacció de l'àmbit. És l'habitació amb més temperatura del *balneum*.

L'estat de conservació de les restes, no ens permeten ubicar la situació de la piscina, però normalment aquesta se situava en contacte directe amb l'entrada del forn, paret amb paret. D'aquesta manera s'aprofitava la calor del forn per a escalfar el dipòsit de l'aigua calenta.

L'àmbit 5, seria el *tepidarium* (T), ja que a l'estar enganxat al *caldarium* l'habitació encara rebia una gran quantitat d'escalfor com per poder temperar les piscines i l'ambient de tota la sala.

En el cas dels dos *tepidarium*, no podem fer cap hipòtesi d'on estarien situades les banyeres de l'aigua, ja que les restes conservades no ens donen cap indicatiu.

L'àmbit 6, és el que té una interpretació una mica més oberta. Tot i que és evident que es tracta d'una habitació amb calefacció, la distància que hi ha del forn a aquesta sala és de més de 6 metres. Això vol dir que

*La planimetria va estar realitzada per Emili Revilla, Ignasi Camps i Fernando Boullosa

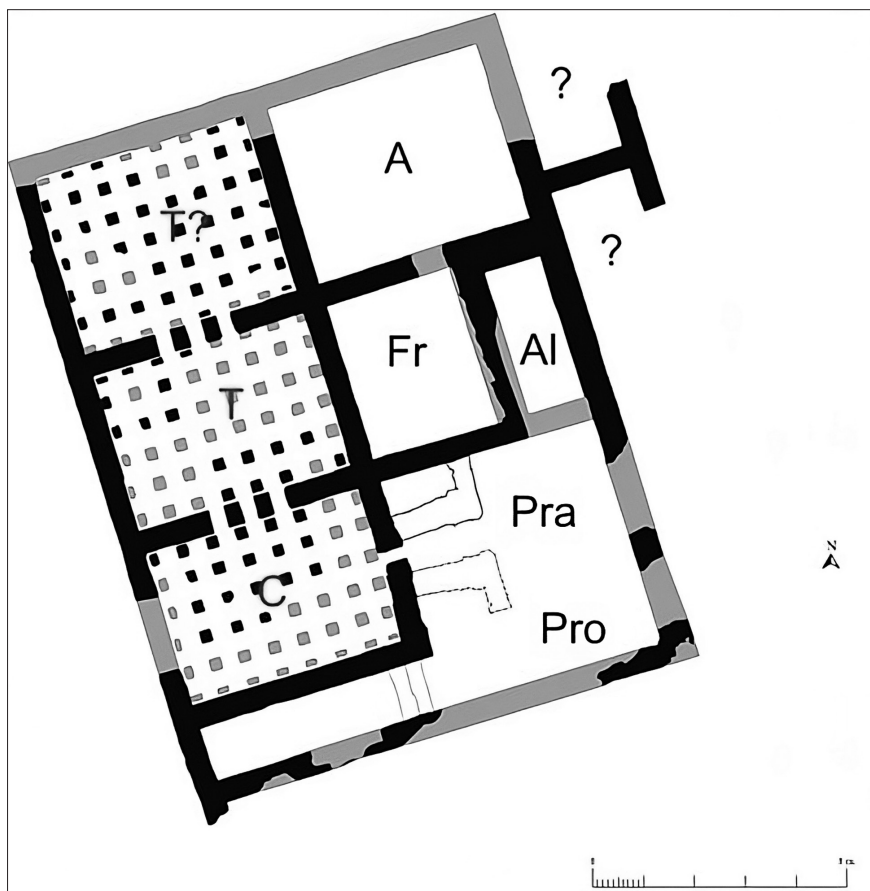

Figura 3. Vista en planta del *balneum* del segle I. (planimetria: E. Revilla, I. Camps i F. Boullosa)

la temperatura segurament seria més baixa que el *tepidarium* del costat. A més a més, aquest està encarat cap al nord, fet que no ajudaria molt a assolir altes temperatures.

Tot això ens fa pensar que aquest àmbit, a més a més de fer les funcions de *tepidarium* (T ?), en èpoques de fred, també podria funcionar com a *apoditerium*.

L'àmbit 7 és el més gran de tot l'edifici i l'únic que no presenta una planta quadrangular. Està format per dos cossos en angle recte i conserva les restes del *praeurnia* (Pra) que donava escalfor a totes les sales calefactades.

Aquest forn es troba dins del *propigneum* (Pro), és a dir, l'àrea de serveis necessària per al funcionament de l'*hipocaustum*. L'accés a

aquesta àrea de treball es feia per a les escales que es van localitzar en el costat sud-oest de l'àmbit.

L'àmbit 9 és el que pitjor conservat de tots, només es conserven els murs de fonamentació. Però, tot i això, la funció d'*apoditerium* (A) d'aquest àmbit és bastant clara, perquè és la primera sala del *balneum* i la que dona accés a les sales fredes.

L'àmbit 8, zona freda de les termes, presenta unes dimensions molt reduïdes respecte a les zones calentes i està estructurat en dues parts ben diferenciades:

La sala freda pròpiament dita, o *frigidarium* (Fr), que està molt mal conservada. Del nivell de circulació només s'ha conservat uns pocs centímetres d'*opus signinum*, que no ens permeten fer-nos una idea de com anaven els terres decorats, ni pràcticament de res.

D'altra banda, tenim la piscina freda, construïda en *opus signinum*, de la qual conservem només una part, ja que les reformes posteriors han desmantellat la piscina original del segle I dC.

El seu nivell de circulació és un *opus signinum* de textura molt fina. El material ceràmic està molt matxucat per fer més agradable amb el contacte de la pell a l'hora de banyar-se i tota la zona de les juntes està reforçada amb un cordó hidràulic que evita les fugues d'aigua.

De l'àmbit 10 no podem dir pràcticament res, sabem que es va construir en aquest moment i que la tècnica del parament és igual que la de tot l'edifici, però no sabem quina funcionalitat tenia. El nivell d'arrasament és molt gran. De fet, no és més que un parell de murs amb un reompliment, no és un àmbit en *stricto sensu*.

Balneum segle II-III dC

A principis del segle II dC es van dur a terme una sèrie de reformes a l'edifici destinades a ampliar la seva capacitat a la zona freda i a l'àrea del *caldarium*.

L'ampliació del *caldarium*, es va fer construint una nova sala calenta, l'àmbit 2. Aquesta sala es va orientar al sud i es va fer obrint un nou espai a l'oest de l'antic *caldarium* (C). Per aconseguir això es va obrir un pas de calor entre les dues sales i es va canviar el forn de lloc, anul·lant l'antic *praefurnium* del segle I dC.

Per escalfar l'edifici es va construir un nou forn, l'àmbit 3. Aquest nou *praefurnium* és molt semblant a l'anterior del segle I dC, tant

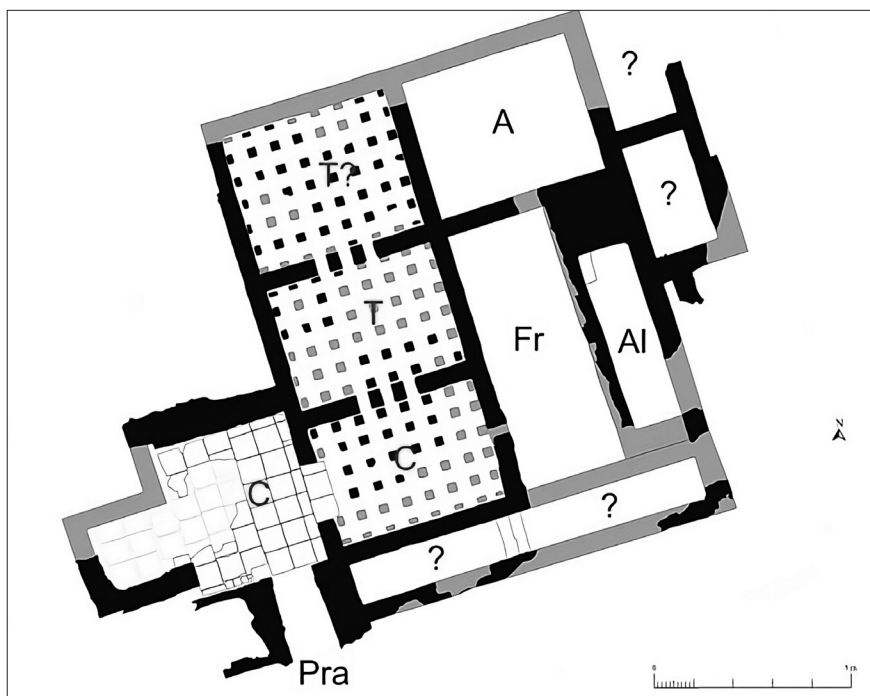

Figura 4. Vista general del *balneum* del segle II-III dC. (planimetria: E. Revilla, I. Camps i F. Boullosa)

en material com en tipologia. No es va poder localitzar la nova zona de serveis d'aquest nou forn, ja que la zona estava molt arrasada per diferents serveis –aigua, gas, llum– i no es conserven restes.

Per ampliar la zona freda del *balneum* es va anul·lar la zona de serveis del propigneum del segle I dC, àmbit 7, reomplint tot aquest àmbit amb terra. La funcionalitat d'aquest àmbit en el segle II dC ens és desconeguda, perquè no s'ha pogut documentar res més que els nivells de reompliment que ens daten aquesta reforma.

Quan se'n va fer la nova piscina d'aigua freda es va anul·lar l'antiga i només es va conservar una part, que van separar físicament de la nova, però no sabem quina funció va fer aquest mòdul. També es conserva un petit graó per poder accedir a l'aigua.

De l'àmbit 11, no podem dir res, perquè només es van excavar diferents nivells de reompliments, que no permeten saber res d'aquest àmbit. De fet, no podem saber ni si funcionava amb les termes.

Decoració de l'edifici

Malgrat que les termes es van cremar, vàrem poder documentar alguns elements decoratius que ens donen algunes pistes de com podrien haver estat decorades algunes de les estances d'aquest edifici.

Podem saber amb bastant exactitud, com estaven decorats els terres de les habitacions calentes, doncs entre els materials constructius que es van trobar dels nivells de destrucció es van recuperar una gran quantitat de fragments del terra.

Aquest estava cobert per un paviment de plaques de marbre, i possiblement també ho estarien les parets fins a certa alçada, a manera d'arrimador.

La presència i utilització de marbres per tal de revestir edificis és una pràctica habitual a l'imperi romà. Aquesta pràctica per la seva banda genera un importat i lucratiu comerç que fa que durant els s. I i II dC les principals pedreres passin a ser propietat estatal.

La majoria de fragments recuperats són de marbre blanc, però també hi ha algun fragment de marbres de colors, que servirien segurament per trencar la monotonia del blanc amb algun element decoratiu en colors.

El marbre blanc procedeix de Carrara, al nord d'Itàlia i és importat a través del port de *Luni*, situat al costat d'aquestes pedreres. En la resta de mostres dels materials lapidis estudiats apareixen en una major proporció els marbres de procedència oriental, concretament d'explotacions situades al voltant del mar Egeu i que queda representat pel marbre Proconés (illa de Marmara, Turquia), Pavonazzetto (Afion, Turquia), Bigio Antico (illa de Lesbos, Grècia), Paros (illa de Paros, Grècia) i Cipollino (Eubea, Grècia). Finalment, esmentarem la mostra de marbre tipus Jaspí de la cinta (Tortosa, Catalunya).

També s'han recuperat una bona quantitat d'estucs pintats en els nivells de destrucció de les termes. Però tots ells són fragments molts petits i no ens permeten fer cap aproximació real de com estarien les parets decorades.

El color dominant dels estucs pintats és bàsicament el color roig pompeïà, tot i que també s'han localitzat fragments de color verd, ocre, negre i blanc.

També s'han recuperat alguns elements decoratius que combinen bandes amb gruixos i colors diferents.

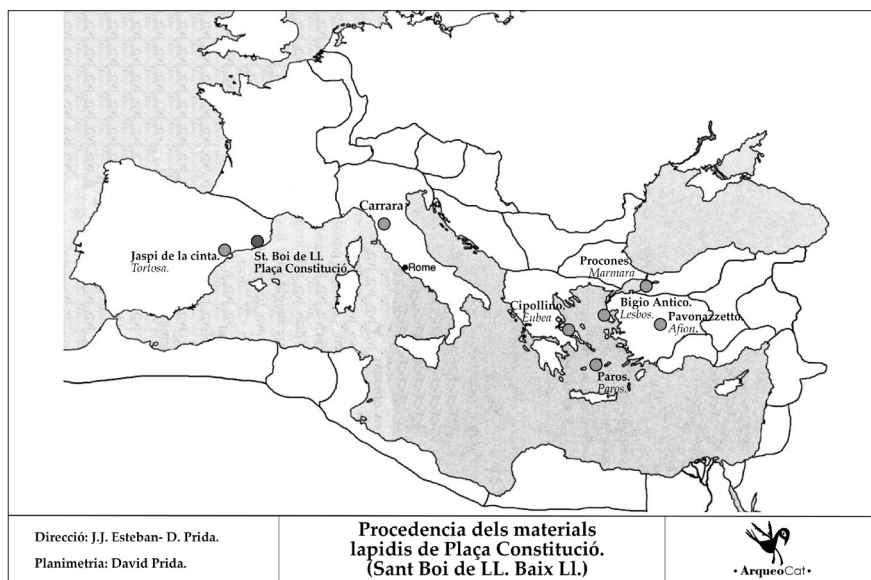

Figura 5. Mapa de la procedència dels materials lapidis.

Conclusions

La descoberta d'aquestes noves termes a Sant Boi permeten ampliar el coneixement de la població en època romana.

La presència romana de Sant Boi comença ja al segle II aC per mitjà d'intercanvis comercials, que van deixar com a registre arqueològic importants quantitats de materials ceràmics procedents de la península Itàlica, fruit sobretot de l'intercanvi de vi procedent de Roma.

És, però, arran de la fundació de Barcino i del nou model d'explotació agrícola –basat en el monocultiu de vinya– que la presència romana a la zona s'estructura a partir de la fundació d'un gran nombre de villae i d'algun fundus.

L'explotació de la vinya en les terres del curs inferior del Llobregat va ser tan important que molts terrenys van ser desforestats, fet que va provocar importants canvis en la fauna i el paisatge de la zona. La principal conseqüència d'aquesta sobre explotació va provocar la creació del Delta i fins i tot el retrocés a altres zones d'espècies com els cérvols, els llops o els porcs senglars.

L'explotació dels recursos d'aquesta zona rica en recursos agrícoles, minerals i tan ben comunicada, va portar una gran quantitat de beneficis.

Segurament les termes de la Plaça Constitució siguin el millor exemple d'aquesta bonança econòmica que es va viure en aquella època.

Una prova més d'aquest bon moment econòmic de la Laietania, i de Barcino evidentment, és el fet que s'han documentat entre finals del segle I dC i principis del II dC, la presència de classes altes procedents de Barcino en posicions importants de l'estructura imperial.

Aquesta situació de bonança econòmica també es veuria reflectida en les ampliacions que va patir l'edifici cap al segle II dC.

Només cal analitzar el *balneum* de la Plaça Constitució, per adonar-nos del nivell de sofisticació en el que vivien els seus propietaris.

Les termes estaven cobertes de marbres sumptuosos procedents de diferents llocs de Grècia i de Turquia. Els morters de fer els ungüents pels massatges eres també de marbre.

Trobem abundant ceràmica d'importació, així com presència de restes d'animals exòtics com la pantera, l'ós, ... segurament portats aquí en forma d'abrics de pells exòtiques. També cal destacar la troballa d'una arracada d'or entre les restes de les termes.

Així doncs, sembla que l'edifici de la Plaça Constitució i per extensió el de les termes de baix, són un reflex del bon moment econòmic que es va viure al curs inferior del Llobregat en època romana.

Les segones termes es van construir just quan es van cremar les primeres termes, entre finals del segle II dC i principis del III dC. Però el comerç del vi a la Laietània té el seu punt àlgid a mitjans del segle I dC.

Ja abans del decret de Domicià de l'any 92 dC, el comerç de vi de la Laietània ja s'havia aturat. La política econòmica imperial ara tenia els seus ulls posats a les fèrtils colònies del nord d'Àfrica i aquí el model d'explotació agrícola va canviar.

A partir de finals del segle II dC, aproximadament, es produeix una concentració en la propietat i explotació agrícola de la zona. Ara el cultiu base són els cereals i sembla que alguns propietaris de l'època van acumular prou riquesa per a poder vestir unes altres termes que encara avui dia podem visitar.

Bibliografia

- Barreda, M.LL. (1990). El poblament ibèric i romà de Sant Boi de Llobregat. Tesi de Llicenciatura. Universitat de Barcelona (inèdita)
- Caballé, G., Salazar, N., Subiranas, C. (2002-2003) “Darreres intervencions arqueològiques a Sant Boi de Llobregat (Baix Llobregat).” *Tribuna d’arqueologia 2002-2003. Generalitat de Catalunya. Departament de cultura. Barcelona. 2005.*
- Esteban Castanera, J.J (2002) Plaça Constitució-2002. Memòria d’excavació inèdita. Museu de Sant Boi de Llobregat.
- Esteban, J.J.; Prida, D. (2008). Memòria de la intervenció arqueològica preventiva Plaça Constitució i carrers Mediterrani, Agramunt, Mossèn Francesc Albertí i Hospital. Sant Boi de Llobregat (Baix Llobregat). Abril 2006- maig 2007.
- Fernández Ochoa, C. & et alii (1999): “Material latericio en las termas romanas de Hispania. “ El ladrillo y sus derivados en la época romana. Monografías de Arquitectura romana 4. Madrid.
- García Entero, V. (2000) Los balnea de las villae hispanorromanas: Provincia Tarraconense. Madrid.
- Miro i Alaix, C. (1989) “La intervenció d’urgència al solar de Can Garrigosa, Sant Boi de Llobregat.” Actes de les Primeres Jornades Arqueològiques del Baix Llobregat, I (p. 315-326)
- Miró i Alaix, C. (1989) Memòria de l’excavació duta a terme al solar limitat pels carrers Agramunt, Mediterrani i Hospital de Sant Boi de Llobregat (Baix Llobregat). Març-Abril de 1985. Inèdit.
- VV.AA. (1993) Història de Sant Boi de Llobregat. Ajuntament de Sant Boi de Llobregat.
- VV.AA. (2000) Termas romanas en el occidente del Imperio. II Coloquio Internacional de Arqueología en Gijón. Serie Patrimonio 5.
- VV.AA. (2002) *Les termes Romanes de Sant Boi de Llobregat. Pou comú núm. 3. Ajuntament de Sant Boi de Llobregat. Barcelona (p. 45-52)*

L'església de Sant Baldiri en temps de Lluís Dalmau. Devocions, altars i vida parroquial

Vanessa Martín Nicolás

UNIVERSITAT DE BARCELONA I LA RUTLLA · CENTRE D'ESTUDIS

SANTBOIANS

HISTORIADORA DE L'ART

El mes de setembre de 1448 el pintor Lluís Dalmau està a la nostra ciutat amb l'encàrrec de fer el nou retaule major de l'església de Sant Baldiri, un temple diferent del que es pot veure ara i que tenia les seves arrels en l'antiguitat. Com sabem, aquella església es va destruir per construir l'actual, però han quedat tot un seguit de vestigis arqueològics i documentals que ens permeten reconstruir d'una forma bastant acurada com era el temple a mitjans del segle XV. Amb aquesta comunicació us convidem a fer recorregut per les devocions, els altars i la vida parroquial santboiana per imaginar l'abans i el després del pas de Lluís Dalmau per la nostra vila.

Els precedents: una església bastida sobre una cisterna

El retaule encarregat a Lluís Dalmau a mitjans del segle XV, havia d'ocupar l'altar major de l'antiga església parroquial de Sant Boi, un temple molt diferent del que es pot veure ara i que tenia les seves arrels en l'antiguitat. El vell edifici va ser destruït per construir l'actual, i l'espai que ocupava es va convertir en cementiri i, després, en carrer.¹

¹ PUIG, MOLIST i MELIÀ, 1989: 443-457; AD. Registre Gratiarum. 1734 a 1740, f. 15. Llicència del bisbe per beneir la nova església i per convertir l'antiga en cementiri.

El Cristianisme va assentar les seves bases sobre un substrat ideològic, polític, social i arquitectònic romà; la construcció d'esglésies tardoantigues sobre edificacions anteriors és un fet habitual a la *Tarraconensis*; algunes s'edifiquen en llocs abans ocupats per temples, mausoleus, basíliques, teatres..., o, com en aquest cas, cisternes.²

La cisterna santboiana, datada entre els segles I i IV, era una estructura de dimensions molt grans que devia abastir d'aigua tant el nucli romà de la vila com els seus conjunts termals.³ Es devia tractar d'una construcció realitzada en *opus incertum*, rectangular i allargada, amb unes dimensions de més de 30 metres de llarg, una amplada d'uns 10 metres i una subdivisió transversal que dividia l'espai en dos, un més gran que l'altre.

Possiblement, el canvi d'utilitat de l'edifici, en convertir-lo en temple parroquial, va ser una de les primeres actuacions portades a terme pels comtes de Barcelona després de conquerir el lloc, cap a l'any 898.⁴ Reforça encara més aquesta hipòtesi el fet de dedicar l'església a sant Baldiri, un sant que no tenia culte a la *Tarraconensis* en època visigòtica, però que registra una creixent popularitat a partir de la invenció i el trasllat de les seves relíquies al voltant de l'any 878.⁵

La primitiva església estava orientada al revés de l'actual temple, amb l'absis cap a l'est.⁶ Era un temple de nau única amb absis quadrat. Interiorment, es va suprimir el mur de separació transversal o es va fer una obertura entre els dos àmbits arquitectònics.

Amb el canvi de mil·lenni, el primitiu edifici cultural experimentarà una profunda reforma que transformarà notablement el seu aspecte i l'adaptarà a les noves formes constructives de l'època i al nou estil que aleshores està agafant força a tot Catalunya, el romànic. Els murs longitudinals són folrats amb un revestiment d'un metre de gruix que inclourà sis espais/capelles a cada banda, d'entre 2 i 3 metres d'ample per 4 d'alçària, cobertes amb petites voltes acabades frontalment per arcs de mig punt. Aquest reforçament de mur, a més de poder ampliar

² SALAS, 2012: 384. Sobre la primitiva església santboiana: 206-208.

³ Es va confirmar l'existència d'un segon edifici termal a Sant Boi en la confluència dels carrers Mediterrani i Hospital.

⁴ PAGÈS, 2012: 553-554.

⁵ AZAÏS, 1872: 206. A la resta d'Hispania, la seva festa es recull als calendaris mossàrabs (dels segles x i xi) el 20 de maig i la seva passió ja s'inclou al Passionari de Silos del segle xi. PAGÈS, 2012: 553.

⁶ L'estudi arqueològic és bastant definitiu en aquest sentit i, després d'analitzar la documentació conservada, hi estem d'acord.

els espais per ubicar-hi altars, també ajudaria a suportar el pes d'una nova coberta, una volta de canó que substituirà l'embigat de fusta de la fase anterior. En el costat sud de l'absis es va alçar un campanar de torre quadrada que estava adossat al temple.⁷

A finals del segle XIV, la parròquia està sense pastor i passa per un moment difícil. L'any 1387, el bisbe Ramon d'Escales ordena solucionar la mancança de material que té la parròquia amb relació als objectes de culte, a més d'ordenar la presència d'un rector, prohibir l'entrada a l'església amb armes, jugar a l'hora dels oficis i blasfemar. Un any després del toc d'alerta donat pel bisbe Escales, es documenta ja la presència d'un nou rector a la parròquia, Raimon de Torrelles, de casa noble i canonge de la catedral de Barcelona. Torrelles ocuparà la rectoria santboiana fins al canvi de segle i l'acompanyaran una comunitat de set clergues, entre beneficiats i vicaris.⁸

El temple al segle xv

La següent fase constructiva del temple coincidirà amb la contractació del retaule a Lluís Dalmau a mitjans del segle xv.

La planta continua sent la mateixa, rectangular i amb una sola nau; a banda i banda, des de la fase anterior hi ha capelles laterals. Els estudis arqueològics adverteixen una gran quantitat de forats que perforen el paviment i que indicarien l'existència de bastides o pals de suport d'estructures arquitectòniques; és molt probable que s'hagués hagut de reparar part del sostre o de la teulada.⁹ Un paviment de morter devia cobrir ara tota la superfície de l'església i, com havia passat en l'anterior fase, aquest devia diferenciar la part central de la nau del perímetre lateral de capelles i porta d'accés (tot i que, en aquest cas, sense diferenciar el color del paviment i marcat només per una rasa).¹⁰

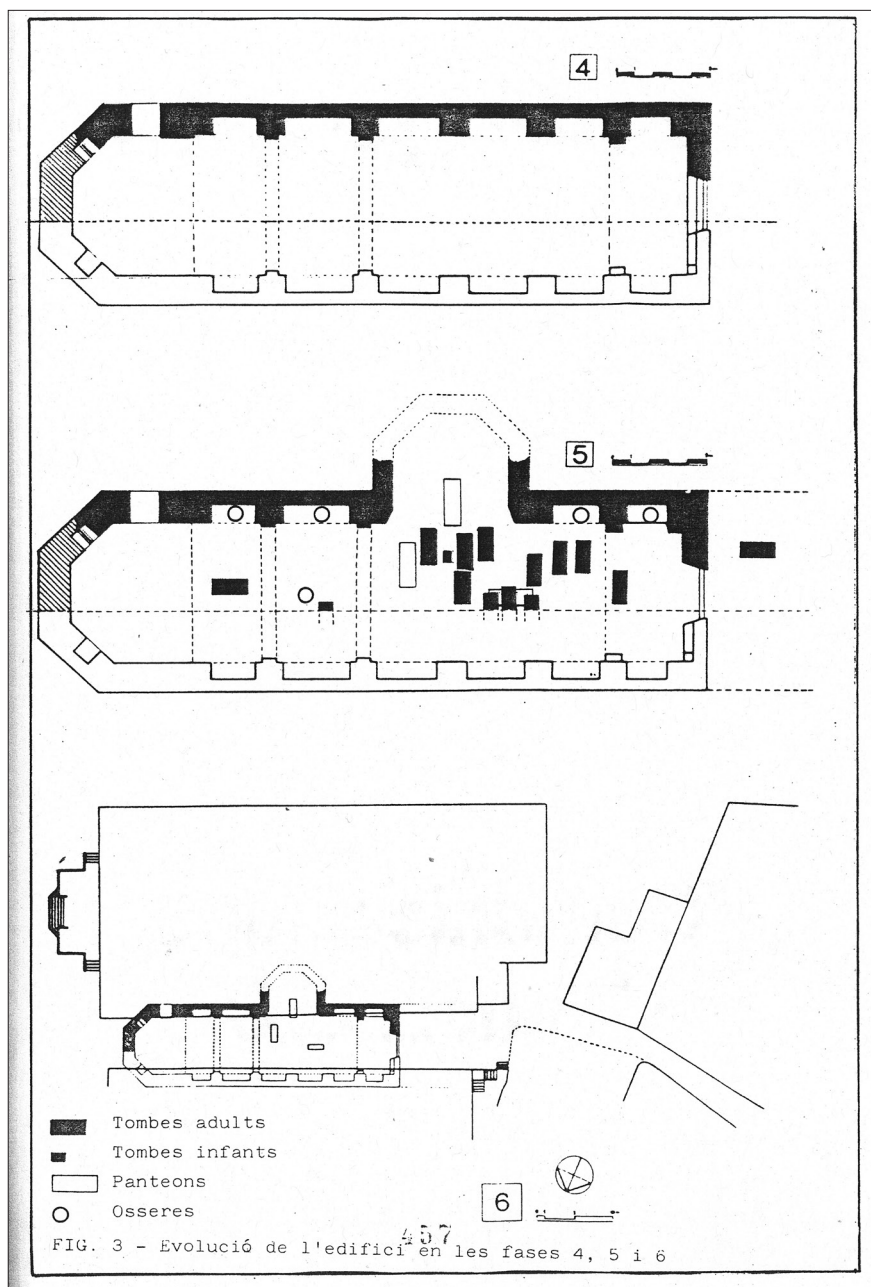
En aquest moment, coincidint amb una etapa ja avançada del gòtic, s'obre una porta en la zona de l'absis que comunicava l'església amb la sagristia i el campanar. També es fa una nova porta principal, centrada als peus de la nau, que substitueix l'entrada lateral i facilita l'accés al temple

⁷ PAGÈS, 1992: 561.

⁸ CODINA, 1999: 51-52.

⁹ ALBAREDA et al, 1984: 121.

¹⁰ ALBAREDA et al, 1984: 124.

Evolució arquitectònica de l'edifici segons les excavacions arqueològiques. La fase 4 correspondria amb les obres del segle xv i la 5 amb el moment d'obertura de la capella del Roser a la façana sud de l'església (segon quart del segle xvii). Vid. PUIG, MOLIST I MELIAN, 1989.

per mitjà de quatre graons que salven el desnivell existent entre l'exterior, més alt, i l'interior.¹¹

Es reestructura tota la zona del presbiteri, alçant l'altar major i canviant l'absis quadrat de les fases anteriors per una capçalera poligonal feta amb obra de gres clar; aquesta nova obra, que engrandeix tota l'àrea de l'altar, es diferencia clarament de l'estructura romànica anterior, feta en gres roig. A l'interior del mur de l'absis es devien obrir fornícules pavimentades amb rajoles; d'una d'elles hi ha constància arqueològica.¹²

Aquestes obres també modifiquen el cobriment de la capçalera, que ara estarà coberta amb una volta de creueria presidida per una clau de volta. Tradicionalment s'ha pensat que aquesta clau de volta és la que es troba encastada a la façana del temple actual. En ella es veu una imatge del Pare Etern; Déu Pare, creador i governador del món, apareix entronitzat, amb nimbe crucífer i davant un fons d'estels que representaria la volta celeste. Beneeix amb la mà dreta i amb l'esquerra sostén el globus terraquí, símbol del seu poder sobre tot allò creat.

No es coneix el nom de l'escultor, ni tampoc qui encarregà aquesta escena,¹³ però sembla oportú recordar que devia ser l'única clau de volta del temple i que es devia haver fet una elecció acurada de la seva iconografia. Aquest mateix tema es pot veure, per exemple, en una de les claus de volta de la catedral de Barcelona, feta per l'escultor Pere Johan a principis del segle XV; però a Sant Boi adquireix una atenció especial si es relaciona amb el sant titular de la parròquia. És la representació de la primera de les tres persones que conformen la Santíssima Trinitat, el misteri central de la fe i la vida cristiana.¹⁴ Baldiri havia defensat aquest misteri durant les festes paganes que celebraven els habitants de Nîmes i aquesta defensa desencadenaria el seu martiri i la seva mort.

És molt probable que en aquest moment també s'encarreguessin les noves vidrieres de la capçalera de l'església, on n'hi havia una de dedicada al sant patró.¹⁵

¹¹ PUIG, MOLIST i MELIAN, 1989: 449.

¹² PUIG, MOLIST i MELIAN, 1989: 449.

¹³ El rector, aleshores, era Bartomeu Ponç, beneficiat de la catedral de Barcelona. Sembla que, durant la seva etapa a la rectoria santboiana, les seves absències són freqüents: CODINA, 1999: 86-88. En temps, coincidiria amb la contractació del retaule de Lluís Dalmau.

¹⁴ Déu Pare, igual que en la clau de volta de la catedral, apareix en aquesta imatge representat amb el nimbe crucífer, el propi de Crist.

¹⁵ Aquestes són reformades a principis del segle XVII. PALOU, 2001: 24.

Fotografia de la clau de volta amb la representació del Pare. © Eli Pedrosa (2020).

Devocions, altars i vida parroquial

Al bisbat de Barcelona i en el primer terç del segle xv, l'Església, encapçalada per Francesc Climent, dit *Sapera* (bisbe entre 1410 i 1415/1419 i 1429), està fent importants reformes que afecten el sistema beneficial, la transformació del clergat (obligant-lo a tenir formació teològica), l'aparició dels primers consells municipals de la mà de les obreries, el control dels laics amb precepte pasqual o excomunió, etc.¹⁶ Es podria considerar com un avançament al qual la Contrareforma –o, millor dit, Reforma Catòlica– farà durant la segona meitat del segle xvi, després del Concili de Trento.

El temple parroquial és el punt de trobada, l'espai de socialització de les viles i l'espai físic en el qual practicar la vida cristiana. Les visites pastorals informen de com s'estructura la parròquia i com s'organitza la feligresia i els preveres al seu voltant. S'ha vist com, a finals del segle xiv, al rector Raimon de Torrelles l'acompanyen set clergues entre

¹⁶ MONJAS, 2005: 403-405.

beneficiats i vicaris. A finals del segle xv, l'any 1484, aquest número es manté igual i a la parròquia hi ha sis preveres, a més del vicari.¹⁷

La situació econòmica de la parròquia de Sant Boi en la primera meitat del segle xv és bastant favorable i, de la mateixa manera que s'ha volgut reformar el clergat i controlar els laics, es voldrà millorar també l'ornamentació de l'edifici per abillar el culte i donar més valor a l'eucaristia.¹⁸

Estructuralment, com ja s'ha vist, s'ha elevat l'altar major i s'ha reformat tota la zona presbiteral, s'han fet obres a la sagristia i al campanar, i també s'ha obert una nova porta d'accés principal als peus del temple. L'església continua sent un edifici llarg i estret, amb un campanar que s'havia incorporat amb la reforma romànica. Situat a l'extrem nord-oriental, al costat de la capçalera, aquest campanar devia tenir la sagristia a la seva base, comunicada amb l'altar major. Estratègicament, el campanar és una torre de defensa de la vila;¹⁹ simbòlicament, és un dels elements més destacables del temple pel seu caràcter ascensional i de comunicació amb el cel. També per les campanes que acull, que van molt més enllà de l'acompanyament de les cerimònies religioses i toquen a totes hores, marcant el ritme, el treball i la vida de tots els feligresos. Incorporant-les a l'esfera sagrada, les campanes passaven un ritus de purificació, amb aigua beneïda i encens, i es batejaven. No s'ha pogut documentar el nom de les campanes santboianes d'aquest període però, a la visita pastoral de l'any 1508, s'informa que n'hi ha cinc: la campana de les hores, dues campanes majors i dues menors, totes en bon estat.²⁰ Al mateix campanar, l'any 1453, el nou rector i els obrers contracten amb un fuster de Barcelona la construcció d'un rellotge; està fet en dos anys i costa 35 florins, equivalents a 19 lliures i 5 sous.²¹ Per ubicar el rellotge, encarreguen també una campana

¹⁷ ADSF. Unitat 641.273 (70) AP3. Anys 1468-1485.

¹⁸ MONJAS, 2005: 406.

¹⁹ MARTÍ, 1956: 66. Carles Martí també cita unes notes proporcionades per Jordi Rubió i Balaguer i que feien referència al caràcter castrense de l'església santboiana al segle XV: "en apoderar-se les tropes de l'esmentat rei [Joan II] de la vila i de l'església. Emplaçaren una bombardarda dalt del campanar, i amb ella, hostilitzaren el Castell fins aconseguir la seva rendició".

²⁰ AD. *Visites pastorals*. Volum 29, 1508, f. 223r-225v.

²¹ AHPB 107/36. 11 de setembre de 1453, f.172 r i v. "Nos Blasco de Castellet domiceillus, Bartholomeum Poncii prebiter canonicus/Calleritanus, anthonius Gibert prebiter vicarius perpetuus ecclesie parrochialis Sancti Baldili de Lupricato, Martinus Sola prebiter beneficiatus in dicta ecclesia, Jacobus Puig minor dierum, Jacobus Bonet maior dierum Bartholomeus Sardenya, Petrus Mertorell, Berengarius Vidal, Franciscus Puig filius Johannis Puig quondam, Paulus Figuerola et Johannes Bosch omnes dicte pa-

per valor de 14 lliures i 19 sous, que paguen a terminis.²² A finals de segle, l'any 1495, s'encarrega un segon rellotge al rellotger Jaume Ferrer, el qual prometia fer un rellotge “*bo, ferm e suficient e ab tanta fermetat que serà apte e suficient en fer tocar címbol, de pès sis quintars e mig*”.²³

Un altre dels elements importants de l'església és l'orgue: al segle XV es comissionen i s'instal·len dos orgues nous,²⁴ un l'any 1434 i l'altre el 1448, coincidint amb la contractació del retaule de Lluís Dalmau.²⁵ L'any 1433, la parròquia havia acordat que cada feligrès pagués tres sous per lliura de la quantitat final destinada per a sufragis de la seva ànima. Potser la bonança econòmica de la parròquia en aquests moments s'ha de vincular a l'aplicació d'aquest gravamen, que s'allarga en el temps i, amb el canvi de rector a mitjans de segle, es ratifica.²⁶

Degut a la poca amplada del temple santboià, no es pot precisar si el cor se situava al centre de la nau, com era habitual en aquests moments,

rochie sancti Baldiri de Luppricato confiteum et reecognoscium vobis Jacobo Ferrarii fabro civi Barchinone. Et debemus vobis triginta quinque florenus Aragone valentes decemnonem llibres et quinque solidos monete barchinone de terno. Racione et pro precio eiusdam Relotge de hores quem a vobis e terminus habuimus et recepimus ad opus dicte parrochie et pro rangendo hores in eadem. Et ideo rerum et promittimus vobis ipsos solvere per nos tterminos sine soluciones videlicet vigintum florenos infra decem dies et computandos a die qua dictum Relotge intus dictam parrochiam “atulerstis”. Et refiditos quimdecim florenos huit ad festam Nathalis domini proxime venturemus. Sine dilacione ex. Item solvere missiones et supra quibus etc. Et pro hiis quilicet Nostrum in solvem obli omnia bona nostra et cuiuslicet Nostrum in solvem mobilia et. Rerum etc in cuius etc Testes predictorum omnium demptis dominus Jacobo Puig, Jacobo Bonet, Petro Martorell et Johanne Bosch, Bartholomeus Ferrer faber et Johannes Artigo escriptor Barchinonem”.

Foli 117v. “*Ego dictus Jacobus Ferrarii faber. Convenio et bona fide promitto vobis preminatis Blascho de Castellet etc. Quod ego meis propriis [...] expensis tenebo in bonum condirectum dictum rellotge inf per duos annos a die qua positum fuerit in dicta parrochia in modum/abtum et competentem pro sonando hores in antea “cominie” emmulandos. ita quod si aliquid e dicto rellotge fractum seu perturba/cuius serverit infra dictum tempus ego meis propriis missionibus et expresis illud resciam sive dilacione etc. Item solvere missiones etc. Syper quibus etc. Et pro hiis obli etc. Renum etc. Iuris etc Testes quid et dictorum”.*

²² CODINA, 1999: 163.

²³ MARTÍ, 1979: 127-128.

²⁴ Segurament es tractava d'un orgue gran i un de petit per les processons. MARTÍ, 1956: 68.

²⁵ L'any 1501 es documenta un nou orgue, construït per Miquel Narcís i amb un cost de 100 lliures (el mateix Narcís ha reparat l'orgue vell) i el 1521 es contracta a Miquel Cerdanya, mestre d'obres barceloní, per refer l'orgue major i el retaule de la Mare de Déu, ambdós parcialment cremats en un incendi. CODINA, 1999: 245-246.

²⁶ Les ordinacions parroquials de l'any 1453, amb Antoni Gibert com a nou rector, ratifiquen el tern sou. La transcripció del text de les ordinacions a CODINA, 1999: 160-162.

Lluís Dalmau, Sant Baldiri, c. 1448. Parròquia de Sant Baldiri (Sant Boi de Llobregat). © Museu Nacional d'Art de Catalunya.

però deu ser el més probable i documentem la seva existència.²⁷ És un dels espais físics essencials per a la litúrgia, un dels més importants del temple catòlic; en aquest espai es llegeix, se segueixen les oracions i es canta l'ofici.

Un altre dels espais importants, si no el que més, és l'altar major. Presidia la capçalera i, a banda i banda, es distribuïen les capelles laterals. A més de les obres que afecten la fàbrica del temple, al segle xv també es porten a terme altres treballs d'abillament i ornamentació d'aquestes capelles. Les visites pastorals conservades són les que informen del manteniment dels diferents altars i com, progressivament, aquests s'incrementen. A principis del segle xv, l'església té 250 parroquians²⁸ i, a més de l'altar major, hi ha cinc altars laterals:²⁹ Santa Maria,³⁰ Sant Salvador,³¹ Sant Antoni,³² Sant Joan³³ i el de la Santíssima Trinitat.³⁴ Aquests cultes que trobem a principis del segle xv estan lligats estretament a la societat de l'època; abunda el culte mariològic (Santa Maria) i cristològic (Salvador i Santíssima Trinitat), a més del culte a sant Joan i a sant Antoni Abat, dues de les principals devocions del santoral en aquell moment.³⁵

Al segon quart del segle xv, les visites donen a conèixer també l'altar de les Onze Mil Verges i el de Santa Caterina i Santa Margarida.³⁶ No

²⁷ La visita pastoral del 1423 assenyala que cal arreglar el cor, el bastiment de les escales i l'escala que puja al campanar; cal també adobar aquest campanar i la teulada. AD. *Visites pastorals*. Volum 15, 1423, f. 137v-138r.

²⁸ AD. Campillo. *Speculum Titulorum Ecclesiastorum*, 1795, vol. III, f. 470.

²⁹ Citats prèviament per Carles Martí, però incorporant altars introduïts a posteriori. MARTÍ, 1956: 67.

³⁰ L'altar de Santa Maria està documentat des de principis del segle xiv; apareix al testament de Bernat Vendrell fet al mes de març de 1318. A més de deixar 50 sous per a aquest altar, deixa també un calze d'argent perquè el custodii el seu beneficiat. AHMSB. Notes Carles Martí.

³¹ Carles Martí el documenta també a mitjans del segle xiv, el 8 de desembre de 1342, quan li concediren indulgències. AHMSB. Notes Carles Martí.

³² Documentat a la visita pastoral del 1406. AD. *Visites pastorals*. Volum 10, 1406, f. 212r a 214v.

³³ L'altar dedicat a Sant Joan està documentat des del segle xi. El testament sacramental de Berenguer Guadalt, marit d'Ermetruit, va ser jurat damunt de l'altar de Sant Joan el 18 de juliol del 1060 amb motiu d'una expedició al castell de Mora, al servei del seu senyor, comte de Barcelona. AHCB. Notes Històriques Mossèn Mas. B-241, f. 165.

³⁴ Documentat a la visita pastoral de l'any 1414. AD. *Visites pastorals*. Volum 11, 1414, f. 132r a 134v.

³⁵ Com també ho eren sant Pere, sant Jaume i sant Martí.

³⁶ Ambdós altars apareixen en la visita pastoral de l'any 1425, no conservada a l'Arxiu Diocesà, però recollida per Mossèn Mas a les seves notes. AHCB. Notes Històriques Mossèn Mas. B-241, f. 189. Mossèn Jaume Oliveres cedirà el benefici de les Onze Mil Verges al rector, Bartomeu Ponç, l'any 1423. CODINA, 1999: 81.

es conserven les visites pastorals de la segona meitat del segle xv, però la primera visita del segle xvi, de l'any 1508, incorpora nous altars i cultes. A l'altar de Sant Antoni s'ha incorporat el culte a santa Llúcia, al de les Onze Mil Verges hi ha també santa Úrsula i, per últim, també hi ha un nou altar dedicat a sant Jaume, sant Sebastià i sant Roc.³⁷ Devien ser un total de 8 altars i es devien distribuir quatre a cada banda; a la part de l'evangeli (i des de l'altar major) hi devia haver l'altar de Sant Salvador, el de Santa Maria,³⁸ el de Santa Úrsula i les Onze Mil Verges, i el de Santa Caterina i Santa Margarida; i a l'evangeli (des de la porta d'accés), el de la Santíssima Trinitat, Sant Jaume i Sant Sebastià, Sant Antoni i Santa Llúcia i Sant Joan, que estaria al costat de l'altar major.³⁹

A Sant Boi també hi va haver, des del segle xiv, una devoció especial vers la Mare de Déu de Montserrat. Es podria relacionar els inicis dels romiatges a Montserrat amb la demanda d'intercessió de la Mare de Déu en temps d'epidèmia i, més concretament, amb motiu de la pesta negra que va despoblar mitja Europa l'any 1348.⁴⁰

Un dels interrogants al qual encara no s'ha pogut donar una resposta clara té a veure amb el culte als sants Abdó i Senén en aquest moment, al segle xv. És coherent que siguin copatrons de la parròquia, ja que tradicionalment al territori català han estat patrons de llauradors, hortolans i pagesos. Jaume Codina va documentar com l'any 1410 es fa un nou retaule dedicat a aquests sants a la parròquia de Sant Boi,⁴¹ però no apareixen a les visites pastorals fins al segle xvii. Quan s'encarrega el nou retaule barroc, a finals del sis-cents, sant Abdó i sant Senén apareixen representants al retaule major de l'església i la seva festivitat se celebra, anualment, el 30 de juliol amb processó i ofici amb música.⁴² Si al segle xv ja tenen culte dins la parròquia i eren copatrons, on es situava aquell retaule? Encara no s'ha pogut donar resposta.

³⁷ AD. Visites pastorals. Volum 29, 1508, f. 223r-225v.

³⁸ L'orgue major de l'església es devia situar a prop d'aquest altar, ja que el retaule d'aquesta capella i l'orgue s'han de reparar l'any 1521 amb motiu d'un incendi que s'havia produït a l'església.

³⁹ Aquesta és una hipòtesi i proposta de distribució feta a partir de les visites pastorals, que no sempre segueixen el mateix ordre, i els arranjaments d'altars que es fan posteriorment.

⁴⁰ MARTÍ, 1956: 29.

⁴¹ CODINA, 1999: 87-88.

⁴² CODINA, 1999: 492.

Les visites pastorals de 1421 i 1446

Les visites pastorals de l'1 de setembre de 1421⁴³ i l'11 de novembre de 1446⁴⁴ mostren de manera acurada com era l'interior del temple parroquial i descriuen algunes de les joies més preuades del tresor de la parròquia.

L'any 1421 la visita comença amb l'absolució al cementiri de l'església, que estava al costat de la façana sud del temple, on avui hi ha construïda la nova església. Un cop a l'interior del temple, es visita el tabernacle de l'altar major, on està tot en ordre i les hòsties es guarden en una capsà d'argent. Les fonts baptismals estan bé i amb clau.

Es descriu els panys de l'altar major i els ornaments. Hi ha set panys de tela diferents, sis calzes, una custòdia, una creu d'argent, una creu de corall vermell, dues capes, deu casulles, una dalmàtica, dos mantells, dues tovalloles, sis missals, nou pergamins i dos antifonaris. La creu d'argent citada és una de les joies més preuades del tresor de la parròquia, una creu d'argent daurat amb un crucifix d'argent al centre i esmalts amb les imatges de la Mare de Déu i sant Joan, a més de les representacions dels quatre evangelistes. Aquesta creu inclou al seu pom la imatge d'una campana, l'escut de la vila fins al dia d'avui. S'ha de deixar per al futur un estudi acurat del tresor de l'església santboiana a través de la documentació conservada (perquè, malauradament, objectes no en tenim); aquesta recerca permetrà fer una aproximació a les pràctiques devocionals i als usos dels objectes, que variaven en funció del temps litúrgic i les diferents festivitats al llarg de l'any.⁴⁵

A la visita pastoral es menciona també una escala, a la paret de la banda del cementiri, per poder pujar a la teulada i al campanar de l'església.⁴⁶

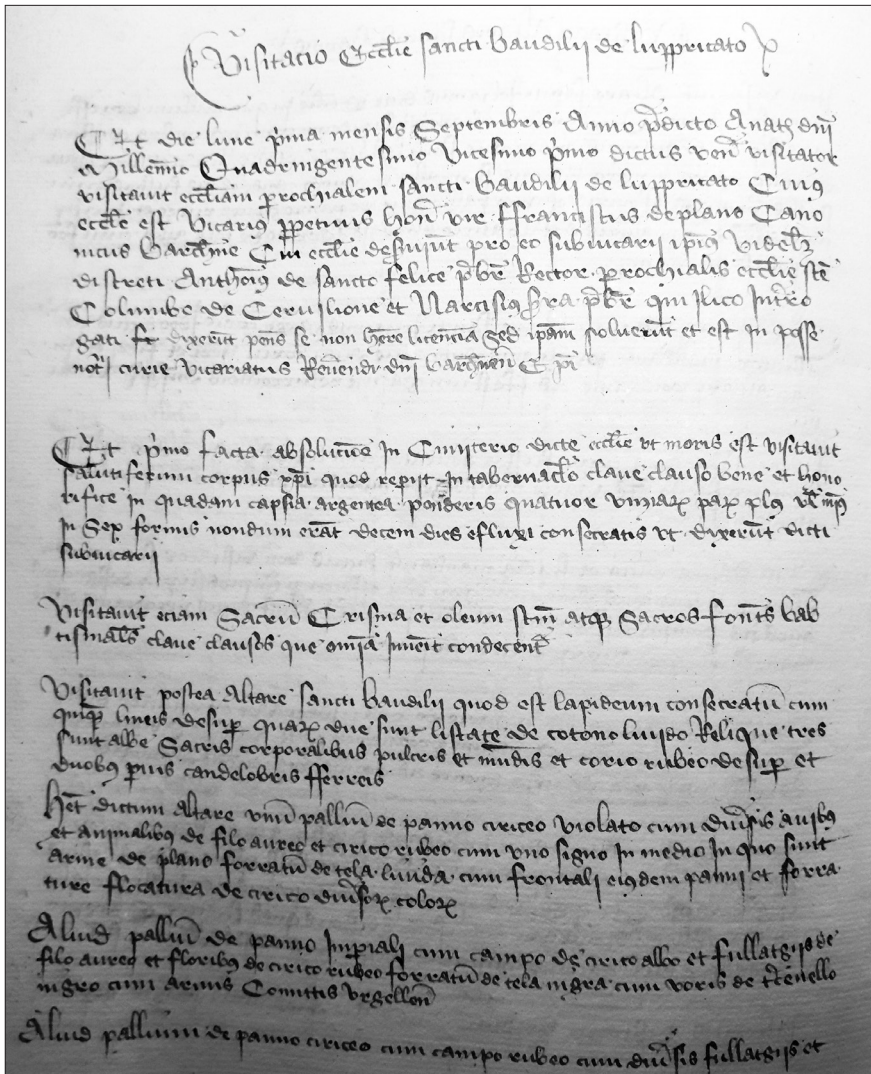
Després es visita l'altar de Santa Maria, que és de pedra, amb una ara i dos canelobres de ferro; en aquest altar també hi ha diferents teles, un pal·li, un calze d'argent, un missal i algunes peces d'indumentària.

⁴³ AD. *Visites pastorals*. Volum 14, 1421, f. 294v-298v.

⁴⁴ AD. *Visites pastorals*. Volum 19, 1446, f. 305r-308v.

⁴⁵ Els manuals d'economia de l'església en aquest segle XV recullen també les quantitats que aporten els fidels per fer misses en aniversaris de difunts i enterraments. Dins dels emoluments es fa menció del preu per treure la Creu Major, un sou, i la Creu Menor, sis diners. AD. Unitat 641.172 (70) AP2. Anys 1464-1468.

⁴⁶ Una nota intercalada del 9 de setembre de 1424 indica que s'estan fent obres al cloquer.

Primera pàgina de la visita pastoral de l'any 1421. © Vanessa Martín

Després es visita l'altar de la Santíssima Trinitat, on també hi ha un altar de pedra, canelobres, teles i casulles. El segueix l'altar de Sant Joan, el de Sant Salvador i el de Sant Antoni, tots tres de pedra, amb ara i dos canelobres.

Una de les coses més interessants d'aquesta visita és que el visitador remarca que l'església és molt vella i que s'ha de remodelar en tres anys, posant com a data la festa de Santa Maria de Setembre. Tot i que són

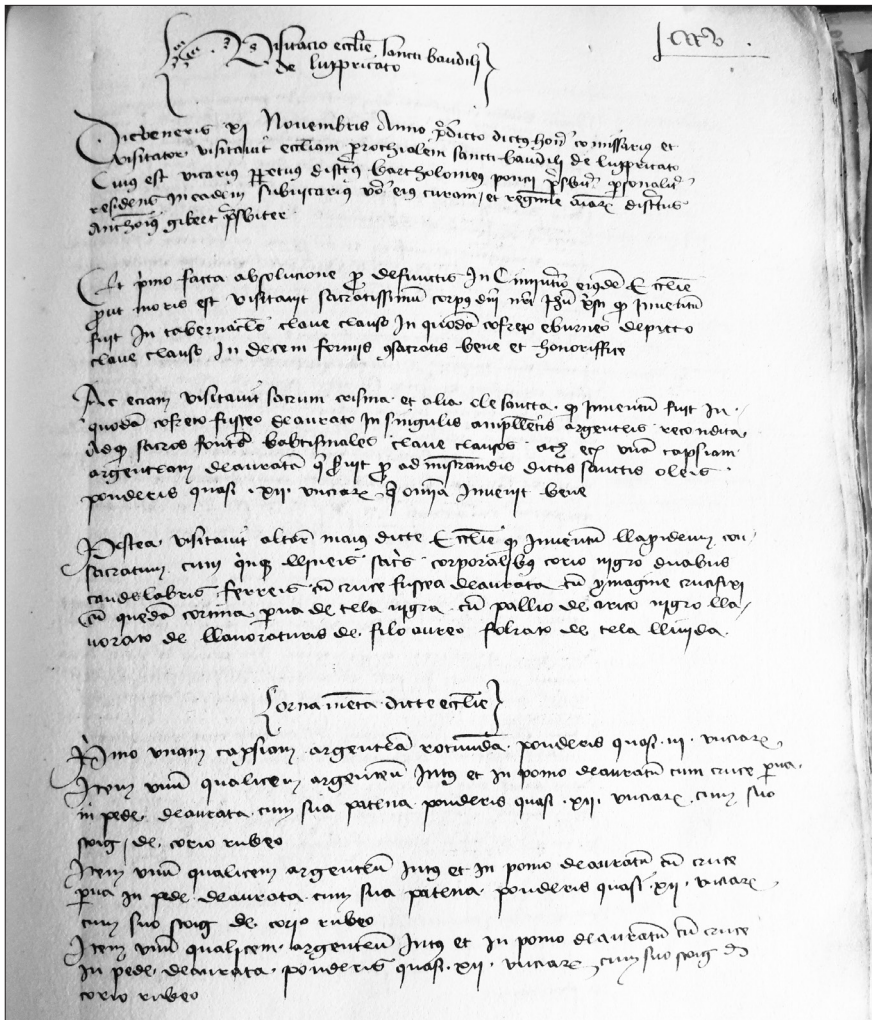
nombrosos els exemples que il·lustren com aquestes peticions no es feien a temps o, fins i tot, no s'arribaven a fer mai, aquesta data ajuda a poder datar documentalment la important remodelació arquitectònica del temple que els vestigis arqueològics han donat a conèixer.

L'any 1446, la visita comença igual que la referenciada anteriorment, amb l'absolució dels difunts al cementiri de l'església. Es visita el sagrari i el tabernacle, que està tancat amb clau i conté deu formes a l'interior. Els sants olis estan guardats en flascons d'argent i es desen en una capsa també d'argent. Les fonts baptismals estan tancades. Es visita l'altar major, que és de pedra amb dos canelobres de ferro; hi ha un crucifix daurat i una tela negra amb un pal·li de llana negra amb fil d'or folrat de tela.

Els ornaments són: una caixa d'argent, sis calzes d'argent (alguns d'ells amb la seva patena), una custòdia de plata (amb pom daurat i esmalts amb els quatre evangelistes), les relíquies de sant Pere i sant Pau i una creu de corall amb la imatge de la creu d'argent daurat. Es descriu també la gran creu d'argent amb les armes de la vila que havíem destacat de la visita de l'any 1421.

La indumentària també és abundant i es descriu amb detall:

- dues dalmàtiques de pany daurat folrades de tela negra
- una casulla de pany amb dibuixos fets amb fil d'or i folrada de tela vermella (amb estola i maniple)
- una casulla de llana folrada de tela (amb estola i maniple)
- una casulla de pany daurat i vermell amb flors vermelles (amb maniple)
- una casulla negra de tela folrada de tela verda amb el seu forniment
- un pal·li de llana vermella amb decoració de fil d'or i ornat amb flors
- un frontal d'altar de vellut de llana amb fulla d'or
- una casulla de llana vermella amb fil d'or (amb estola i maniple)
- dos gonfanons vermells amb la imatge de Sant Baldiri
- una casulla de tela negra folrada de tela blanca (amb estola i maniple)
- dues dalmàtiques de tela negra
- una capa pluvial de tela negra
- un pal·li de tela negra amb la creu al mig blanca
- un pal·li de fusta blanca amb creu vermella al mig folrada de tela negra
- un pal·li de tela blanca

Primera pàgina de la visita pastoral de l'any 1446. © Vanessa Martín

- un *mantellum* de combregar de pany daurat
- un *mantellum* de combregar amb l'Anunciació
- una casulla
- una capa pluvial
- cinc tovalloles

Amb relació amb els altars laterals, l'altar de Santa Maria es descriu com en l'anterior visita i s'indica que hi ha també una casulla, un missal

i un calze d'argent (associat al benefici). A l'altar de la Santíssima Trinitat hi ha una cortina de tela amb la imatge de la Santíssima Trinitat al mig, un pali de tela, un calze d'argent amb la seva patena, una casulla, un pal·li amb la imatge de Déu i un missal. A l'altar de Santa Caterina i Santa Margarida també hi ha una cortina de tela negra, un pal·li, un calze d'argent amb patena, una casulla i un missal. Segueixen els altars de Sant Salvador, Sant Joan, Sant Antoni, tots tres de pedra, amb ara i dos canelobres.

A més de la descripció del tresor i la indumentària, aquesta és la visita que precedeix la contractació del nou retaule major a Lluís Dalmau, amb les obres de remodelació de l'església molt probablement acabades. No es conserva cap altra fins a principis del segle XVI.

Ens trobem amb un moment d'excepcional riquesa en l'església santboiana. Potser el gravamen imposat als parroquians va contribuir a millorar l'estat del temple, però segurament la bonança econòmica anava més enllà i això va permetre millorar l'abillament del temple i contractar a un dels millors pintors del moment a Catalunya, si no el millor, per fer el nou retaule major.

Bibliografia

- ALBAREDA, M.J.; ALONSO, M.; BIOSCA, A.; MOLIST, N.; PUIG, F.; MELIAN, R., SAORIN, A. *Resultat de les excavacions arqueològiques portades a terme dins el Pla de l'Atur a Sant Boi*. Sant Boi de Llobregat, 1984.
- AZAÏS, Pierre. *Saint Baudile et son culte*. Nîmes: Imprimerie Lafare et V. Attenoux, 1872.
- CODINA, Jaume. *A Sant Boi de Llobregat: segles XIV-XVII*. Barcelona: Columna, 1999.
- MARTÍ, Carles. *Estampes santboianes del segle XVII*. Sant Boi de Llobregat: Biblioteca Popular, 1956.
- MARTÍ, Carles. *L'esclavitud a la vila, el retaule de Lluís Dalmau i altres assaigs*. Sant Boi de Llobregat: Biblioteca Popular, 1979.
- MONJAS, Lluís. *Les Comunitats parroquials del Baix Llobregat a finals de l'edat mitjana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005.
- PAGÈS, Montserrat. *Art Romànic i feudalisme al Baix Llobregat*.

Martorell: Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat; Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, p. 550 – 551.

PALOU, Mª Carme. *L'església de Sant Baldiri. Art i Història de la <Catedral del Llobregat>*. Sant Boi de Llobregat: Parròquia de Sant Baldiri amb la col·laboració de la Vda. de Lauro Clariana, 2001.

PUIG, Ferran; MOLIST, Núria; MELIAN, Rosa. "El carrer de la Pau (Sant Boi de Llobregat). L'evolució històrica d'un edifici", a *I Jornades Arqueològiques del Baix Llobregat. Castelldefels*, 28, 29 i 30 abril 1989, vol. I, Comunicacions, p. 443-457.

SALAS CARBONELL, Jordina. *Las construcciones cristianas de la Tarraconensis durante la Antigüedad Tardía. Tipografía, arqueología e historia*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2012.

Una (re)visió del retaule barroc de Sant Baldiri a partir de la seva traça

Vanessa Martín Nicolás

UNIVERSITAT DE BARCELONA I LA RUTLLA · CENTRE D'ESTUDIS

SANTBOIANS

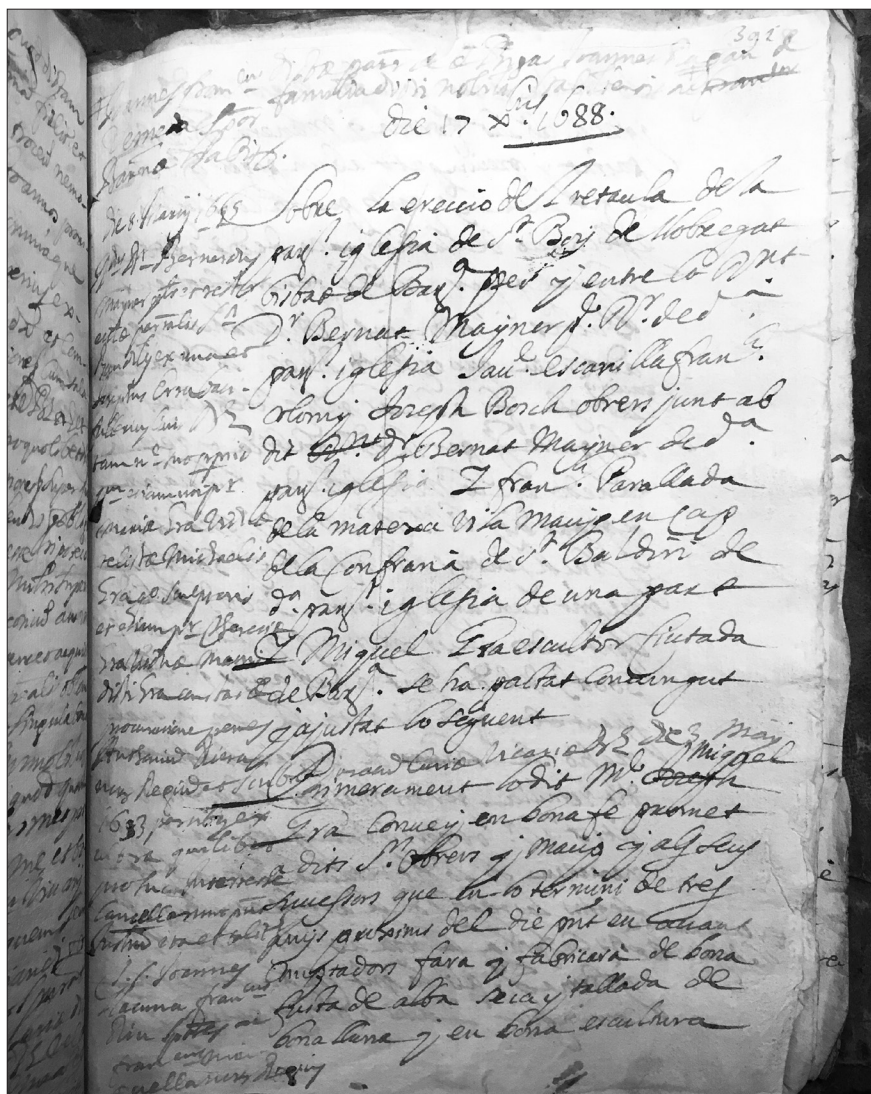
HISTORIADORA DE L'ART

La realització de retaules a Catalunya està creixent de manera continuada des de l'inici de l'edat moderna i a totes les esglésies del país, i també a Sant Boi, els renoven i multipliquen al llarg del segle XVII. El 17 de desembre de 1688, davant el notari Ramon Vilana Perlas, se signa la contractació d'un nou retaule major per a l'església parroquial de Sant Baldiri. Els signants del pacte seran l'escultor Miquel Gra, d'una part, i el rector, els obrers i el macip de la confraria de sant Baldiri, d'una altra. A falta de l'obra original, perduda en part amb motiu de la construcció de l'església actual en el primer terç del segle XVIII, hem volgut estudiar el projecte santboià a partir de l'estudi i comparació del contracte i la traça conservada a l'actual rectoria.

El contracte i l'autor

17 de desembre de 1688

“Sobre la ereccio del retaula de la parroquial iglesia de St Boy de Llobregat, bisbat de Barcelona, per y entre lo Rt Dr. Bernat Mayner, prevere de la dita iglesia, Pau Escanilla, Francesch Colomy, Joseph Bosch obrers junt ab dit Dr. Bernat Mayner de la dita parroquial iglesia. I Francesch Parallada de la mateixa vila, macip en cap de la Confraria

Primer full del contracte signat entre l'escultor Miquel Gra, d'una part, i rector, obrers i macip de la Confraria de Sant Baldiri, d'una altra. © Vanessa Martín.

de Sant Baldiri de la parroquial iglesia de una part y Miquel Gra escultor ciutada de3 Barcelona se ha pactat convingut y ajustat lo seguent:

Primerament lo dit Mestre Miquel Gra convé de bona fe promet a dits Senyors obrers y macip y als seus [...] que en lo termini de tres anys proxims del die present en avant

comptadors farà i fabricarà de bona fusta de alba seca y tallada de bona lluna y en bona escultura lo retaule per lo altar major de dita iglesia ab la forma y manera que esta pactat i previngut ab un pacte que se es fet entre las parts per la conclusió y effectuació de la fabrica de dit retaule lo qual paper és del tenor seguent:

Pactes i condicions.

Primo [---] que per la dita fabrica y retaule fahedor en lo modo sobredit se hajan de pagar dits Sr Rector, obrers y macip mil y sinch centes lliuras, ço es 500 lliures del dia present aun any proxim, 500 lliures del die present a dos anys proxims y las restants 500 lliures del dia present a tres anys que sera quan sera fet dit retaule en la qual ocasió se judicarà dit retaule per dos mestres elegidors per dits Sr Rector, obrers y macip los quals reconeixeran si lo dit retaule es fara fet segons las regles de la art de escultura y si es conforma la obra ab los pactes, modo y forma ab lo present contracte esta contingut i en cas no estega ho dega adobar. Y axi ab dits pactes y no sens ells promet dit fer y fabricar dit retaule en la forma sobredita de bona fusta, bona escultura y segons los pactes sobredits y sens dilacio ni excusa alguna [---].

Item los dits Sr. Rector, obrers y macip dalt nomenat convenen en bona fe prometen a dit mestre Miquel Gra que per la fusta fabrica y escultura de dit retaule li donaran y pagaran reals efectivament ditas mil y sinch centes lliuras barcelonines en los terminis modos y forma sobredits, ço es 500 lliures dins un any, 500 lliures dins dos anys y las restants 500 lliures dins tres anys proxims si sera feta la obra y serà judicada. [---]

Y per complir las coses obliguen los reddits y emoluments de dita obra y de dita confraria de Sant Baldiri no empenyar los bens propis per tractar negoci alieno [---].

Pactes condicions y forma ab que sse ha de fer lo retaule major de la Iglesia parroquial de St Baldiri de Llobregat, bisbat de Barcelona.

Primo los peus del retaule han de tenir de alsada deu pams.

Item lo pedestral ha de tenir de alsada tres palms y mitg.

Item las columnes de la primera andana han de tenir deu palms y mitg de alt.

Item la cornisa de la primera andana ha de tenir de alt dos palms y tres quarts.

Item lo socol de la primera andana ha de tenir dos palms de alt.

Item las columnes de la segona andana han de tenir nou palms de alt.

Item la cornisa de la segona andana ha de tenir dos palms un quart y mitg de alt

Item los socol de la segona andana ha de tenir un palm y tres quarts de alt.

Item las dos columnes de la tercera andana han de tenir nou palms de alt.

Item la cornisa de la tercera andana ha de tenir dos palms y tres quarts de alt.

Item lo pare etern ha de tenir tres palms de alsada y frontispicis han de tenir dos palms de alsada.

Item la pastera del Sant titular ha de tenir onse palms de alt.

Item la pastera de Nostra Senyora dels Àngels ques a la segona andana ha de tenir deu palms y mitg de alt.

Item la pastera del Sant Christo ha de tenir nou palms de alt ab son Sant Christo de relleu y Sant Joan y Nostra Senyora de mitg relleu y al costat dos remats ab sas cornisads y ab la istoria de mitg relleu ab dos ninfas que servescan a modo de columnes.

Item dos pasteres a la segona andana ab Sant Agustí y Sant Thomas ab los frontispicis y llantarno al capdamunt per difinició de remato.

Item dos pasteres ab la primera andana de deu palms de alt ab Sant Abdon y Senen.

Item dos taulons de la istoria del sant de mitg relleu de deu palms de alsad ay sinch palms y mitg de amplària.

Item al pedestral quatre taules del martiri del sant de mitg relleu de dinch palms de amplària ab dos retalls de pedestals y froners entallats ab sos serafins.

Item dos taulons a la segona andana de la istoria del sant de mitg relleu de nou palms de alsada y sinch de amplària.

Item ditas cornises frontispicis polseres fullatje columnes que ab totes son catorse columnes y la demes escultura

treballat ab la conformitat del retaule de Nostra Senyora de la Merce de Barcelona, o millor si pot ser.

Item la disposició del retaule ha de ser ab sinch panys tres de fronters y dos ab perspectiva al costat del cos del mitg.

Y lo retaule tot junt ha de tenir 55 palms de alsaria y 34 palms de ampla poch mes o manco.”¹

Tot i que l'època del barroc va tenir una gran incidència en tot el Principat, el seu estudi ha trigat a agafar impuls i encara avui es plantegen moltes incògnites que només es podran analitzar amb el temps. En el cas de l'antiga església santboiana en temps del barroc i abans de la construcció del nou temple, a poc a poc es van omplint els forats que permetran fer una valoració més completa en el futur.

Les condicions estructurals de l'església de Sant Baldiri a finals del segle XVII no eren les òptimes per a la contractació d'una empresa com la que es planteja, però la documentació deixa veure la implicació, la voluntat i l'esforç del poble i la parròquia per iniciar aquest nou projecte en un moment tan advers.

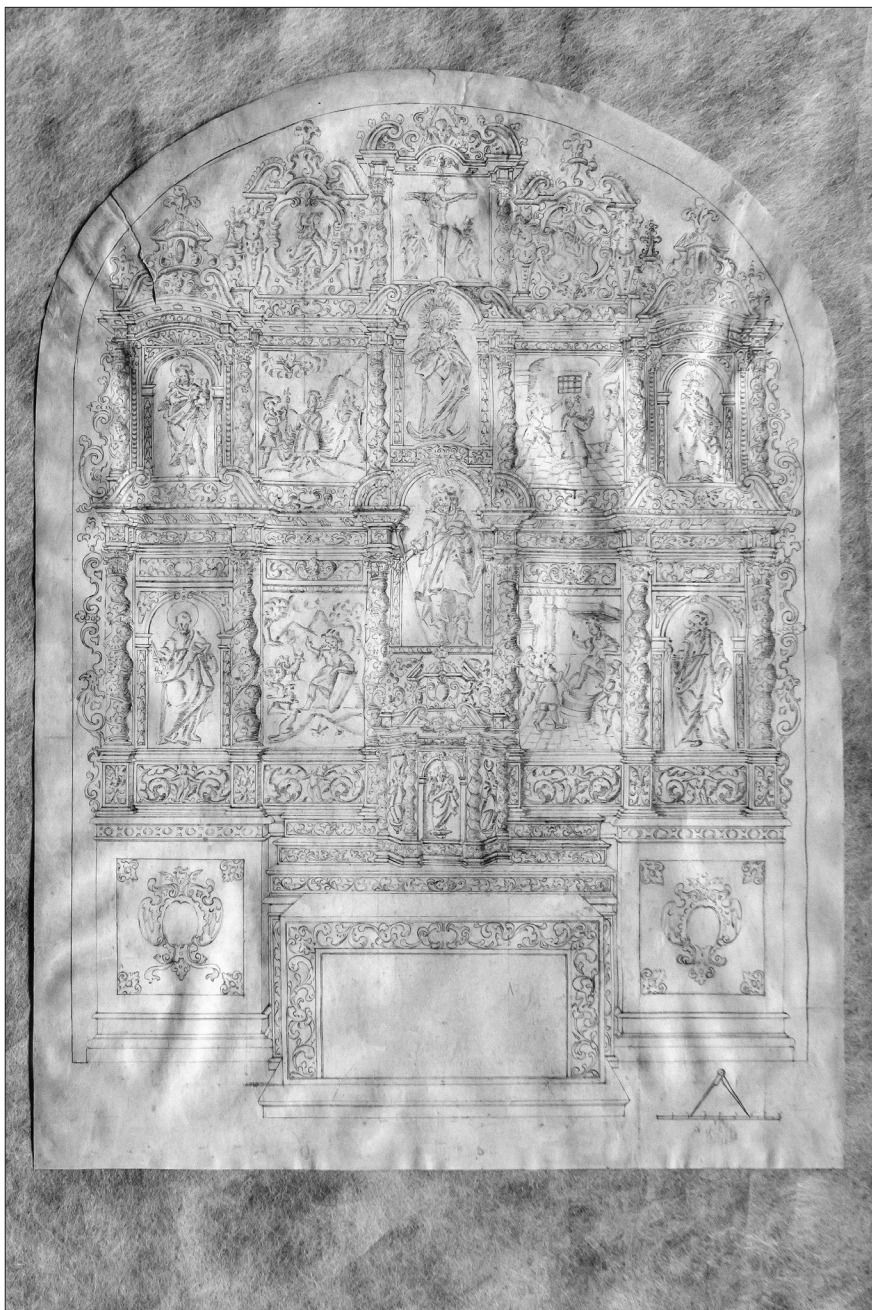
El contracte queda enregistrat per escrit al protocol d'un notari i s'acompanya d'un disseny que mostra i identifica gràficament els pactes que s'havien acordat entre els comitents i l'escultor. És la fórmula habitual i són pocs, si n'hi ha, els casos en els quals es pot estudiar un retaule conservat, la seva traça i el contracte. En el cas de Sant Boi, conservem dues de les tres parts, però ens falta la més important, l'obra final.

El 17 de desembre de 1688, davant el notari Ramon Vilana Perlas, se signa la contractació d'aquest nou retaule major; ² els signants del pacte seran l'escultor Miquel Gra, d'una part, i el rector, els obrers i el macip de la confraria de sant Baldiri, d'una altra.

En el contracte, amb uns pactes plens de detalls, s'indica que el retaule s'ha de construir en tres anys, de bona fusta d'alba seca i tallada “de bona lluna”. Es fixa també una visura final amb dos mestres escultors que havien de ser escollits pel rector, obrers i el macip de sant Baldiri i que avaluarien la qualitat de l'obra final. Es paga a l'escultor una quantitat força important, 1.500 lliures, en tres terminis de 500 lliures. El preu que es pagava per aquest tipus d'encàrrec variava en funció de la seva mida, complexitat arquitectònica, nombre d'imatges i relleus, etc.

¹ AHPB. Ramon Vilana-Perlas, 17 desembre 1688, f. 391r-392v i un annex amb els pactes.

² MARTÍ, 1959: 14-15; MARTÍ: 1966: 5; MARTÍ, 1979: 30-31; PALOU, 2001: 37.

Miquel Gra (atrib), Traça del retaule barroc, c. 1688. Parròquia de Sant Baldri (Sant Boi de Llobregat). © Eli Pedrosa (2020)

En relació amb l'escultor, Miquel Gra no és un dels escultors més coneguts del moment, però en aquestes dates deu ser encara força jove. Està documentat treballant en un retaule per a la capella de Sant Salvador de Santa Maria del Mar (1681) i fent un cimbori a la capella de Sant Tomàs del convent de Santa Caterina, on apareix com "architecto".³ No s'ha conservat cap de les seves obres.

No se sap per què escullen Miquel Gra per fer aquest nou encàrrec, però es pot entendre que les condicions econòmiques no eren les més satisfactòries i és probable que atorguessin l'encàrrec al pressupost més ajustat.

La traça conservada

La contractació de retaules creix de manera continuada des de l'inici de l'edat moderna arreu de Catalunya i a totes les esglésies els renoven i multipliquen al llarg del segle XVII. La gran majoria d'aquests retaules són de fusta d'àlber blanc tallada "de bona lluna". Presenten esquemes arquitectònics on predomina l'escultura i una estètica més aviat classicista allunyada del patetisme barroc peninsular.⁴

A falta de l'obra, el projecte santboià s'ha intentat estudiar a partir de la comparació del contracte i la traça conservada a l'actual rectoria, un pergami de 79, 5 cm d'alçària per 59,5 cm d'amplada.

Aquests dissenys servien als escultors per argumentar la capacitat del seu taller a l'hora d'assolir un encàrrec i validava la seva contractació davant els futurs comitents. S'adjuntaven al contracte, signat davant notari, i així es garantia el seu compliment. Bonaventura Bassegoda va fer un primer catàleg de traces de retaules d'època barroca on es recollien més de vuitanta models diferents;⁵ fent un primer cop d'ull a aquest recull, es pot veure la gran varietat de formes que aquests models van adoptar. En alguns casos, presenten un dibuix acurat i precís, i en altres ocasions el disseny és menys exigent; es poden dibuixar retaules sencers o només la meitat del projecte, quan es tracta de composicions

³ A Martinell, l'autor del retaule de Sant Boi apareix citat com "Miquel Grau"; l'any 1687 apareix un Miquel Gra, "fuster", fabricant (amb Lluís Bonifaci) de dues tribunes per al presbiteri de l'església de Santa Caterina. PALOU, 2 001: 37; MARTINELL, 1961: 136 i 157.

⁴ MARTÍN GONZÁLEZ, 1998: 323-324.

⁵ BASSEGODA, 1989.

simètriques, etc. En qualsevol cas, són documents valuosíssims a l'hora d'estudiar els retaules no conservats, com és aquest cas.

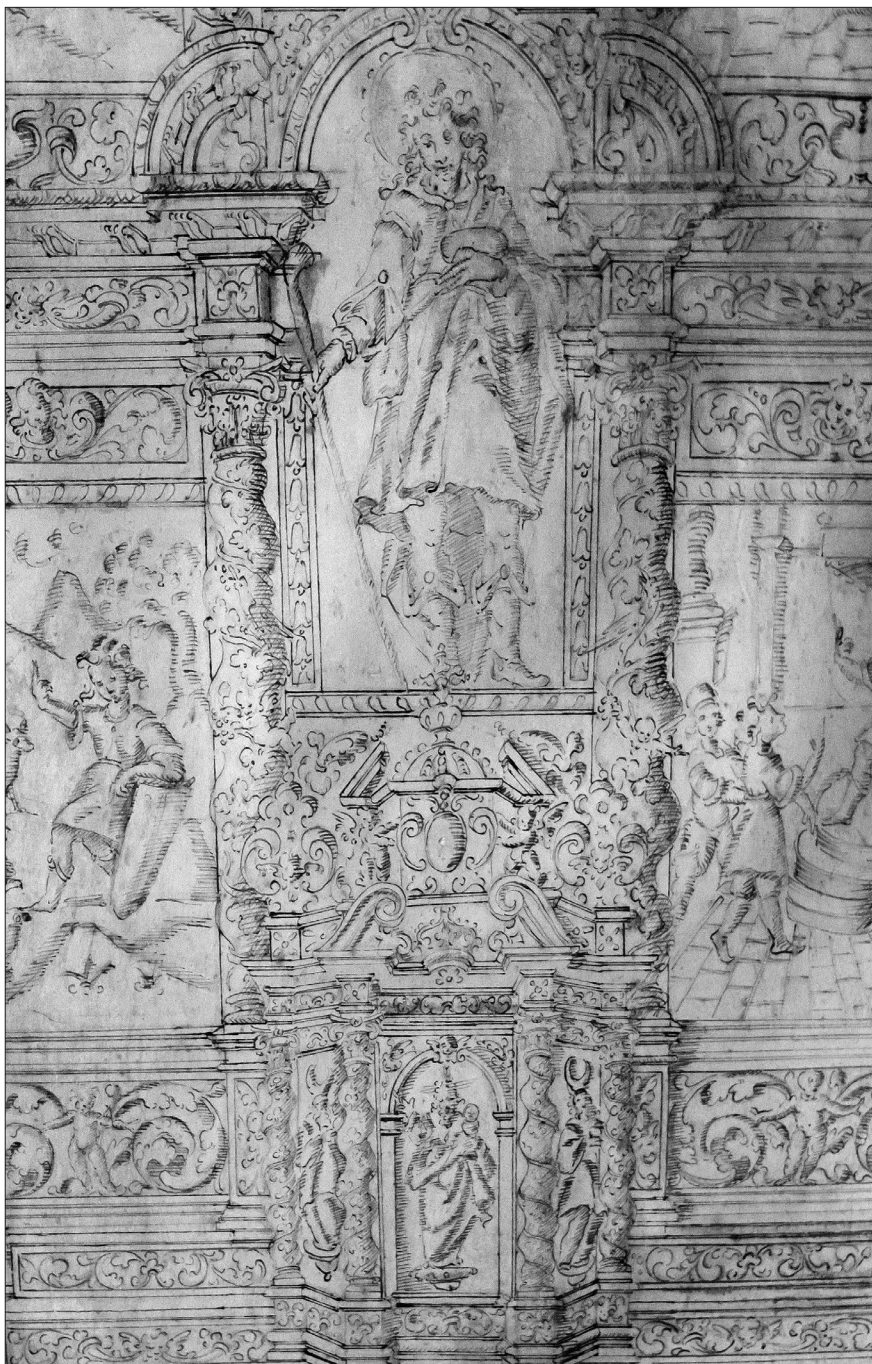
Seguint els esquemes que va proposar Cèsar Martinell, aquesta traça seguiria el model de retaule narratiu amb 5 carrers i dos pisos amb àtic. Començant per la base, al sòcol es veuen uns grans medallons, a banda i banda de l'altar, que podrien acollir alguna representació en relleu. Segons el contracte, aquesta base havia de tenir una alçària aproximada de dos metres; el dibuix no ho deixa clar, però és possible que aquests relleus decoressin les portes que donaven accés al cambril de la imatge titular.

No hi ha cap indicació al contracte sobre com ha de ser el manifestador, però a la traça es veu com creix tímidament sobre la graderia de credença i trenca el banc sobre el qual s'assenta la resta del retaule. A la porta sembla representar-se una figura amb un calze, tot i que no es distingeix prou bé. La fornícula principal també ha crescut cap al cos superior, fent que augmenti també la del segon pis i trencant ambdues amb els seus respectius entaulaments. Aquesta solució dona èmfasi a aquests espais, que cada vegada són més grans en el futur, i atorga una certa verticalitat al conjunt. La fornícula principal havia d'acollir la imatge del sant titular; en el dibuix de la traça la figura que presideix aquesta fornícula no sembla representar la iconografia habitual de sant Baldiri i es veu un personatge que sosté un bastó amb la mà dreta i un altre objecte no identificat amb l'esquerra. En la fornícula superior es representava, segons contracte, una imatge de Nostra Senyora dels Àngels que aquí sembla representar-se amb atributs propers a la Immaculada Concepció, amb les mans juntes sobre el pit, corona radiant i la lluna als peus.⁶

A sobre d'aquestes dues fornícules hi havia la representació d'un calvari amb "*son Sant Christo de relleu y Sant Joan y Nostra Senyora de mitg relleu y al costat dos remats ab sas cornisas y ab la istoria de mitg relleu ab dos ninfas que servescan a modo de columnes*". Coronava, en la part més alta del retaule i com era costum, la imatge del Pare Etern.

Als carrers dels extrems, tant a la banda de l'epístola com a la de l'evangeli, hi ha representades quatre fornícules que aixoplugaven escultures exemptes. Segons el contracte, al primer pis hi hauria representats sant Abdó i sant Senén, copatrons de la parròquia, i al

⁶ El model d'aquesta representació que més transcendència té al segle XVII és el descrit per Francisco Pacheco al seu *Arte de la pintura*, tot i que a Sant Boi la lluna presenta les seves puntes cap amunt, mentre que Pacheco proposa que es representin cap avall.

Detall de la traça on es veu el sagrari i la fornícula principal. © Eli Pedrosa (2020).

segon pis sant Agustí i sant Tomàs. En aquest punt, les representacions dissenyades a la traça tornen a diferir amb les disposades per contracte. A les fornícules superiors es veuen les representacions de sant Joan Baptista (evangeli) i, possiblement, sant Josep (epístola); en els inferiors, seguint el mateix ordre, es veu clarament sant Pere i sant Pau.

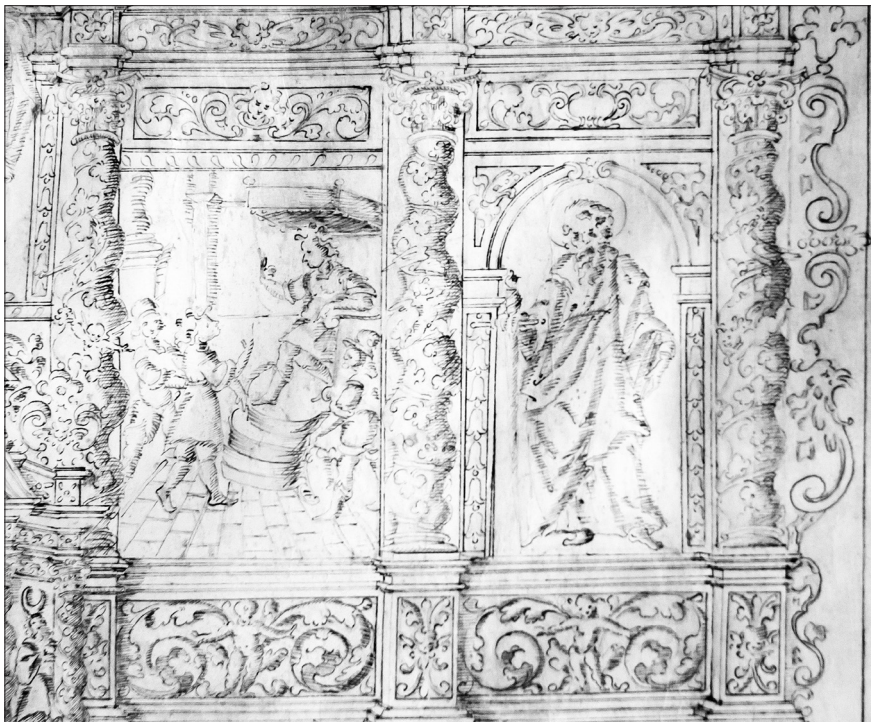
Als carrers interiors es representaven quatre escenes narratives en relleu: "*taulons de la istoria del sant de mig relleu*", els del primer pis una mica més grans que els del segon. Malauradament, el contracte no especifica quins passatges de la vida del sant s'han de representar en aquests relleus. El superior del costat de l'evangeli mostra una escena de martiri amb un personatge central que potser s'està cremant a sobre d'una foguera i que apareix flanquejat per dos botxins; un d'ells sosté una destral, mentre que l'altre porta una llança. D'uns núvols representats al cel, apareix un àngel amb una corona i la palma del martiri. El superior del costat de l'epístola se situa dins una presó; al centre hi ha un personatge agenollat a qui li acaben de clavar un punyal per l'esquena.

Als relleus inferiors es representa un personatge assegut que sembla "predicar" a uns animals que l'escolten (costat de l'evangeli); aquesta escena recorda un passatge de la vida de sant Francesc d'Assís. Per últim, l'inferior del costat de l'epístola sembla representar la condemna d'un personatge que acaba de ser jutjat.

A excepció d'aquest darrer passatge, que es correspondria amb una de les taules del retaule de Dalmau (la taula conservada a la col·lecció Gerstenmaier i que, recordem, no es relacionava directament amb cap passatge concret de la vida del sant), cap dels relleus esbossats en aquesta traça té una relació directa amb la vida i el martiri de sant Baldiri. És més, l'ordre narratiu tampoc no sembla seguir cap lògica.

S'ha d'afegir una darrera qüestió a tenir en compte: el contracte també especifica que s'havien de fer quatre taules del martiri del sant de mig relleu al banc. S'especifica que, en la part alta del retaule, hi hauria d'haver escenes de la història del sant (quatre) i, al banc, escenes del seu martiri (quatre més). Aquestes darreres havien de ser més petites,⁷ ja que les superiors havien de tenir una alçària aproximada de 194 cm (al primer pis) i 174 cm al segon, i havien de coincidir amb els espais que hi havia d'haver a sota dels carrers laterals, flanquejant el sagrari. Al disseny, en comptes de representar aquestes escenes de martiri, hi ha representacions vegetals centrades per *puttis*.

⁷ En aquest cas el contracte no especifica l'alçària i només determina l'amplada.

Detall de la traça on es veu un dels relleus que havia de fer referència a la vida del sant. © Eli Pedrosa (2020)

A la traça destaca també l'ús decidit de la columna salomònica. Aquest tipus de columna, amb capitell compost, fust helicoidal decorat amb fulles de parra i un gran caràcter ascensional, estava inspirat en la descripció que fa la Bíblia de les columnes del gran temple de Salomó a Jerusalem; havia estat reivindicada per Rafael als seus cartons per a tapissos (1515-1516) i difosa per Gian Lorenzo Bernini al Baldaquí de Sant Pere del Vaticà (1633).⁸ En aquest cas, el contracte especifica que es faran un total de 14 columnes, coincidint amb les representades a la traça.

No es pot veure en planta, però el retaule s'adaptaria a l'absis poligonal de l'església, tal com s'especifica en el contracte, donant obliquïtat als dos cossos dels extrems.

“Item la disposició del retaule ha de ser ab sinch panys, tres de fronters y dos ab perspectiva al costat del cos del mitg”.

⁸ MARTINELL, 1961: 25-29.

L'última clàusula del pacte apunta a la mida que havia de tenir el retaule, 55 palms d'alçària i 34 d'amplada "*poch mes o manco*". M. Carme Palou, a l'hora d'estudiar aquesta traça, ja va fer esment de la concordança que hi havia entre l'estructura descrita al contracte i la que es mostrava al disseny. Un altre dels aspectes concordants es trobaria amb el nombre de columnes; el contracte especifica que havien de ser catorze i aquest nombre és el que apareix dibuixat a la traça. Per últim, també s'exigeix per contracte que el retaule sigui com el que s'havia fet al convent de la Mercè (Fig. 45):

"ditas cornisas, frontispicis, polseras, fullatge, columnas que ab total son catorze columnas y la demás escultura treballat ab la conformitat del retaule de Ntra. Senyora de la Mercé de Barcelona o millor si pot ser."

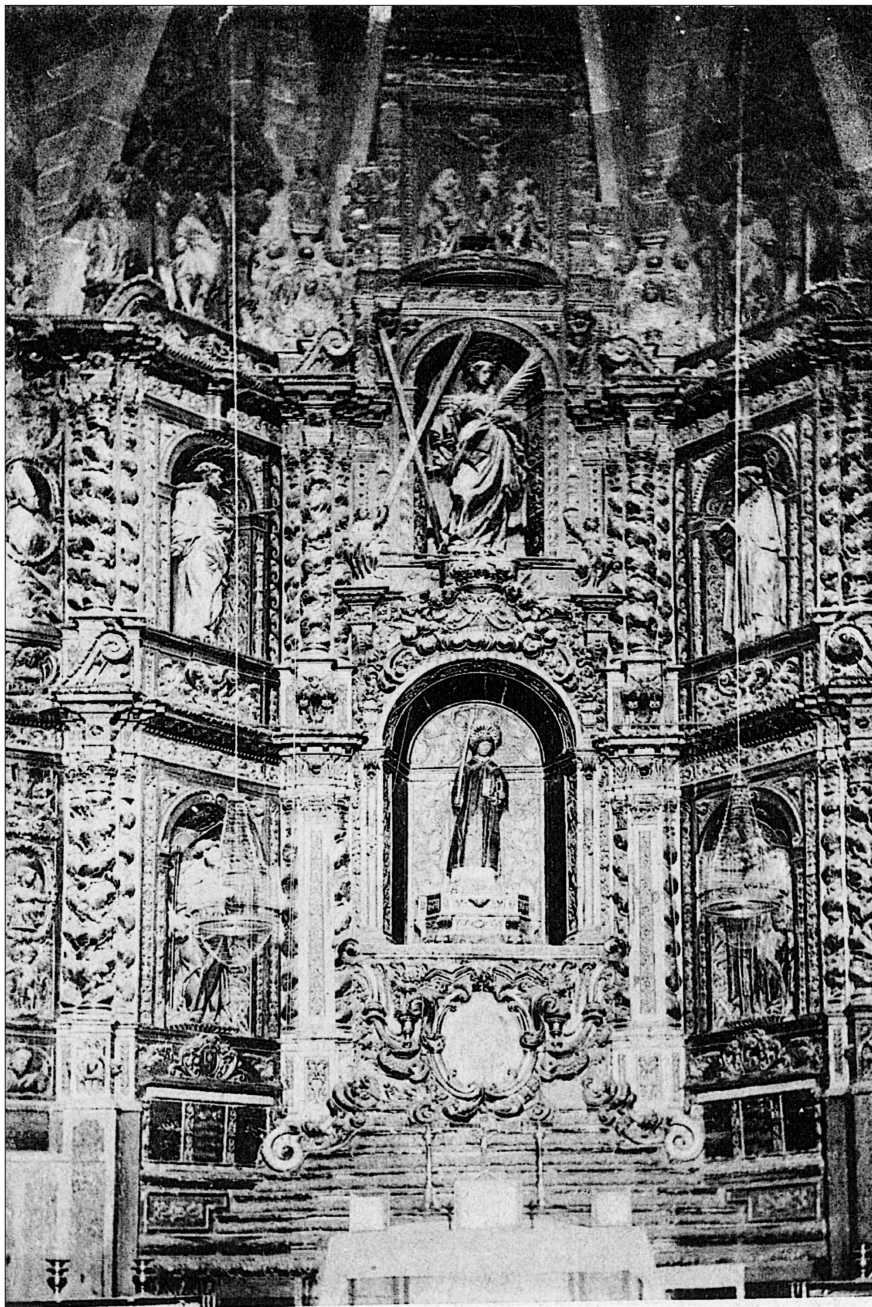
El retaule de la Mercè havia estat encarregat a Pere Serra l'any 1671.⁹ Una antiga fotografia permet veure les similituds entre ambdós projectes, tot i que el santboià és més ample per la incorporació de dos carrers més, un a cada banda, amb els relleus de la vida de sant Baldiri. Ambdós retaules, un analitzat a partir d'una fotografia i l'altre a partir de la traça, es corresponen amb el tipus de retaule que s'estava fent en aquest moment i que es mantenia des de l'edat mitjana, amb estructures reticulars dividides en cossos horitzontals i carrers verticals. En ambdós casos, la fornícula principal i la del segon pis han crescut i trenquen els seus respectius entaulaments, però encara estan lluny dels retaules de concepció monumental en els quals s'elimina la narració per optar per una formulació unitària i ascensional.

El retaule de la Mercè va ser traslladat a l'església de Sant Esteve de Granollers, per substituir el retaule gòtic, l'any 1775.¹⁰

D'altra banda, es tracta d'una traça amb un dibuix prou detallista i que, com s'ha vist, no concorda del tot amb la descripció iconogràfica. No sembla que això pugui justificar que es tracti d'obres diferents,

⁹ Aquest escultor havia estat treballant a l'església de Sant Boi, com s'ha vist, realitzant el retaule de la Pietat (1670). Ens preguntàvem perquè no li encarreguen el retaule santboià a ell, si ja havia treballat a Sant Boi i havia fet el retaule de la Mercè que volien seguir com a model. És probable que el 1688 ja hagués mort, ja que l'última dada documental, facilitada per Cèsar Martinell, és del 1687, quan està realitzant diversos encàrrecs al convent del Bonsuccés. MARTINELL, 1959: 114-115.

¹⁰ DANTÍ, 1997: 54-55.

El retaule major de la Mercè, contractat a Pere Serra el 1671, serà traslladat a l'església de Sant Esteve de Granollers a finals del segle XVII. © Museu de Granollers.

i potser respondria a la voluntat de presentar un disseny estructural prou acurat i menys precís en relació amb la iconografia.

La construcció del retaule

El retaule de Miquel Gra havia d'estar construït en un termini de tres anys. Si l'escultor hagués complert amb aquests terminis, tres anys més tard, el desembre de 1691, el nou retaule hauria d'haver estat instal·lat a l'altar major de l'antiga església, però això no va ser així.

Se sap que l'escultor morí l'any 1693 i que el 1695, la seva vídua, Maria Montanyola, davant notari i en presència dels jurats i el rector de Sant Boi, reconeix que el seu marit només havia fet la meitat del projecte abans de morir.

*“me disteis y me pagasteis y que yo confieso haver obtenido y recibido de vos, treinta y seis libras en moneda barcelonesa que son el complemento de las citadas mil quinientas libras barcelonesas (...) por el trabajo manual de un altar o retablo que dicho Miquel Gra prometió hacer y construir para colocarlo en la citada Iglesia parroquial de dicha villa. (...) Aunque es verdad que en el momento de la muerte del citado Miquel Gra, había expirado el tiempo o termino en el que dicho altar o retablo debería haber sido acabado y asimismo entregado y solamente estaba hecha la mitad”.*¹¹

M. Carme Palou havia apuntat la possibilitat que el fet de cobrar aquest “complement” impliqués la finalització del retaule, fet bastant probable perquè també s'esmenta que aquesta xifra se sumaria a les mil cinc-centes lliures inicials pactades. Donat que Miquel Gra va morir abans de poder acabar el retaule, faltaria saber qui es va fer càrrec d'aquesta mitja part. És probable que finalitzés el projecte l'escultor Francesc Espill, el qual estava treballant aleshores en projectes d'esglésies properes, però d'aquest autor sembla no conservar-se cap obra, tot i que està documentat des del 1684 i fins al 1729. El 1696 era prohom del gremi d'escultors i es documenta fent diferents encàrrecs a la parroquial de Martorell (entre d'altres, l'orgue i el retaule del

¹¹ PALOU, 2001: 40.

Santíssim Sagrament), els retaules de Sant Isidre i Sant Miquel a Castellví, el retaule del Sant Crist de Rubí (1702)¹² o el retaule major de Sant Andreu de la Barca, que fa entre 1684 i 1691.¹³ L'any 1709 l'escultor de Martorell Joan Costa forma part del seu taller.¹⁴

La mort sobtada de Miquel Gra, que devia ser molt jove,¹⁵ devia deixar la seva vídua en una situació molt delicada. La majoria de les seves pertinences van ser venudes en uns encants i també es va vendre la casa el mes de gener de 1694. El comprador va ser, justament, Francesc Espill, a qui trobem l'any 1700 acabant de pagar a la seva vídua dues-centes lliures, tretze sous i quatre diners.¹⁶

Bibliografia

- BASSAGODA I HUGAS, Bonaventura. “Les traces de retaules barrocs. Proposta per a un primer catàleg”, a *El barroc català. Actes de les jornades celebrades a Girona els dies 17, 18 i 19 de desembre de 1987*. Barcelona: Quaderns Crema, 1989, p. 187-264.
- DANTÍ, Jaume. *Entra a l'església gòtica de Granollers*. Granollers: Museu de Granollers, 1997.
- DORICO, Carles. “Decoració escultòrica d'una galera setcentista construïda a la drassana reial de Barcelona”, a *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, XXXII, 2014, p. 249-310.
- MARTÍ, Carles. “La devoció a Sant Baldiri (aspectes artístics)”, a *Vida Samboyana*, Sant Boi de Llobregat, número 42, maig de 1959, p.14-15.
- MARTÍ, Carles. “Història d'un retaule”, a *Vida Samboyana*, número 127, juny 1966, p. 5.
- MARTÍ, Carles. *L'esclavitud a la vila, el retaule de Lluís Dalmau i altres assaigs*. Sant Boi de Llobregat: Biblioteca Popular, 1979.
- MARTÍN GONZÁLEZ, Juan José. *La escultura barroca en España. 1600-1770*. Madrid: Ediciones Cátedra, 1998.

¹² TORRAS, 2001: 126-129.

¹³ MARTINELL, 1959: 148-149; TRIADÓ, 1984: 98; ROIG, 1990: 18. A l'Arxiu Mas es conserva una fotografia del retaule major de Sant Andreu de la Barca on es veu una estructura bastant similar a la traça santboiana. AM. Clixé 5113 E.1 (1917)

¹⁴ DORICO, 2014: 291.

¹⁵ Al seu inventari apareix una trona i roba d'infant. PALOU, 2001: 41.

¹⁶ PALOU, 2001: 41.

- MARTINELL, César. *Arquitectura i escultura barroques a Catalunya*. Col·lecció Monumenta Cataloniae. Materials per a la història de l'art a Catalunya. Vol. I: Els precedents, el primer barroc (1600-1670). Barcelona: Alpha, 1959.
- MARTINELL, César. *Arquitectura i escultura barroques a Catalunya*. Col·lecció Monumenta Cataloniae. Materials per a la història del'art a Catalunya. Vol. II: El barroc salomònic (1671-1730). Barcelona: Alpha, 1961.
- PALOU, Mª Carme. *L'església de Sant Baldiri. Art i Història de la <Catedral del Llobregat>*. Sant Boi de Llobregat: Parròquia de Sant Baldiri amb la col·laboració de la Vda. de Lauro Clariana, 2001.
- ROIG I TORRENTO, M. Assumpta. *Iconografia del retaule a Catalunya (1675-1725)*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 1990. Tesi doctoral.
- TORRAS, Santi. "Més dades sobre l'església de Sant Pere de Rubí en l'art i en el temps. 1506-1702", a *Terme 16*, Terrassa. Centre d'Estudis de Terrassa, 2001, p. 111-144.
- TRIADO, Joan Ramon. *L'època del Barroc, segles XVII-XVIII. Història de l'art català*, vol. IV. Barcelona: Edicions 62, 1984.

El pont de pedra del riu Llobregat que mai va existir (1851-1859)

Xavier Sánchez Torres

ESTUDIÓS I VICEPRESIDENT DE
LA RUTLLA CENTRE D'ESTUDIS SANTBOIANS

*Agraïments a Carles Serret,
director de l'Arxiu Històric Municipal
de Sant Boi de Llobregat.*

Introducció

No sabem amb rotunditat si algun dels ponts que van creuar el riu Llobregat i que es va construir a Sant Boi de Llobregat durant l'Edat Mitjana, eren de pedra o careus. Molt probablement, i hi ha indicis al respecte, aquests ponts van ser construïts ràpidament amb fusta per part del Consell de Cent de Barcelona, a l'igual que els tres ponts provisionals de fusta, amb cobrament de peatge –tots ells destruïts pels envats del riu– i que va impulsar el santboià Lluís Castells en les darreries del segle XIX.

Però el que no es sabia fins ara des de l'historiografia santboiana, era de la existència d'un projecte d'un pont de pedra o careus –i que havia de ser en principi un altre pont de fusta– i que va ser impulsat l'any 1851 pel barcelonès i constructor de maquinaria de marina, Baudilio Calopa. Aquest pont de fusta o de pedra era vital per a la supervivència econòmica de la pagesia santboiana i per millorar les comunicacions terrestres a través de la nova carretera de Barcelona a la Santa Creu de Calafell que passava per Sitges i Vilanova i Geltrú.

A través d'un interessant expedient localitzat en l'Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona, s'ha pogut saber que la reina Isabel II li va concedir el 28 d'abril de 1851 a Baudilio Calopa l'autorització per a construir –a càrrec seu i amb la possibilitat de cobrar un peatge als

usuaris— un pont de fusta sobre el riu Llobregat a l'alçada de Sant Boi, amb la condició de presentar abans de 6 mesos, i a través del Govern Civil de Barcelona, el projecte, els plànols i el pressupost al que era l'Enginyer en Cap del Districte de Barcelona.

Quan Baudilio Calopa presenta la documentació del projecte del pont a l'Enginyer en Cap del Districte de Barcelona en el termini establert, no presenta un projecte d'un pont de fusta sinó de pedra o de careus, justificant simplement que era més ventajós el perquè d'aquest canvi. I és aquí on comencen els problemes per a Baudilio Calopa per a rebre l'autorització de construcció del pont de pedra amb un informe demoledor per part de l'enginyer Juan Merlo.

Una altre sorpresa, també desconeguda per l'histografia santboiana, ha estat la localització en l'Arxiu de la Corona d'Aragó del projecte d'un bellíssim projecte de pont de fusta amb columnes d'obra del 1859 signat per l'arquitecte Juan Soler Mestres, impulsat aquell any pels ajuntaments de Sant Boi de Llobregat, de Sant Climent de Llobregat, Castelldefels, Torrelles de Llobregat, Viladecans, Gavà i Santa Coloma de Cervelló. Un projecte que era del tot vital per a aquestes poblacions. La necessitat va créixer imperiosament davant dels problemes de pas pel riu amb la Barca de Sant Boi ocasionats per les obres del Canal de Dreta.

El perquè d'aquest desconeixement d'aquest projectes tan cabdals per l'economia santboiana com les de les poblacions limítrofes que modestament s'ha descobert en aquest recerca, està en el "*buit significatiu en la documentació municipal (actes) que afecta al període 1851-1861*" (Barreda, García, Serret, 1993)¹. Per alguna raó desconeguda, va desaparèixer la documentació municipal d'aquest període.

Posteriorment, entre el 1862 i 1898, es van construir tres ponts de fusta impulsats pel santboià Lluís Castells que desgraciadament duraven ben poc davant l'embat de les desgràcies que ocasionaven les riurades del riu Llobregat (Barreda, García, Serret, 1993).

Un altre projece de pont de pedra —en aquest cas espectacular en el seu disseny— i que no es va mai a realitzar va ser el que va projectar l'estat l'any 1862. Aquest pont formava part del projecte del tram de la carretera de Barcelona a Santa Creu de Calafell, una de les vies

¹ En una comunicació del 15 de setembre de 2023, Carles Serret, director de l'Arxiu Històric Municipal de Sant Boi de Llobregat, em confirmar de nou aquesta afirmació.

estipulades en el pla general de carreteres de 1860; unes obres que començaran l'any 1864 i que no finalitzaran fins el 1879.²

No serà fins l'any 1901 que l'Estat inicia la construcció del primer pont estable i que resisteix els embats del riu Llobregat: el Pont de Ferro. Un pont que es va acabar de construir l'any 1903 i que va ser desgraciadament dinamitat després durant la retirada republicana de la Guerra Civil Espanyola l'any 1939. Molt malmès per aquest fet, el Pont de Ferro va desaparèixer del tot l'any 1970, substituït per l'actual pont de ciment armat que ha estat modificat al llarg del temps en funció de les necessitats de mobilitat de la comarca (Martí, 1970).

Els ponts medievals de Sant Boi

Possiblement, l'únic pont de pedra que va creuar el riu Llobregat a l'alçada de Sant Boi abans del segle XX, fos el que es va construir l'any 1301 a instàncies del Consell de Cent de Barcelona, tenint en compte la importància capdal i estratègica que tenia l'antic Camí Ral, la via de comunicació que comunicava Barcelona amb Vilafranca del Penedès i passava per Sant Boi de Llobregat (Sans, Panadera, 2016).

El pont de Sant Boi era d'una gran importància estratègica i econòmica no només per Sant Boi, sinó també per a la ciutat de Barcelona, i en especial, pel seu òrgan de govern municipal, el Consell de Cent. La ciutat de Barcelona controlava la construcció i el manteniment del pont. Aquest pont i el castell de Montcada eren els dos únics llocs geoestratègics en els que la ciutat de Barcelona invertia recursos econòmics i materials (Santacruz, 2014)

Sembla ser que aquest pont va ser construït de pedra o parcialment de pedra amb fusta. I si tenint en compte el relleu baix medieval on apareix l'arcàngel Sant Gabriel protegint el pont de Sant Boi, aquest apareix com escolpit com si fos de pedra. Aquest relleu està dipositat en el Museu de Sant Boi i que qualsevol ciutadà el pot veure en una aparador públic que disposa aquest museu en el carrer del Pont. En

² Ponència "La construcció de la carretera de Barcelona a Santa Creu de Calafell al seu pas per Sant Boi, Viladecans, Gavà i Castelldefels". Jaume Lligadas i Vicky Herrero. Grup Tres Torres Viladecans. Ponència exposada el passat 21 d'octubre de 2023 a les XVI Trobada d'Estudiosos i Centres d'Estudi d'Eramprunyà. Castelldefels.

aquest relleu, el pont apareix destruït pel mig i es relaciona d'alguna manera el riu amb el dimoni. (Fig. 1).

Per una altra banda, escoltant el programa radiofònic “En Guàrdia!” de Catalunya Ràdio del passat 22 de maig de 2022, i amb títol “*L’ús diplomàtic de les galeres*”³, la convidada al programa, Patrícia Santacruz, doctora en Història per la Universitat de Barcelona, autora de la tesi “*Les galeres catalanes a les armades pontificies en època del Cisma d’Occident*”³ (Santacruz, 2021), explicava com l’any 1410 el Consell de Cent de Barcelona va decidir desmantellar una galera i aprofitar la seva fusta per reparar el pont de Sant Boi de Llobregat.

Patrícia Santacruz cita en la seva tesi un altre treball de la seva autoria que demostra aquest fet (Santacruz, 2014), on es detalla l’utilització de la fusta en la reconstrucció del Pont de Sant Boi. I ho fa analitzant uns dels *Llibres de Clavaria* del s. xv del Consell de Cent. Aquests llibres estaven elaborats pels clavaris, funcionaris de Barcelona encarregats de les finances i de fer aquets llibres, on constaven les entrades i sortides del Consell (Bolòs, 2000).

En el Llibre de Clavaria del 1410, es detalla que el Consell de Cent va fer desmantellar un vaixell, una galera vella que era a la drassana anomenada Sant Francesc, per tal de poder suministrar fusta i reparar el pont de Sant Boi (Santacruz, 2014):

Ihesus

Dates fetes per diverses obres compreses:

obres de galees

Primerament done a n Pere ça Vila escrivà de les obres de la Ciutat, les quals los honorables Consellers ab albarà escrit a XII dies d’agost del any MCCCCX manaren a mi que li donàs, per ço com deu aquelles convertir de voluntat dels dits honorables Consellers en missions de fer, desfer I^a galea vella qui és dins la dreçana de la dita Ciutat, apellada Sant Francesch, la qual com serà desfeta ha a servir adobar lo pont de Sant Boy, segons que en lo dit albarà se conté que cobre, ab àpocha feta per en Bonanat Gili notari, a XVI dies d’agost del dit any.

...XXVII lliures X sous

³ En Guàrdia! Capítol 935. “*L’ús diplomàtic de les galeres*”. Catalunya Ràdio. <https://www.ccma.cat/catradio/alacarta/en-guardia/lpus-diplomatic-de-les-galeres/audio/1135682/>.

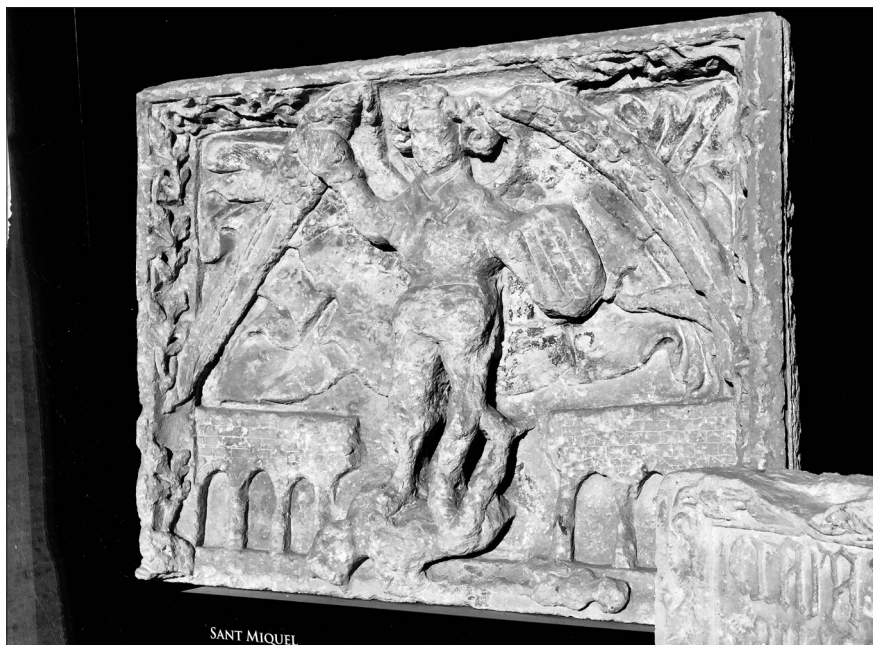

Fig. 1. Relleu gòtic de Sant Miquel (1300). Museu de Sant Boi de Llobregat. Estava ubicat, originàriament, a la part baixa del carrer del Pont. Fotografia: Xavier Sánchez

Item done a'n Johan ça Tria, administrador l'any present de la obra del pont de Sant Boy de Lobreguat, ab albarà dels honorables Consellers escrit a XIII dies de setembre del any present MCCCCX, per convertir aquelles de voluntat e ordinació dels dits honorables Consellers en comprar fusta e altres coses necessàries al dit pont e en fer adobar e reperar aquell qui per la major part és destruït e guastat, segons que en lo dit albarà se conté que cobre ab àpocha feta per lo dit notari, a XV dies del mes de setembre del dit any.

...C lliures

Per tant, les freqüents riuades amb arrossegaments de terres erosionades (que ajudaven alhora a consolidar i a fer créixer el Delta del llobregat) i troncs d'arbres arrencats, no pogueren evitar les nombroses destruccions parcials del pont de fusta. Les despeses pel Consell de Cent eren quantioses i cap l'any 1527, deixa d'existir el darrer pont de fusta i la tradicional barca –que ja existia al segle XIII– va començar de nou a fer d'enllaç entre les dues ribes del riu. I per tant, des del segle

XVI al XIX va existir aquest servei de pas de barca (Barreda, García, Serret, 1993).

El riu Llobregat a mitjans del segle XIX

A mitjans del segle XIX, a les poques fotografies que existeixen, poden observar l'abundància de sediments gruixuts com els còdols que va ajudar a la consolidació del territori del Delta del Llobregat. Però, a la segona meitat del segle XIX, i especialment, durant tot el segle XX, hi hagut una disminució de la producció d'aquests sediments, *“que va provocar el continu retrocés del delta del Llobregat al llarg del segle XX”* (Martín, Prat, Ferrer, 2020).

Al segle XIX va existir una hidrologia anòmala que va provocar inexorablement la regressió del Delta del Llobregat amb *“un augment del 80% de freqüència i intensitat de les grans crescudes (...) i al gran nombre de petites preses construïdes en aquella època, mentre que la contribució del canvi d'ús del sòl és menor”* (Martín, Prat, Ferrer, 2020). Una raó clarament de canvi climàtic que va provocar irreversiblement el decreixement sostingut fins als nostres dies del Delta del Llobregat.

La domesticació del riu Llobregat ha estat una constant per evitar els greus problemes d'inundacions de pobles i ciutats. Un fet que a Sant Boi era massa freqüent en aquella època provocant que, fins i tot, morissin persones, es tigués que tirar cases al terra i molts camps de conreu quedessin anegats amb grans pèrdues en les collites (Barreda, García, Serret, 1993). Com podrem veure més endavant, ja a l'any 1854 s'han localitzat els plànols per a una rectificació del riu Llobregat des de Molins de Rei (Fig. X).

“La invasió moderna d'infraestructures (des del 1970 fins a l'actualitat) en combinació amb la regulació del cabal per part de grans preses (1954 fins a l'actualitat) explica el 20% restant. El futur és un repte a la vista de la nova desembocadura (2004 fins a l'actualitat), l'esgotament dels al·luvions del llit (per les inundacions sota la invasió del riu més que per la mineria), l'efecte restant de les petites preses del passat i l'efecte a llarg termini de grans preses modernes, i molt menys en vista del canvi climàtic. És més efectiu desmuntar la canalització o una política d'eliminació de petites preses que els esforços per passar sediments a grans preses, per tal d'aportar sorra a les platges del delta” (Martín, Prat, Ferrer, 2020).

El projecte d'un pont de pedra de 1851 de Baldiri Calopa

La localització d'un expedient en la referència d'un lligall de l'Arxiu de la Diputació amb el nom de "Proposta de Baudili Calopa per a construir un pont sobre el riu Llobregat, al terme de Sant Boi de Llobregat"⁴ ha permès el descobriment d'una doble sorpresa dins de la historiografia santboiana (Fig. 2).

Després analitzaré la figura de Baudilio Calopa i quin era el seu possible lligam amb Sant Boi. Però avançaré primer quina és la cronologia de la documentació que s'ha trobat en l'expedient.

Baldiri Calopa rep una comunicació del Governador Civil de Barcelona amb data de 6 de maig de 1851, on li trasllada una comunicació del Govern Central de Madrid en nom de la reina Isabel II, amb data del 28 d'abril de 1851, que li autoritza la construcció d'un pont de fusta a l'alçada de Sant Boi de Llobregat.

"S. M, La Reina (...) atendiendo a lo expuesto por Don Baudilio Calopa, constructor de maquinaria de Marina, residente en esa ciudad (Barcelona), se ha servido concederle la autorización necesaria para construir a sus expensas un puente de madera sobre el río Llobregat, en la confrontación del pueblo de San Baudilio"

En el mateix escrit, i en nom de la reina, es posa la condició de que en el termini de 6 mesos haurà de presentar el projecte pel conducte del Governador Civil i –molt important– amb l'informe de valoració del Enginyer en Cap del Districte de Barcelona. El termini acabava el 28 d'octubre de 1851. En aquesta condició també s'estableix els paràmetres que el govern creu que ha d'informar per rebre l'adjudicació final:

"el proyecto correspondiente, con su presupuesto, la tarifa o arancel al paso por el mismo puente y la designación del número de años en que ha de cobrarse para que obtenga la correspondiente aprobación."

⁴ AHDP. Localització 882, exp.5

(5)
882

GOBIERNO DE LA PROVINCIA DE BARCELONA.

REGISTRO GENERAL. **AÑO 1851.**

Numero

SECCION **NEGOCIADO**
Obras Públicas. *Puentes, puentes.*

PUEBLO.
S. Baudili de Llobregat.

OBJETO.
*Proposición de D. Baudili Calopa p.^{to} construir
un puente sobre el Llobregat cerca de este
pueblo.*

Fig. 2. "Proposta de Baudili Calopa per a construir un pont sobre el riu Llobregat, al terme de Sant Boi de Llobregat". AHDP. Localització 882, exp.5. Fotografia: Xavier Sánchez

Troblem en l'expedient abans citat⁵, una comunicació a Baldiri Calopa del 18 de novembre de 1851 amb la capçalera “Número 1582. Comisarios Obras Públicas” en el que probablement se li requereix tota la documentació que el termini de 6 mesos tenia que presentar:

“Por la correspondiente Comisaría de Protección y Seguridad Pública se presenta (?) a D. Baudilio Calopa que a la mayor brevedad posible presente en la secretaría de este gobierno de provincia y mesa de Obras Públicas para enterársele (?) de un asunto que le interesa.”

Però la doble sorpresa històrica ens ve de dos descobriments desconeguts en la historiografia santboiana: primer el descobriment d'una autorització reial –11 anys abans del primer pont que va promoure Lluís Castells l'any 1862– de la construcció d'un pont de fusta a un personatge desconegut en la historiografia santboiana com Baldiri Calopa; el segon descobriment és que un cop rep aquesta autorització, presenta posteriorment un escrit dirigit al “Ministro del Ramo” i al Governador Civil de Barcelona”, amb data del 12 d'abril de 1852 (un any després de l'autorització per a construir el pont de fusta), en el que explica que quan comença a realitzar el projecte del pont de fusta s'adona que és més avantatjós la construcció d'un pont de carreu (de pedra):

“pero cuando trató de realizar el plano encontró que era más ventajoso construirlo de sillería, que era necesario que procediese a la rectificación del cauce de dicho río en aquel local que V. E. tiene dispuesto llevar a cabo y que la posibilidad de un camino de hierro con distinto puente en aquella inmediación imposibilita de emplear los capitales en esta obra”

Aquí, Baldiri Calopa, fa referència a un projecte ministerial de “camino de hierro”, o sigui a una vía de ferrocarril que ha de creuar el riu Llobregat. Durant el regnat d'Isabel II es va impulsar a Espanya una xarxa nacional de ferrocarril, però a Sant Boi no va arribar fins l'any 1912 (Barreda, García, Serret, 1993).

⁵ AHDP. Localització 882, exp.5

En el mateix expedient, trobem una carta de Baldiri Calopa al Governador Civil, amb data del 16 de juliol de 1852, en la que es queixa que el Enginyer en Cap del Districte de Barcelona no ha redactat l'informe de validació o no del seu projecte de pont de careus. Aquesta queixa té un to força prepotent i denota, des de la meua humil opinió, que tenia un contacte de confiança amb el Governador Civil de Barcelona:

“A V. E. suplicar se digne recordar a dicho Ingeniero Jefe del Distrito, tenga a bien despachar con prioridad dicho negocio a fin de darle el debido curso. Gracia que espera del reconocido celo y rectitud de V. E.”

La confiança que tenien Baudilio Calopa i el Governador Civil de Barcelona devia tenir una certa intensitat perquè aquest envia una carta al Enginyer en Cap el 27 d'agost de 1852:

“A la instancia de B. Calopa recuerda a V. el despacho del informe que se le pidió por este gobernador de la provincia en 20 de abril último acerca del proyecto de construir un puente sobre el río Llobregat cerca del pueblo de S. Baudilio.”

I a partir d'aquí comencen els problemes per Baudilio Calopa per fer realitat el projecte, amb una primera contestació de l'Enginyer en Cap del 8 de setembre de 1852. Aquesta contestació molt clara i contundent denota que Baudilio Calopa pensava que aquesta validació era un mero tràmit perquè tenia un hipotètic recolzament del Governador Civil:

“Por falta de datos en el plano y examinado (?) facultativos no puede dar su parecer acerca del proyecto, pero que en cuanto de los presentados se deduce que es escasa la luz del puente y tiene otros impedimentos”

A pesar de la cerca del projecte que presentar Baudilio Calopa al Enginyer en Cap, i en especial, en la possibilitat de trobar els plànols del projecte de pont fet amb carreus, no ha estat possible la seva localització en el Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona. Com veurem posteriorment, la cerca d'aquests plànols en altres arxius ens ha permès la troballa d'un altre sorpresa per a la historiografia santboiana: un altre projecte de pont de fusta i obra del 1859.

Però el que si hem trobat en aquest expedient és la resposta definitiva en forma d'un demoledor informe per part de Juan Merlo, l'Enginyer en Cap del Districte de Barcelona a l'any 1852 i curiosament, també amb la data del 8 de setembre de 1852. Poca informació trobem d'aquest enginyer. Surt citat en una visita d'obra conjunta amb Idelfons Cerdà en el procés d'enderrocament de les antigues muralles de Barcelona l'any 1855 (Sáenz, 2020) i per tant debia de ser un funcionari de renom.

No sabem si la redacció i els plànols del projecte el va fer el propi Baudilio Calopa o un enginyer. El que està clar, és que la documentació que aporta Calopa és molt deficitària des del punt de vista tècnic. La documentació que es tenia que aportar era una relació artística, el plànol, pressupost, les condicions i els costos relatius a la construcció del pont; però no sembla que res estigués ben presentada:

“La relación artística y el plano no están presentados con arreglo de los formularios mandados (...) por la Dirección General para la redacción de los proyectos de obras públicas. = La primera es difusa y minuciosa en algunos puntos, carece de muchos datos y noticias que debería contener y que son necesarios para poderse formar una idea exacta de la conveniencia de la obra tal como se halla proyectado. En ello no se determina la elección del sitio que ha de construirse el puente, ni se expresa la calidad del terreno inferior de la superficie, y en que debe clavarse el pilotaje. Tampoco se manifiesta las razones que han motivado la luz y su altitud, faltado además el exámen de los materiales con otros datos de interés. = En los detalles de construcción nada se habla de las excavaciones ni de las medidas que se emplearían en el caso de haberlas. = El plano del puente ejecutado en una escala demasiado grande, no presenta la sección longitudinal, ni el plano topográfico del sitio en que se establece el puente y que dé a conocer el emplazamiento. = Con esta falta de datos no me es posible emitir mi parecer, sin embargo, haré algunas observaciones sobre lo que presenta.”

Amb aquests comentaris del que ha presentat Baudilio Calopa està clar que partir d'aquest punt de l'informe no hi ha un vist-i-plau del que es presenta i per tant no hi ha un informe favorable que era imprescindible para l'autorització definitiva de les autoritats. Però curiosament, l'enginyer Juan Merlo continua en tó didàctic explicant

amb molt de detall el que creu que són els errors del projecte i el que creu que hauria de ser el projecte.

Pel que fa al disseny i mides del pont del projecte presentat, Juan Merlo el compara amb la existència d'un pont que és una realitat i obra d'enginyeria molt notable: el pont de Molins de Rei, acabat de construir el 1767. No entraré a transcriure tot el que diu aquesta part llarga de l'informe amb un llenguatge molt tècnic d'enginyeria, però crida molt l'atenció el sentit comú en d'algunes de les seves observacions comparant, per exemple, el pont de Molins de Rei amb el projecte presentat:

“Sirve observar que la luz del puente de Molins de Rey es de 918 pies, resultando que el puente proyectado de San Baudilio sobre el mismo río y a 1,5 leguas más abajo del anterior, hacen 93 pies menos de luz, sin que se manifieste razón ninguna para ello (...)”

Hi ha un apartat interessant, on Juan Merlo dóna la raó parcialment a Baudilio Calopa pel que fa a la necessitat de fer una rectificació i una canalització del riu, 6 mesos abans de la construcció d'aquest projecte del nou pont. Possiblement, és per això que troben a l'Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona, uns plànols de 1854 sobre “La rectificación del Llobregat”⁶. Fins i tot, sembla ser que aquestes obres es van fer, tal com ho descriu Merlo:

“por Real orden fecha del 8 del actual (8 de setembre de 1852), se ha mandado proceder a la ejecución de las obras que se juzgan necesarias para impedir las inundaciones del río”

En l'apartat econòmic, Juan Merlo, manifesta el seu desacord amb una certa avarícia del que Baudilio Calopa sol·licita en el no pagament d'impostos:

“dice (Baudilio Calopa) que tanto el capital para dicha obra como los intereses que ello produzca sean libres de toda contribución. = Esta condición no me parece justa, pues si bien es cierto que Calopa emplea su capital en una obra de utilidad

⁶ AHDP. Localització OPP-1068.

pública debe tenerse presente que esta empresa, como es muy natural, él mira sus intereses particulares y debe considerarse como una negociación que asegure su capital un interés del 6%, negociación que debe de tenerse por ventajosa”.

Juan Merlo també es queixa de la pretenció de Baudilio Calopa d'obtenir la concessió del dret de cobrament de peatge durant 99 anys. Considera que la tarifa que proposa Calopa és massa alta i que el temps de la concessió és massa llarg.

“Sabido es que la facilidad de las comunicaciones aumenta la circulación de un modo notable creando nuevas necesidades, por lo cual solo por el hecho de estar construido el puente el movimiento en aquella parte aumentaría y más si se construía la Carretera de Barcelona a la Villa de Villanueva y Geltrú y Sitges com é supone. De aquí se sigue que el producto del portazgo aumentaría de un modo notable y el interesado cobraría por 99 años un interés superior al 6% con notable perjuicio de las poblaciones inmediatas.”

Merlo acaba el seu escrit queixant-se també de que el pressupost presentat és massa petit per a una obra d'aquestes característiques i finalitza el seu informe demoledor amb:

“(...) tengo el honor de trasladarlo a V. E. para su debido conocimiento y resolución que estime procedente, devolviendo el plano y documentos del proyecto de que trata.”

En l'expedient consultat no consta cap reclamació o modificació del projecte presentat per Baudilio Calopa. Tan demoledor va ser l'informe que probablement Calopa decidís tirar marxa enrere en les seves aspiracions davant la complexitat del projecte.

Qui era Baldiri Calopa?

Poca cosa sabem d'aquest personatge. I des de l'Arxiu Històric Municipal no es tenia coneixement de la seva existència i per tant si tenia algun lligam amb Sant Boi de Llobregat. El nom de Baudilio o Baldiri podria ser la pista de tenir algun lligam familiar amb població,

tenint en compte el costum de posar el nom del sant del poble quan es batejava als nens. I el fet d'haver presentat un projecte d'aquestes característiques ens indica que coneixia molt bé el territori.

L'única persona que si es coneix històricament a Sant Boi amb el cognom Calopa és Bonaventura Calopa Pera, un personatge santboià de principis de segle XX que dona a un carrer important de la nostra ciutat. No sabem si tenia algun parentiu amb Baudilio Calopa; la poca informació que disposem, segons Carles Serret, director de l'Arxiu Històric Municipal de Sant Boi, és la de "*propietari de les terres limítrofes al Canal de la Dreta, a la zona de Vinyets, i que va ser qui va promoure l'urbanització del sector*"⁷.

Bonaventura Calopa surt citat en acords del ple municipal del 1915 i 1916:

1915-09-12	<i>Ple: "Otorgar un expresivo voto de gracias á D. Buenaventura Calopa Pera, por haber construido por su iniciativa y sin obligación alguna una acera en la rampa que comunica la calle de San Pedro con la del Canal junto a Can Gibert [...]".</i>
1916-12-17	<i>Ple: "El Sr. Valls propuso que se cambie el nombre de la calle del Canal por el de Buenaventura Calopa en recompensa de las mejoras introducidas por este señor en dicha vía: siendo también aprobado por unanimidad."</i>

Baudilio Calopa es presenta en l'expedient abans esmentat⁸ com a "*constructor de efectos navales de hierro*" i resident a la ciutat de Barcelona. Sabem que a la Barceloneta hi havia una gran presència d'artesans del ram del metall, molt probablement lligat a l'activitat portuària. Baudilio Calopa apareix com a propietari d'una important tenda de ferreria, i els seus productes son coneguts sota la marca "La Cruz de Caravaca" (Tatjer 1998).

El seu nom també apareix en nombroses sentències del Tribunal Suprem de Justícia dels anys 1861⁹. També surt citat el nom de

⁷ Informació facilitada per correu electrònic el passat 15 de setembre de 2023 per en Carles Serret, director de l'Arxiu Històric Municipal de Sant Boi (AHSB).

⁸ AHDP. Localització 882, exp.5

⁹ Sentencias del Tribunal Supremo de Justicia. (1861). España: Impr. del Ministerio de gracia y justicia.

https://www.google.es/books/edition/Sentencias_del_Tribunal_Supremo_de_justi/1EouAQAIAAJ?hl=es&gbpv=1&dq=baudilio+calopa&pg=PA111&printsec=frontcover

Baudilio Calopa a l'any 1836 a la "Guia estadística de Barcelona y manual de forasteros para el año 1836" com a comissari del barri de la Barceloneta¹⁰. Aquestes citacions, més les que apareixen l'any 1863 en "El Consultor. Nueva Guía de Barcelona" com a propietari d'un cafè¹¹ ens fa pensar que era un home de negocis vinculat a la burgesia barcelonesa de l'època.

La rectificació del Llobregat de 1854

Una altre troballa significativa a l'Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona, ha estat la del plànol amb el títol "*Plano para la rectificación del Llobregat desde el puente de Molins de Rey hasta la Barca de San Boy. Redactado en marzo de 1854*"¹². Un extens plànol que no està signat per ningú, doblegat en forma d'acordió, i on veiem el recorregut del riu Llobregat i les diferents actuacions que s'han de fer per millorar el seu recorregut.

El gran interès d'aquest plànol fet a escala i molt detallista és mostrar-nos, probablement per primera vegada, una vista en alçat de com era el recorregut del riu Llobregat a mitjans del segle XIX. L'actuació de rectificació del recorregut de riu sembla ser que es volia realitzar mitjançant la instal·lació de murs d'obra en punts clau amb l'objectiu de desviar la llera del riu de la proximitat amb la població i que tants problemes i tragèdies ocasiona a Sant Boi en aquella època (Barreda, García, Serret, 1993).

En el sector de Sant Boi també ens aporta dos dades molt interessants: les terres de contacte amb el riu per la part de la població de Sant Boi eren propietat del Comte de Fonollar i l'ubicació detallada per on passava el Pas de la Barca. (Fig. 3)

I una altre significativa ens aporta el plànol: no hi cap pont representat. Fet que confirma que el projecte del pont de carreus de Baudilio Calopa no es va arribar a fer i que continuava el servei del Pas de la Barca.

¹⁰ Guia estadística de Barcelona y manual de forasteros para el año 1836. (1836). España: Imprenta de J. Verdaguer. https://www.google.es/books/edition/Guia_estadistica_de_Barcelona_y_manual_d/5fT02ChOMQsC?hl=es&gbpv=1&dq=baudilio+calopa&pg=RA3-PA29&printsec=frontcover

¹¹ S. Y M. LL., J. A. (1863). El Consultor. Nueva guía de Barcelona ... Por J. A. S. y M. Ll. España: (n.p.). https://www.google.es/books/edition/El_consultor/kcQy_vxKwaY-C?hl=es&gbpv=1&dq=baudilio+calopa&pg=PA133&printsec=frontcover

¹² AHDP. Localització OPP-1068.

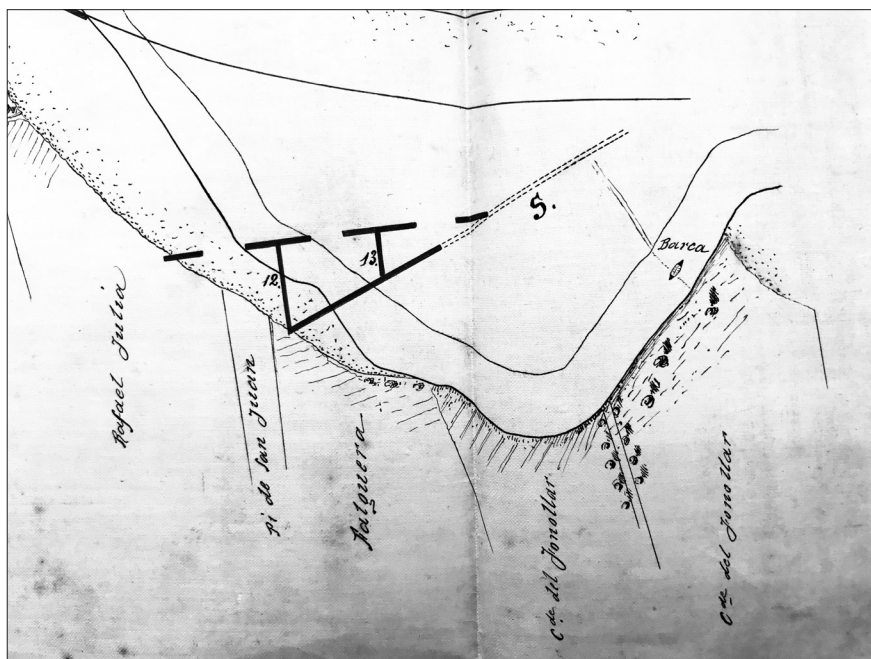

Fig. 3. Detall de la zona de Sant Boi de Llobregat del “Plano para la rectificación del Llobregat desde el puente de Molins de Rey hasta la Barca de San Boy. Redactado en marzo de 1854”. AHDP. Localització OPP-1068. Fotografia: Xavier Sánchez.

Els problemes del Pas de la Barca a l'any 1857

En un interessant expedient localitzat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, trobem la confirmació que no existia cap pont –de fusta o de pedra– l'any 1857 i que continuava un servei de Pas de la Barca.

I en aquest expedient, trobem una altre interessant dada que es desconeixia per part l'historiografia oficial santboiana: Ramon Estruch i Ferrer (1817-1884) era l'arrendatari l'any 1857 del servei del Pas de la Barca.

Sabíem que Ramon Estruch i Ferrer havia sigut polític i un home de negocis, diputat a les Corts i senador per part del partit progressista, un home que va fer fortuna a les Amèriques, que participava en diverses societats industrial i mercantils, que tenia interessos en el sector bancari i ferroviari, i que a més a més, va ser conseller dels bancs més importants de l'època (Serret, Barreda 1998).

Pero la dada més significativa que es coneixia d'ell i que el vinculava amb Sant Boi era que va ser el propietari de l'antiga jurisdicció medieval

de la Quadra del Benviure o Bori, un territori que ocupa la part nord de la falda del Montbaig i de la Vall de Can Carreres, i que en el cim del Montbaig va fer construir la popular ermita de Sant Ramon entre els anys 1885-1887.

L'expedient trobat¹³ de la *“Bailia y administración General del Patrimonio Real de Cataluña”* té el títol de *“Barca de S. Boy. Ramon Estruch y Ferrer. Expediente instruido a consecuencia de queja del mismo como arrendatario de la Barca sobre el mal estado en que se encuentra el paso de la misma a efecto de la presa que a su izquierda se está formando por los encargados de la obra del Canal. Barcelona, 14 de abril de 1857.”*

En aquest expedient trobem una carta queixa del “alcalde constitucional de San Baudilio de Llobregat” –sense especificar el nom– amb data de 20 d'abril de 1857, on informa del greu problema de comunicació que té Sant Boi i la resta de poblacions d'aquest cantó del riu Llobregat amb la capital de Barcelona, er estar afectat el Pas de la Barca per les obres del Canal de la Dreta. En la comunicació també parlar de la greu afectació a les terres que són propietat del Comte de Fonollar i que són a tocar a la població.

En l'expedient trobem una interessant infografia de l'època que explica el problema que té el Pas de la Barca per les obres del Canal de la Dreta (Fig. 4). Es tracta d'un informe encarregat a Juan Soler y Mestres, arquitecte municipal i que com veurem més endavant, també va presentar un projecte de pont d'obra i fusta l'any 1859. La infografia està pintada a color, amb data del 24 d'abril de 1857, i mostra d'una manera esquemàtica –i sense escala– quina és la situació per tal que les autoritats poguessin entendre quina era la prolemàtica.

El projecte municipal d'un pont d'obra i fusta de 1859 de l'arquitecte Juan Soler Mestres

A la mateixa caixa de l'expedient abans esmentat sobre els problemes del Pas de la Barca de l'any 1857, trobem un altre expedient molt interessant amb el títol *“Barca San Boy. Varios alcaldes solicitan de*

¹³ ACA. Exp. 1857, núm 26. Real Patrimonio, BGRP, Caixa 96.

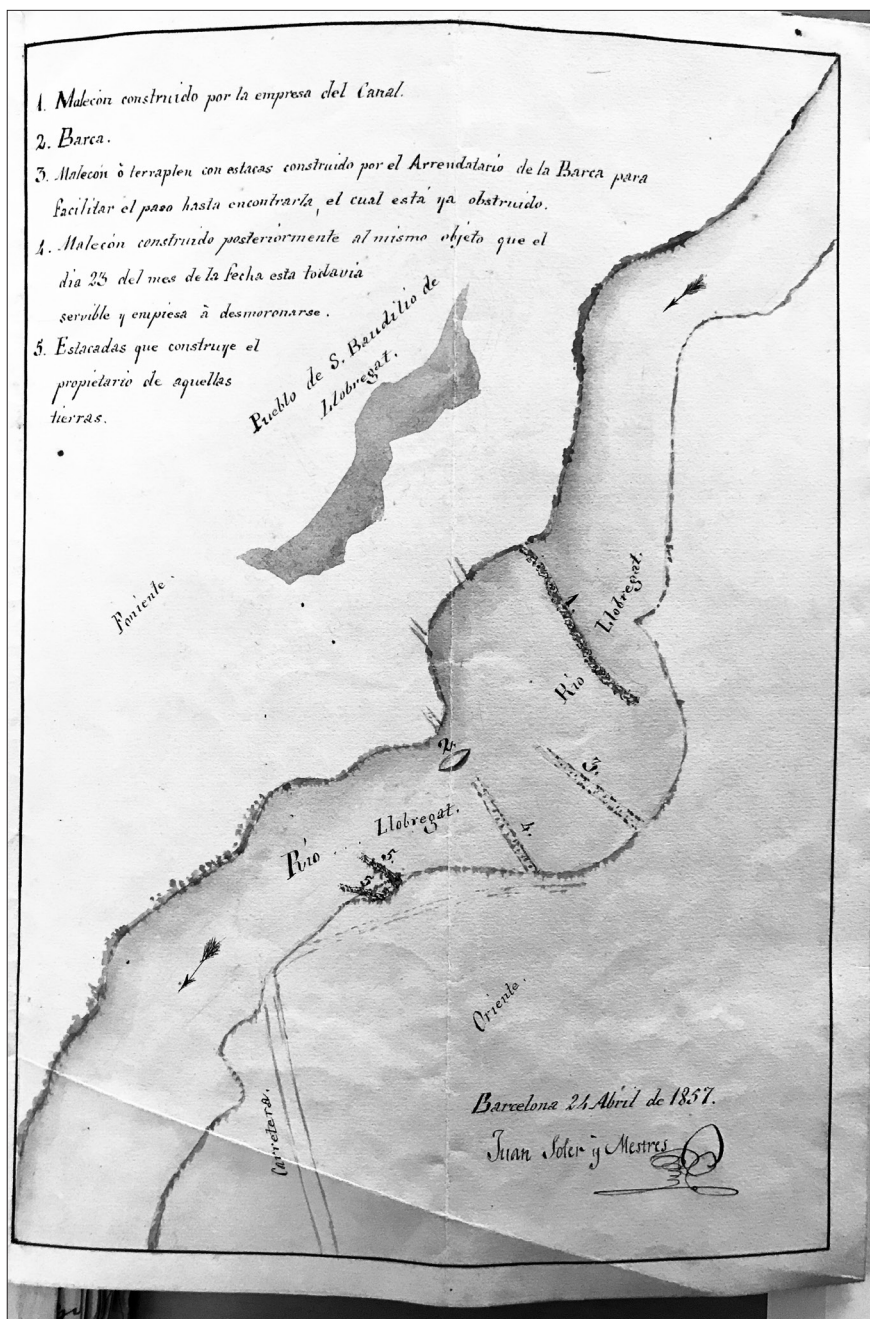

Fig. 4. Infografía de l'arquitecte Juan Soler y Mestres que explica el problema que té el Pas de la Barca per les obres del Canal de la Dreta a l'any 1857. ACA. Exp. 1857, núm 26. Real Patrimonio, BGRP, Caixa 96. Fotografía: Xavier Sánchez.

S. M. la facultad de retirar la Barca, sustituyéndola por un puente que ofrecían construir a sus costas”¹⁴.

En aquest expedient trobem una carta dirigida a la reina Isabel II per part dels alcaldes de “S. Baudilio de Llobregat, S. Climent, Castelldefels, Torrellas, Viladecans, Gabá, Begas y Santa Coloma de Cervelló” amb data del 4 de juliol de 1859. En aquesta carta, els alcaldes “solicitan que se retire la barca, y se les permita construir un puente de madera”. En aquest cas es detecta el nom de Baudilio Puig com alcalde de Sant Boi.

La principal raó del perquè d’aquesta petició devia de ser la desesperació de les autoritats municipals al no tenir una connexió amb la ciutat de Barcelona, i els problemes econòmics i socials que això implicava— perquè el servei del Pas de la Barca havia quedat anul·lat per les afectacions que havia fet al riu Llobregat les obres del Canal de la Dreta.

En el mateix expedient, trobem amb data del 29 de setembre de 1859, una autorització als ajuntaments per a la construcció del pont de fusta. I el que és més interessant, un altre detalladíssim informe amb data del 15 d’octubre de 1859 de l’arquitecte Juan Soler y Mestres d’un doble projecte de pont: un construït amb fusta i un altre amb fusta i pedra o maçoneria.

L’informe presentat de Juan Soler —i respaldat pels ajuntaments— arriba a la següent conclusió: “A pesar de que según V. S. se sirve prevenirme el punte que he presupuestar ha de ser de madera, no obstante para mayor solidez ó sea, la más indispensable para pasar carruajes y caballerías, he creído necesario colocar pilas de piedra o mampostería y todo lo demás de madera como demuestra el dibujo en planta y alzado y el presupuesto detallado del mismo, así como del todo de madera”.

A l’informe trobem el detallat pressupost per a construir un pont de fusta amb un cost de 315.449 reals i un altre de pedra i fusta per valor de 508.689 reals. Recordem que aquest cost devia de ser assolit pels ajuntaments.

I alhora trobem dos interessants plànols que tenen un gran valor històric i que demostren el rigor tècnic de Juan Soler. Amb una bellíssima i acurada delineació trobem un plànol, amb data del 15 d’octubre de 1859, amb el títol “Proyecto de un puente para el paso del riu Llobregat frente al pueblo de San Boy” (Fig. 5) on es detalla l’alçat

¹⁴ ACA. Exp. 1859, Real Patrimonio, BGRP, Caixa 96.

i planta tan del projecte de pont de fusta com del pont amb piles d'obra i fusta.¹⁵

I per una altre banda trobem un altre plànol, amb la mateixa data que l'anterior, amb el títol “Plano de una porción del Río Llobregat frente al pueblo de Sn. Baudilio llamado Sn. Boy” (Fig. 6). Aquest plànol, a part d'aportar-nos la ubicació prevista del projecte de pont de fusta o de fusta i piles d'obra, es mostra com era el curs del riu Llobregat al seu pas de Sant Boi; un curs que no té res a veure amb l'actual. En el plànol podem veure l'ubicació del Pas de la Barca. Mostra també l'ubicació del recent construït Canal de la Dreta, el recorregut de l'actual avinguda Maria Girona que al plànol indica com a “Camino carretera”, l'ubicació de la planta quadrangular de dos grans edificis que avui en dia han desaparegut i que sembla l'inici del carrer del Pont –per on passava l'antic Camí Ral de Barcelona a Vilafranca del Penedès– i que s'hauria de tenir en compte en futures prospeccions arqueològiques a la zona i finalment, i no menys interessant, el descobriment de l'ubicació d'un altre Pas de la Barca amb una barca molt més gran en el que avui seria a l'alçada de l'antic Hospital Psiquiàtric. Una autèntica “fotografia” d'una càpsula del temps que ens trasllada del que era la realitat de la situació del riu Llobregat i Sant Boi a l'any 1859, i que fins ara desconeguda pels motius abans esmentats.

Al mateix expedient trobem una comunicació, amb data del 30 d'octubre de 1861, de la “Real Casa y Patrimonio” en la que es dona l'autorització per a la construcció del pont de fusta i pedra. I curiosament, trobem una comunicació també amb data del 30 d'octubre de 1861 en la que es manifesta que el arquitecte Juan Soler lliura els plànols per a la construcció del pont. Tot plegat, es triga pràcticament dos anys en fer-se la autorització per al construcció del pont i el lliurament dels plànols.

Aquest projecte de pont de fusta amb pilones d'obra, per motius que no s'han descobert, no es va fer. I no serà fins l'any 1862 que Lluís Castells construeix un primer pont, totalment de fusta, que va durar ben poc.

Conclusions

1. Des de l'any 1300 (aproximadament) fins l'any 1862 no va existir cap pont –ni de fusta ni de pedra– a sobre del riu Llobregat al seu pas per Sant Boi. Només existia el Pas de la Barca.

¹⁵ ACA, REAL PATRIMONIO, BGRP, Planos, 11 (1-2).

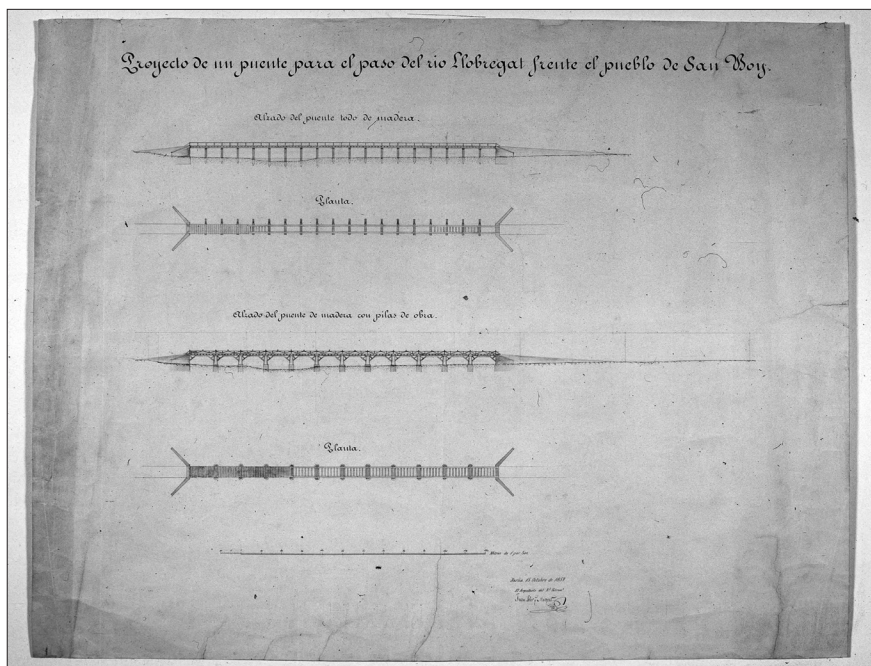

Fig. 5. "Proyecto de un puente para el paso del riu Llobregat frente al pueblo de San Boy" (1859) de l'arquitecte Juan Soler y Mestres. ACA, REAL PATRIMONIO, BGRP, Planos, 11 (1-2)

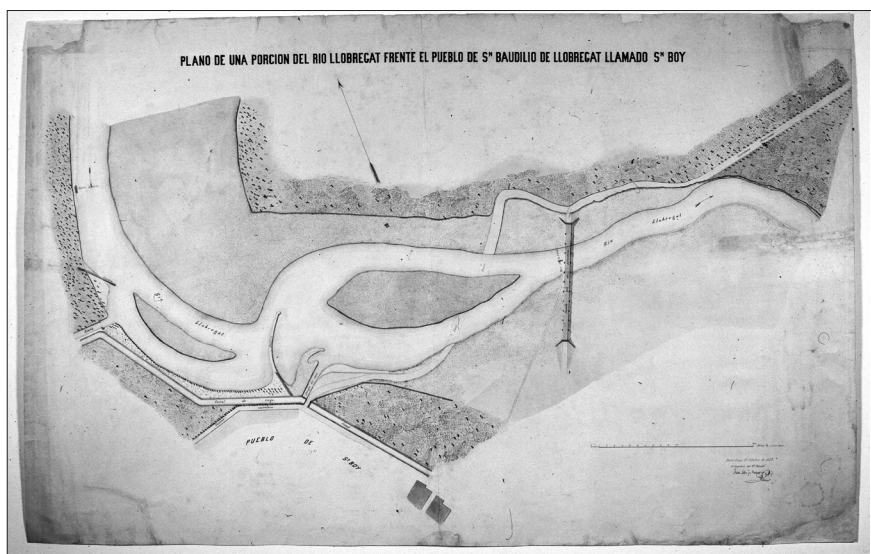

Fig. 6. "Plano de una porción del Río Llobregat frente al pueblo de Sn. Baudilio llamado Sn. Boy" (1859) de l'arquitecte Juan Soler y Mestres. ACA, REAL PATRIMONIO, BGRP, Planos, 11 (1-2)

2. Els ponts de fusta de la Baixa Edat Mitjana, construïts pel Consell de Cent, aprofitaven les fustes de les galeres inservibles per a navegar.
3. El primer projecte de pont –i de pedra– des del segle XIV va ser impulsat per l'home de negocis Baudilio Calopa l'any 1851. Aquest pont no es va construir mai.
4. S'ha descobert que l'arrendatari del Pas de la Barca l'any 1859 era Ramon Estruch i Ferrer, conegut històricament a Sant Boi com l'impulsor de la construcció de la icònica ermita de Sant Ramon.
5. Les obres del Canal de la Dreta a l'any 1859 van fer malbé el servei del Pas de la Barca, fet que va provocar la petició dels alcaldes de la zona d'impulsar la construcció d'un pont d'obra i fusta, d'acord amb un projecte de l'arquitecte Joan Soler Mestres. El projecte no es va tirar endavant a pesar de l'autorització.
6. Un plànol del riu Llobregat de l'any 1859 de l'arquitecte Joan Soler Mestres ens mostra el recorregut del riu pel seu pas a l'alçada de Sant Boi, l'ubicació del Pas de la Barca, l'ubicació d'un altre desconegut Pas d'una Barca molt més gran, i l'ubicació de dos grans i desapareguts edificis a l'alçada de l'inici del carrer del Pont que podrien tenir un origen medieval i que hauria de tenir-se en compte en futures prospeccions arqueolòquiques. El plànol també ens indica l'antic pas del gual, utilitzat com a via de transhumància i també per pas de carruatge quan el cabal ho permetia.

Bibliografia

- Barreda, M. Ll., García, J. i Serret, C. (1993) *Història de Sant Boi de Llobregat. Sant Boi de Llobregat*. Ajuntament de Sant Boi de Llobregat. Patronat Municipal de Cultura i Joventut. pp. 126-127
- Bolòs, J. (2000) *Diccionari de la Catalunya medieval* (ss. VI-XV). Edicions 62, Col·lecció El Cangur / Diccionaris, núm. 284. Barcelona, ISBN 84-297-4706-0, p. 77.
- Martí, C. (1970) *Els ponts de ferro*. *Revista Vida Santboiana* (núm. 180). Sant Boi de Llobregat, novembre 1970. <https://museusantboi.blogspot.com/2012/12/els-ponts-de-ferro-article-de-carles.html?m=0>

- Martín, J.P., Prat, A, Ferrer, C. (2020) *What controls the coarse sediment yield to a Mediterranean delta? The case of the Llobregat River (NE Iberian Peninsula)*. Volume 20, issue 12. NHES, 20, 3315–3331. Natural Hazards and Earth System Sciences. European Geosciences Union. <https://nhess.copernicus.org/articles/20/3315/2020/nhess-20-3315-2020.html>
- Sáenz, F. (2020). *Contribución de los ingenieros de caminos catalanes al progreso de España*. España: Penguin Random House Grupo Editorial España.
- Sans, J., Panareda, J. M. (2016). *Els Paisatges de l'aigua al delta del Llobregat*. Barcelona. Institut d'Estudis Catalans. p. 77
- Santacruz, P. (2014) *L'impacte de la mort del rei Martí l'Humà a la ciutat de Barcelona: conseqüències al municipi i a la vida quotidiana a partir del llibre de Clavaria del Consell de Cent del 1410*. Universitat de Barcelona, pp. 156-157. <http://hdl.handle.net/2445/68606>
- Santacruz, P. (2021) *Les galeres catalanes a les armades pontifícies en època del Cisma d'Occident. Edició i estudi de l'armada de Benet XIII a Niça (Perpinyà) del 1415*. Universitat de Barcelona, p. 117. <http://hdl.handle.net/10803/671511>
- Serret, C., Barreda, M. Ll. (1998). *Vides santboianes*. Sant Boi de Llobregat. Patronat Municipal de Cultura i Joventut de l'Ajuntament de Sant Boi de Llobregat.
- Tatjer, M. (1988). *Burgueses, inquilinos y rentistas: mercado inmobiliario, propiedad y morfología en el centro histórico de Barcelona: La Barceloneta, 1753-1982*. España: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. https://www.google.es/books/edition/Burgueses_inquilinos_y_rentistas/Jd1Ce3enpWsC?hl=es&gbpv=1&dq=baudilio+calopa&pg=PA190&printsec=frontcover

Abreviatures

ACA (Arxiu de la Corona d'Aragó)

AHDP (Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona)

AHSB (Arxiu Històric Municipal de l'Ajuntament de Sant Boi de Llobregat)

Baudilio Gelabert Ollé. Un santboià i la guerra de Cuba (1895-1898)

Jaume Coll i Gili

LA RUTLLA. CENTRE D'ESTUDIS SANTBOIANS

Introducció

A la dècada de 1980-1990, tot fent una recollida d'eines del camp per a la desapareguda Cambra Agrària de Sant Boi de Llobregat, el senyor Evaristo Gelabert, conegut com “el ballanes”, (possible deformació d'avellanes), em va donar uns papers antics, una cartilla militar i una fotografia de “Baudilio Gelabert Ollé”, familiar seu, vestit de soldat.

Els papers antics eren una partida de baptisme de Maria Ollé (Begues, 1874), un certificat de matrimoni de Pablo Gelabert i Maria Ollé (1874) i una carta a Pablo Gelabert (1877) per un arrendament de terres.

El present estudi es basa en la cartilla militar i la fotografia de Baudilio Gelabert Ollé.

Dades familiars

Baudilio era fill de Pablo Gelabert i Valls i de Maria Ollé i Raventós. Casats a la parròquia de Sant Cristòfol, de Begues, el 8 de juny de 1874. El pare era un pagès natural de Sant Boi de Llobregat qui, el 18 de febrer de 1877, arrendava una terra erma amb garrofers a la Torre Forès (avui Can Salgado), a Santa Coloma de Cervelló, per tal de plantar-hi ceps. Els avis paterns foren Antonio Gelabert i Vicenta Valls. La mare, Maria Ollé i Raventós, nascuda a Begues, fou batejada entre els anys 1851/4.

Al 1874 portava quatre anys vivint a Sant Boi de Llobregat. Els avis materns eren Josep Ollé Pagés i Catalina Raventós, tots dos de Begues.

Baudilio Gelabert Ollé, vestit de soldat

La fotografia de la pàgina 222 va ser feta, l'any 1895, a l'estudi fotogràfic de Ricardo Hernández al carrer Mayor 17, de Cartagena. Al mateix estudi, i el 17 de juny de 1896, es fotografiava al senyor José Garcia Vaso, alcalde de Cartagena i que fou, el 1918, diputat a les Corts Generals. L'estudi es traslladà (potser abans de 1927) al carrer Duque 11, també a Cartagena, on hi continuava el 1930.

A la nostra fotografia del soldat d'infanteria de 2^a, Baldiri Gelabert Ollé, apareix uniformat. Un uniforme compost d'una jaqueta, amb dues grans butxaques, i d'un pantaló, blancs amb línies paral·leles blaves, molt fines, anomenat de "*listado*" i popularment conegut per "*rayadillo*". El "*rayadillo*" podia ser diferent segons la unitat:

- "*Rayadillo ultramarino*": línies blau celeste i blanques del mateix ample (0'88 mm). Utilitzat a Cuba i Filipines.

- "*Rayadillo peninsular*": línies blaves segmentades de 2,8 mm d'ample intercalades amb línies blanques de 7 mm d'ample. El soldat, dempeus al costat i recolzat en un faristol i, sobre aquest, hi té la gorra del tipus "*panadero*", cilíndrica de tela, sense visera (no és un barret de palla), amb dues franges paral·leles de color blau com les del uniforme. Amb el braç dret subjecta un cigar puro a la mà. Porta el cabell curt i un petit bigoti. Sota la jaqueta una camisa blanca de coll rodó. A cada costat de les espatlles, la jaqueta porta unes "*presillas*" per subjectar possibles insígnies de rang. En el coll d'aquesta, a les puntes, i a banda i banda, es veu la insígnia amb el número 46, corresponent al primer batalló del regiment "*España número 46*". També llueix aquest número a la sivella del cinturó de cuir, del que en penja un matxet. Com a calçat fa servir unes sabates.

La libreta de ajustes (cartilla militar) ¹

No tenim dades concretes del reclutament, però hem de tenir en compte que el 1837 s'havia establert per llei el servei militar obligatori. En el

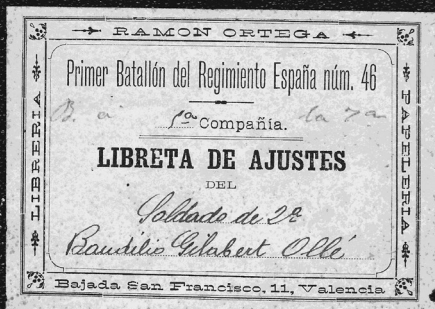
¹ Podreu diferenciar la part impresa (negreta), de la part escrita a mà (cursiva). Entre parèntesi () trobareu petites anotacions i comentaris personals, meus.

moment que ens ocupa, el de l'Espanya de la Restauració, les lleves de tropes estaven reglamentades per la "*Ley de Reclutamiento y Reemplazo del 11 de julio de 1885*", on s'estipulava que l'edat dels homes com a "*quintos de reemplazo*" seria a partir dels 19 anys. Un sorteig fet a la Caixa de la capital de cada zona decidia el destí dels mossos, destinats a l'exèrcit peninsular, on deuriem complir 12 anys de servei o al d'Ultramar, on es deuriem complir 4 anys.

Hi havia la possibilitat d'evitar el servei militar obligatori a canvi d'un pagament de 1.500 pessetes per a la península o de 2.000 per a les colònies. Aquesta modalitat era coneguda per "*contribución de sangre*" o bé "*la quota*". D'aquestes disposicions, deduïm que tenia com a mínim 19 anys i que no va pagar per ser alliberat del servei militar, segurament pel fet de ser de família molt humil, però de la qual tampoc en tenim gaires dades.

La "*Libreta de Ajustes*" és el document que tenien tots els militars de l'època i era on anotaven les incidències econòmiques del seu servei militar. Hi consten els abonaments, els càrrecs i les deduccions. Ens és útil per conèixer detalls com ara el sou del soldat i les despeses que corrien al seu compte, els havers i el salari trimestral. Es pagava en "*Pesos y céntimos*".

A quasi totes les pàgines els números no em quadren, però potser sigui degut a una mala interpretació meva, donat que hi ha anotacions numèriques, fetes a llapis i que no es veuen gaire bé. Són anotacions fetes a posteriori, probablement per verificar els comptes i no són fetes per la mateixa mà de qui escriu amb plumilla. També es noten diferents tipus de tinta i d'escriptura en la mateixa pàgina.

Primer Bat.^{ón} del Reg.^{to} España n.º 46

5ª COMPAÑÍA

LIBRETA DE AJUSTES

del soldado de 2ª Baudilio Gelabert Ollé

Principia en el 1º trimestre de 1895 á 1896

VALENCIA

Imprenta militar de R. Ortega

Bajada de San Francisco, 11

Descripció del document

La cartilla és una llibreta de mida 15,5 x 21 cm. amb tapa de cartolina, de color blau marí per fora i d'un tacte rugós. Porta una etiqueta rectangular, centrada a la part superior i on hi consta imprès, al voltant de la mateixa, la impremta i la seva adreça: La llibreria - papeleria Ramon Ortega, Bajada San Francisco, 11, de València. Al centre d'aquesta:

PRIMER BATALLÓN DEL REGIMIENTO ESPAÑA
NÚM. 46 (amb tinta i a mà: 5^a) **COMPAÑÍA** (amb llapis: La 7^a),
 com ja veurem, va ser traslladat.

LIBRETA DE AJUSTES del (amb tinta i a mà: *Soldado de 2^a . Baudilio Gilabert Ollé.*)

El 1 er. cognom està mal escrit: **GELABERT**. És habitual què, des de l'òptica castellana, hi ha hagi aquest tipus d'errades en cognoms catalans, n'hi trobarem d'altres. La Cartilla conté vuit fulles, grapades pel mig amb dues grapes metàl·liques, donant un total de 16 pàgines impreses. Només hi ha 7 pàgines omplertes a mà, amb tinta i llapis, a més de la portada.

La primera pàgina

Encapçalada amb lletres impreses grans per:

PRIMER BAT.ón DEL REG.to ESPAÑA N° 46

(primer batalló del regiment España n° 46)

(amb tinta i a mà: 5^a) **COMPAÑÍA**

LIBRETA DE AJUSTES

(amb tinta i a mà) del *soldado de 2ª Baudilio Gilabert Ollé .*

El 1 er. cognom torna a estar mal escrit: **GELABERT**.

Ens diu el seu ingrés a la 5^a: **PRINCIPIA EN EL 2º TRIMESTRE DE 1895 Á 1896**

Aleshores, deduïm, que seria a partir del més d'abril de 1895.

Un escut amb les armes de Castella-Lleó en període borbònic. Tot i que no s'aprecia gaire bé al mig hi ha les flors de llis. A la part baixa de la pàgina hi ha l'adreça de l'impremta:

VALENCIA. Imprenta militar de R. Ortega, Bajada de San Francisco, 11.

Segona pàgina

escrit a mà i tinta, en vertical i al marge esquerra, ens diu: “*embarco para Cuba en 23 noviembre 1895*”. Escrit a mà en horitzontal al marge superior: “*Alta en Nobre. (noviembre del) 95 con fecha 1º Procedente de la Península*”. Aquí el cognom mal escrit: “Baudilio Gilabert Ollé”. Els abonaments en el 2º trimestre de 1895 á 1896, les quantitats estan expresades en “Pesos” i “cts.” (cèntims). Els apartats de “reenganche” (reclutament) són buits, ja que és primerenc.

ABONOS EN EL 2º TRIMESTRE DE 1895 Á 1896

Les quantitats en “pesos y centimos” (cts).

	Pesos	cts
Su haber en Nobre. (novembre).		
Península y 8 dias dif ultra (ultramar?)		
Alcance anterior.	6	42
Su haber en Diciembre	12	00
Plus de campaña en (ratllat) ... Por un cargo de octubre ...		68
Por su primera puesta de vestuario	13	00
Total abono (Anotació 2)².....	32	10

DEDUCCIÓ

	Pesos	cts
No hi ha deduccions. És en blanc.		
Líquido abono	32	10
Meses CARGOS (anotació 3)³	Pesos	cts
<i>Novbre Rancho y sobras de Novbre (Noviembre)</i>	3	42
<i> Cargo de Octubre</i>	“	684
<i>Dicbre Barbero.....</i>	“	05
<i>(Diciembre)</i>		
Alcanza	27	95

² **Anotació 2: “Total abono”** és la quantitat que rep el soldat del govern militar, però no és net, s’han de restar-li “CARGOS”, despeses a compte del soldat.

³ **Anotació 3:** els càrrecs a compte del soldat. El ranxo i unes sobres no especificades pugen a 3,42 pessos. Hi ha atrassos d’octubre abans d’embarcar. El barber del mes de desembre li costa 05 cèntims.

Tercera pàgina

Sold. (Soldado) *Baudilio Gelabert Ollé* (cognom ben escrit)

ABONOS EN EL 3º TRIMESTRE DE 1895 Á 1896

		Pesos	cts
Alcance anterior.....		27	95
Su haber en <i>el trimestre</i>		36	00
Plus de campaña en.....			
Por 46 rs (reales) pan cargados en el íd		2	30
Total abono.....		66	25
DEDUCCIÓN			
		Pesos	cts
No hi ha deduccions. És en blanc.			
Líquido abono		66	25
Meses	CARGOS	Pesos	cts
Enero 21	Suministro de dbre. (diciembre) 114 con pan	5	90
	Huerfanos y barbero (Anotació 4) ⁴		10
Febrero 1	Suministro de enero con pan (Anotació 5) ⁵		25
	2 trages 3,60 1 zapatos 95 1 macuto 55		
	1 hamaca 1,80 1 sombrero 20 1 libreta 10		
	1 cinturon 14 1 jarrillo 0,09 1 chaleco 75		
	2 camisas 0,80 2 calzoncillos 60 4 cuellos 12		
	1 bolsa 40 1 borceguíes (calçat) 1,40 1 bota 36		
(Anotació 6) ⁶	2 toallas [lotuallas/lotrallas ?]30 1 holla (olla) 32		
	1 cuchara 0,08 1 alpargatas 0,36		
	Barbero.....		05
(Anotació 7) ⁷			
Noviembre	suministros de marzo 31 a 31	10	85
(o Septiembre)	1 trage 2,90 1 muda 1,20		
(o Diciembre)	1 zapatos 95	6	05 (5,05?)
Barbero			05
Alcanza (Anotació 8) ⁸		30	08

12 92 36 17

⁴ **Anotació 4:** Cada soldat pagava al mes 5 cèntims de barber i 5 cèntims per a orfes de militars.

⁵ **Anotació 5:** "Pan" podria ser subministrament de pa o de munició. Actualment la abreviatura PA/N de l'anglès "procurement of Ammunition" dins de la marina (navy).

⁶ **Anotació 6:** 2 toallas [lotuallas/lotrallas ?]. No s'entén l'escrit, interpreto tovalloles. Hi ha errades en llengua castellana com "trages" per "trajes".

⁷ **Anotació 7:** No s'entén la lletra, podria ser Novembre, desembre o setembre. Ja que semblen atrassos. La suma amb tinta de 6,05 no quadra, hauria de ser 5,05, un peso de diferència. La diferència entre 6,25 i 36,17 és de 30,08. Al soldat se li ha escatimat un peso.

⁸ **Anotació 8:** "alcances" són les quantitats que en l'ajust queda a favor del soldat.

Quarta pàgina

Sold. (Soldado) Baudilio Gelabert Ollé

ABONOS EN EL 4º TRIMESTRE DE 1895 Á 1896

	Pesos	cts
Alcance anterior	30	08
Su haber en el trimestre	36	00
Plus de campaña en (Anotació 9) ⁹		
Por 150 rs (reales) pan cargadas en el id	7	50
Total abono	73	58

DEDUCCIÓ

	Pesos	cts
No hi ha deduccions. És en blanc.		
Líquido abono	73	58
Meses CARGOS	Pesos	Cts.
Abril 25 suministro de abril con pan	8	45
Huérfanos y barbero	-	10
Mayo 30 suministro de Enero con pan	10	60
29 S deve ... de Febrero con pan.....	10	15
5 S deve ... de Abril con pan	1	75
31 S deve ... de Mayo con pan	10	85
Barbero.....		05
(anotació 10) ¹⁰		
Junio 30 suministro de Junio con pan	10	50
Barbero		05
Alcanza	20	78

⁹ **Anotació 9:** La paga de 150 reales (no pesos) és una paga extra per anar de campanya, amb possible acció bèlica. Traduïda a pesos 7,50.

¹⁰ **Anotació 10:** La suma de 52,80 és errònia, hauria de ser 52,50, un error de 30 cts en contra del soldat.

Cinquena pàgina

Soldº. (soldado) Baudilio Gelabert Olle

ABONOS EN EL 1º TRIMESTRE DE 1896 Á 1897

	Pesos	cts
Alcance anterior	20	78
Su haber en <i>el trimestre</i>	36	00
Plus de campaña en (Anotació 11) ¹¹		
Por 92 rs (reales) <i>pan cargadas en el id.</i>	4	60
Total abono	61	38

DEDUCCIÓ

	Pesos	cts
No hi ha deduccions. És ratllat.		
Líquido abono	61	38

Meses	CARGOS	Pesos	Cts.
Julio 31	{ C(¿?) Cánovas en Julio {con}..	2	85
(30?)	{ (Id. = Ídem) id. en rs (reales) {pan}....	-	-
	Huérfanos y barbero	-	10
Agosto 31	C(¿?) Cánovas Ídem(¿?) agosto	10	85
	Barbero.....	05	
Septiembre 30	C (¿?) Cánovas sept. con pan	10	70
(Anotació 12) ¹²	Barbero.....		05
Alcanza		28	78
		(36 78?)	

¹¹ **Anotació 11:** La paga de 92 "reales" (no pesos) és una paga extra per anar de campanya, amb possible acció bèl·lica. Traduïda a pesos 4,60.

¹² **Anotació 12:** Aquí la suma tampoc quadra però a favor del soldat. El total de "CARGOS" és 22,60 i hauria de ser 24,60. d'aquí la diferència entre 61,38 i 22,60 és de 28,78, però tenint en compte l'error 61,38 menys 24,60 es de 36, 78. Una diferencia de 8 pesos, aquest cop a favor del soldat.

Sisena pàgina

*Sold*º. (soldado) *Baudilio Gilavet Ollé* (cognom mal escrit)

Nota al marge dret: *Baja por pase a la 7ª Compª* (companyia) *por F* (malaltia?) *octubre* (Anotació 13)¹³

ABONOS EN EL * TRIMESTRE DE 189* Á 189* (* sense omplir) (Anotació 14)¹⁴

	Pesos	cts
Alcance anterior	28	78
Su haber en octubre	12	00
Plus de campaña en (Anotació 15) ¹⁵		
Por 32 rs. (reales) pan cargados en el id.	1	60
Por 9 rs. Etapa a 20 id id.	1	80
Total abono	44	18

DEDUCCIÓ

	Pesos	cts
No hi ha deduccions. És ratllat.		
Líquido abono	44	18
Meses CARGOS	Pesos	Cts.
Octubre C. Leal en Otbre (Octubre) 1 con pan...	--	25
C. Canovas Julio 1 traje 3,90.....		
1 manta 2,00 1 hamaca 1,80	09	60
2 pares zapatos 1,90		
Hos. (Huérfanos) y barbero	-	10
Noviembre 22 (50?) cargos de Octubre a (-----?)	05	70
Sobras 30 a 10 (-----?).....	01	80
pan 31 pan al (o rs. ?) (-----?).....	01	55
9 aumento de rancho a 10.....	--	90
Diciembre 9 Racs. (raciones) de etapa de Octubre ...	01	80
Adicional Junio Prendas en Agosto y Septiembre.....	08	23
Alcanza	14	25

¹³ **Anotació 13:** És traslladat a la 7ª companyia per malaltia, no explicitada. F podria ser febre.

¹⁴ **Anotació 14:** Al estar sense omplir, suposo que deu ser el 2º trimestre del 96-97.

¹⁵ **Anotació 15:** La paga de 32 rals (no pesos) és una paga extra per anar de campanya, amb possible acció bèl·lica. Traduída a pesos 1,60. La paga 9 rals Etapa pagats a 0,20 pesos son 1,80 pesos.

Setena pàgina

Nota al encapçalament de pàgina: 7ª Comp^a. (compañia)

Sold^o. (Soldado) 2ª Baudilio Gelabert Olle

ABONOS EN EL * TRIMESTRE DE 189* Á 189* (* sense omplir) (Anotació 16)¹⁶

	Pesos	cts
Alcance anterior.....	14	25
Su haber en <i>Noviembre</i>	12	00
Plus de campaña en		
Por 28 rs. (reales) pan cargados en el id.....	1	40
Total abono	27	65

DEDUCCIÓ

	Pesos	cts
No hi ha deduccions. És ratllat.		
Líquido abono	27	65

Meses	CARGOS (Anotació 17) ¹⁷	Pesos	Cts.
Nobre.	10 socorros a 30 de Nobre.	3	00
(noviembre)	20 id. (idem) pan a 5 (5 x 20=100)	1	00
	10 sobras a 10 y 10 mejoras a 10	2	00
	4 socorros con pan Nobre.	1	30
	utensilio y barbero		09
Adicional Febrero 4 socorros de Nobre. con pan	1	00	
Alcanza	19	26	

Deducción del 15% art.(artículo) 19 R O de 7 Marzo 1900 (D O n° 53) ...2 89

Líquido alcance igual al de su ajuste abonado 16 37

Cartagena 7 Mayo de 1901 (Anotació 18)¹⁸

El oficial Comd° (comandante)

V° B° (visto bueno)

El Comte. (comandante) Mayor

firma (Arturo Roldán ?)

firma (Ruiz ?)

¹⁶ **Anotació 16:** Al estar sense omplir, suposo que deu ser el 3° trimestre del 96-97.

¹⁷ **Anotació 17:** "socorros" deuen ser atencions al hospital, ja que com diu la pàgina anterior va ser traslladat per enfermetat. Aquests van a compte del soldat.

¹⁸ **Anotació 18:** la cartilla és tancada el 7 de maig de 1901. La guerra havia acabat el 10 de desembre de 1898 amb la signatura del Tractat de París.

El regiment “España nº 46” a la guerra de Cuba (1895-1898)

Segons l'Anuari Militar, el regiment “*España nº 46*”, fou creat el 27 de juliol de 1877. En començar la guerra de Cuba aquest estava de guarnició a Cartagena. Al 1893, estant encara de guarnició a Cartagena, va canviar el seu nom per el de “*Regimiento de Infantería España nº 46*”, mantenint aquest nom fins el 1931, quan va ser fusionat amb el “*Vizcaya nº 51*” per tal de formar el “*Regimiento nº 38*”, amb guarnició a Alcoi. Al 1935 passà a ser el “*Regimiento Vizcaya nº 38*” i, un any després, quan lluí el nom de “*Regimiento de Infantería Vizcaya nº 12*”, va ser dissolt amb l'inici de la Guerra Civil (1936-1939).

El “*Regimiento España nº 46*” formava part de la “*2ª División del 3er Cuerpo de Ejército*” amb la caserna general i la seva 1ª Brigada, a Cartagena quan va començar la Guerra de Cuba.

Els reclutas que van ser destinats a Cuba per completar els soldats del 1er Batalló procedien de Villafranca del Penedés (quaranta-sis), de Barcelona (cinquanta-nou) i de Ronda (cinquanta-sis). (DOMG 19-10-95). En total van embarcar amb el “*San Francisco*” tres caps, trenta-set oficials i noucents-vint de tropa, dins de la anomenada “*7ª Expedición*”, arribant a Cienfuegos (provincia de Santa Clara, Cuba) l'11 de desembre de 1895. Des d'allí es transbordaren al vapor “*José García*” per a tal de dirigir-se a Tunas de Zaza, on arribaren a l'endemà. A Tunas es quedà la 3ª Compañía; a Guasimal, Paredes i rodalies la 6ª, i les demés van marxar per ferrocarril a Sancti Spiritus.

Els enviaments de soldats cap a Cuba segons el DOMG (Diari Oficial del Ministeri de Guerra), del 30 d'octubre de 1895, s'organitzaren en vint-i-un Batallons d'Infantería, per al Batalló expedicionari del Regiment España. I, el 8 de novembre de 1895, es fixava la sortida del Batalló expedicionari pel 23 del mateix mes en el vapor “*San Francisco*” des de Cartagena i estava format per 960 homes.

Segons el DOMG (18 d'agost de 1896) van ser nomenats els oficials de la 7ª i 8ª companyies, destinades a Cuba, i formant part de la “*11ª Expedición*”.

El 6 de setembre de 1896, dues companyies més del “*España nº 46*”, van ser enviades des de Cartagena a Cuba en el vapor “*Satrústegui*”, per formar la 7ª i 8ª Companyies, junt amb dues del “*Princesa*”. I, encara una més, seria enviada en la “*12ª Expedición*” el 24 de Novembre de 1896, des del port de València i en el vapor “*San Ignacio*”. Junt

amb altres dels “*Regimientos Guadalajara y Otumba*”. Formaven la companyia de l’“*España*” dos oficials i dos-cents-setanta-nou soldats.

Venien en el mateix vaixell des de València les 7^a i 8ª del “*Mallorca*”, del “*Guadalajara*” i del “*Otumba*”. Van sortir també les forces del “*Princesa*” i del “*España*”. Sortiren cap a Cuba 11 oficials i 451 soldats.

Les tropes del “*Regimiento España*” varen lluitar en les províncies cubanes de Las Villas (a Santa Clara), Pinar del Río, L’Havana i Matanzas. Hi van perdre la vida al voltant de 550 homes. El regiment tornava a la península, a la seva base de Cartagena, el 30 de gener de 1899, en el vapor “*Massilia*”.

La “fiebre amarilla” (febre groga)

Segons el comunicat del 31 d’octubre de 1896, hi havia “*fiebre amarilla*” a Bahía Honda. El Batalló “*España*” es trobava a Orozco. Amb tot, les companyies van participar en varies accions militars. I trobem el Batalló “*España*” situat, a Aguacate, dies més tard.

La malaltia avançava imparable. El nombre de malalts en las tropes de Pinar del Río era molt elevat. El 4 de novembre de 1896, el General Arolas deia que la xifra de soldats malats en la línia Mariel-Majana era de tres mil quatre-cents vint-i-un en l’hospital i set-cents noranta rebaixats de servei. En la 3ª Zona van arribar a mil-noucents setanta-i-un en l’hospital, i dos-cents noranta-set rebaixats.

En el full de serveis del 1r Tinent Blas Caballero es llegeix que, a conseqüència d’haver enmalaltit els caps i capitans del “*Cuerpo*”, i sent el subaltern més antic que es trobava en aquestes operacions del Pinar del Río, se’n va fer càrrec del comandament de la força el dia 7 de desembre, portant-lo a terme fins el 23 del mateix mes, quan fou rellevat pel Comandant José Borredá.

Igualment va ocórrer amb els caps i oficials. El nombre de malalts entre la tropa degué de ser considerable. Crida l’atenció que fos “*la Fiebre Amarilla o Vómito negro*” la que ocupés el primer lloc amb 961 morts, totes a Cuba, i que representava el 28,7 per mil de tots els efectius destacats a l’illa.

En segon lloc la tuberculosi pulmonar amb 305 morts. Hi consten els “*inútiles terminales*” (baixes segures en un breu període de temps, la majoria dels casos amb mort) que arriba a una xifra de 901 baixes. També hi ha malalties infeccioses com el “*beri-beri*” (malaltia causada

per la falta de Tiamida o vitamina B1) amb 61 casos només a les Filipines, febres tifoïdes amb 22 baixes, Paludisme amb 164, Pneumonies amb 148, Verola amb 92, Gastroenteritis amb 47, Disenteria amb 45, Còlera amb 41, cardiopaties i suposats accidents cerebro-vasculars amb 74, que probablement tinguessin una etiologia infecciosa.

Els efectius de la Armada destacats allí no superaven els 1.500 homes i mentre que els estacionats a la península eren al voltant dels 10.000 homes. El nombre de malalts atesos a Cuba (1.089) i sobretot els morts (769,61 per mil, calculat sobre els morts, no sobre el total d'efectius) crida la atenció, tenint en compte que els hospitals no tenien sales d'aïllament per a malalts infecciosos (contagiosos). Les xifres eren d'hospitals i infermeries situades a terra. No estan comptabilitzats els malalts assistits a les infermeries dels vaixells.

La malaltia havia ocasionat, només a l'Havana, 35.575 morts entre 1854 i 1900, tant entre població civil com entre les tropes destacades allí. Hem de tenir en compte que tot just es començaven a fer estadístiques. No tots els morts o malalts foren comptabilitzats.

Condecoracions. Medalla de la campanya de Cuba (1895 – 1898)

En una relació alfabètica de recompensats, obtinguda a partir dels llistats del DOMG, el soldat Baudilio Gilabert Ollé, entre parentesi Gelabert, ens diu que és mort amb una creu (+) i que li han concedit dues medalles al "*al mérito militar con distintivo rojo*".

+259. Soldº. Baudilio Gilabert Ollé (2) (Gelabert)

Per Real Decret del 1 de febrer de 1899, es crea la "*Medalla Conmemorativa de la Campaña de Cuba*" (1895-1898) per tal de reconèixer els serveis prestats als qui van participar-hi: Generals, Caps ("*Jefes*"), Oficials, classes i individus de tropa (tant de l'exèrcit com de l'armada) i els seus assimilats de tots els Cossos que hagin format part d'aquella campanya i reuneixin alguna de les següents condicions:

- Sis mesos d'operacions de campanya i haber assistit a un fet d'armes.
- Tres mesos d'operacions i tres fets d'armes.
- Haver prestat servei dos anys a l'Antilla durant la campanya o haver navegat per aigües de la mateixa en bucs de l'Armada durant el mateix temps.

També van tenir dret a la medalla els ferits en acció de guerra tan sols per aquesta circumstància. Els que van ser repatriats a causa de malalties adquirides sota la influència del clima o penalitats de la campanya, se'ls consideraran reduïts a la meitat els plaços de les condicions anteriors.

Una medalla anàloga a la del exercit, en iguals condicions, es crea per a Jefes, Oficals i tropa de voluntaris, guerrillas i forces irregulars movilitzades a l'illa, també van tenir opció els paisans que haguesin pres part en operacions.

Totes les disposicions van estar regulades pel "Ministro de la Guerra".

La medalla és de forma circular de bronze, en el seu anvers presenta els busts de "*SS.MM. el Rey Don Alfonso XIII*" (nen) i "*la Reina Regente Doña María Cristina de Habsburgo-Lorena*". Sobre ells la llegenda: "*Campaña de Cuba*" i sota dels busts les dates "*1895-1899*". Una corona de llorer oberta i exterior rodeja a la medalla. La peça s'uneix a la cinta mitjançant una corona reial i una anella. La cinta porta 5 barres blaves i 4 vermelles.

La mort de Baudilio Gelabert Ollé

El soldat de 2^a **Baudilio Gelabert Ollé** va morir a l'Havana, d'una malaltia no especificada, el 16 de novembre de 1896, essent publicada la defunció al DOMG (Diari Oficial del Ministeri de Guerra) del 6 de juny de 1887, on li canvien el nom per "**Braulio**" i el cognom per "**Holler**".

En la transcripció del DOMG al pdf : El-Regimiento-Espana-46, es mantén "**Braulio**" i canvien el cognom per "**Oller**".

Les causes de la mort que es feien constar eren per ferides o mort en combat, per "*vómito*" o malaltia, concepte on quedarien incloses totes les demés.

Llicenciament (tancament de la llibreta), a Cartagena, el 7 de maig de 1901.

El soldat **BAUDILIO GELABERT OLLÉ** el novembre de 1895 deuria tenir 19 anys, edat mínima per ser “quinto”. El novembre de 1896, a la seva mort, deuria tenir 20 anys.

Un any de servei per una vida, per a un país en decadència.

No hem trobat documentació que ens digui si va ser repatriat, tot i què és un fet força improbable tractant-se d'un soldat de lleva i d'escassos recursos econòmics.

Bibliografia

LA VANGUARDIA. De ayer a hoy. Centenario La Vanguardia 188-1981.

JESÚS MESTRE I CAMPÍ – VÍCTOR HURTADO. *Atles d'història de Catalunya*. Edicions 62. Barcelona. Cinquena edició octubre de 2002.

JESÚS MESTRE I CAMPÍ. *Cronologia d'història del món*. Edicions 62. Barcelona. Primera edició desembre de 1999.

Fons consultades de Internet

MANUEL GARCIA RIVAS, Coronel Metge de l'Armada. Historiadornaval. Dela pàgina 119 a la 133: <https://armada.defensa.gob.es/archivo/mardigitalrevistas/cuadernosihcn/30cuaderno/cuaderno30.pdf>

CELESTINA ROZALÉN FUENTES Y ROSA MARÍA ÚBEDA VILCHES. Dialnet –Nuestros Soldados Fallecidos y Repatriados (1895-1898), 2240228 . Respecte a Almeria i a Espanya (1895-1898): <http://associaciopalimpsest.com/es/2020/01/02/bajas-en-las-guerras-de-cuba/>

MINISTERIO DE DEFENSA. *Glosario de abreviaturas y acrónimos en el Organo central del Ministerio de defensa*. Pdf: *Glosario Abreviaturas Ministerio Defensa*. Pag. 287/o/pag 2882 https://www.defensa.gob.es/defensa_yo/glosario/ <https://patrimoniocultural.defensa.gob.es/sites/default/files/2019-10/Glosario.pdf>

ALBERTO LAGÉN COSCOJUELA. (NIUB: 16669391). La guerra de Cuba 1895-1898. Ensayo historiográfico y estudio de las memorias inéditas de Miguel Valle Canudo. Trabajo final de grado. Universitat de Barcelona. Curs 2017-2018. Tutora: Dra. Pilar Garcia Jordan. Pdf: TFG_Lagén_Coscojuela_Alberto-MEMORIAS: https://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/127670/1/TFG_Lag%C3%A9n_Coscojuela_Alberto.pdf

WIKIPEDIA:

<https://es.wikipedia.org/wiki/Rayadillo>

https://ca.wikipedia.org/wiki/Mil_ratlles

<https://es.wikipedia.org/wiki/Borrego%C3%AD>

https://es.wikipedia.org/wiki/Fiebre_amarilla

DOMG PORTADA

<https://bibliotecavirtual.defensa.gob.es/BVMDefensa/es/consulta/registro.do?id=1316>

BAJAS EN LA GUERRA DE CUBA. <http://associaciopalimpsest.com/es/2020/01/02/bajas-en-las-guerras-de-cuba/Pdfs>:

- Dialnet- Nuestros Soldados Fallecidos Y Repatriados 1895-1898-2240228

- Dialnet- El Coste Humano De La Guerra De Cuba Para Calahorra 1895-1898-4906004

ABC DIARI

https://www.abc.es/cultura/abci-fosas-comunes-soldados-espanoles-herida-abierta-guerra-cuba-201801021222_noticia.html#vca=modulo&vso=abc&vmc=noticias-rel&vli=historia&ref=

https://www.abc.es/historia/abci-indigentes-y-vagabundos-humillante-destino-espana-reservo-soldados-regresados-guerra-cuba-201806252032_noticia.html

Uniformes

<https://www.pinterest.com/pin/522558362989520984/>

<https://www.1898miniaturas.com/article/rayadillo-el-uniforme-espanol-de-ultramar/>

GORRO PANADERO: <https://militaria.es/ge-cuba-1.html>

MEDALLA DE LA CAMPAÑA DE LA GUERRA DE CUBA:

<http://cnpjefb.blogspot.com/2017/07/medalla-de-la-campana-de-cuba-1895-1898.html>

FOTOGRAFIES DE RICARDO HERNÁNDEZ:

<https://www.todocoleccion.net/fotografia-antigua-tarjeta-postal/cartagena-fotografia-ricardo-hernandez~x107088167>

<https://www.todocoleccion.net/fotografia-antigua-fotomecanica/cartagena-foto-caballero-fotografo-ricardo-hernandez~x40670901>

<https://www.todocoleccion.net/fotografia-artistica/ricardo-hernandez-fotografo-cartagena-murcia-1930-dedicada-familia~x131092640>

<https://www.todocoleccion.net/fotografia-antigua-tarjeta-postal/foto-estudio-militar-artilleria-machete-ricardo-hernandez-cartagena~x172533869>

<https://www.todocoleccion.net/militaria-fotografia/militar-cartagena-fotografia-antigua-soldado-regimiento-infanteria-no-70-h-1890~x177844170>

[https://es.wikipedia.org/wiki/Archivo:Jose_Garcia-Vaso_recien_licenciado_\(sepia\).jpg](https://es.wikipedia.org/wiki/Archivo:Jose_Garcia-Vaso_recien_licenciado_(sepia).jpg)

https://es.wikipedia.org/wiki/Jos%C3%A9_Garc%C3%ADa_Vaso <https://relojesymas.es/varios1/anu/anuncios.php?pag=24>
(ANUNCIO DE 1927)

Agraïments

- Carles Serret i Bernús, Arxiu Històric Municipal de Sant Boi de Llobregat.
- Maria Lledó Barreda i Casanova, Centre d'Estudis Santboians "La Rutlla".
- Roger Mirabent i Zenon, Historiador.

Els diners d'ús intern en el sanatori mental de Sant Boi de Llobregat a principis del segle xx

Ricard Sánchez Arroyos

CERCLE FILATÈLIC I NUMISMÀTIC DE BARCELONA

SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS NUMISMÀTICS (INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS)

João Cidade Duarte neix en Montemar o Novo, Portugal, 1495 i mor en Granada 1550¹. Després d'algunes curtes estades en localitats portugueses i espanyoles fent de pastor i altres oficis i s'allista com a soldat en els terços de l'Emperador Carles I i lluita en les guerres de Flandes. Quan es llicencia viu en algunes poblacions andaluses fins que s'acaba instal·lant definitivament en la ciutat de Granada a l'any 1538, lloc en el que es queda definitivament. Venedor de llibres i estampes acaba vagant pels carrers fins que el prenen per un boig i acaba internat en l'Hospital Real on pateix les dures e inhumanes teràpies de la època que administraven als malalts mentals. Quan surt del internat viu d'almoines i es dedica a assistir y cuidar a malalts i nens del carrer amb abnegada dedicació. Aviat aconsegueix ajuts y donacions cada vegada més importants que el permeten fundar un primer hospital per desemparats. Es fa famós en la ciutat i acaba tenint un nombre elevat de seguidors i col·laboradors que aconsegueixen seguir fundant altres hospitals i cases de salut dintre de Granada. El Bisbe de Sevilla l'hi atorga el nom de Juan¹

¹ Congregación Hermanas Hospitalarias. Provincia de España. <https://www.hospitalarias.es//quienes-somos/congregacion/>

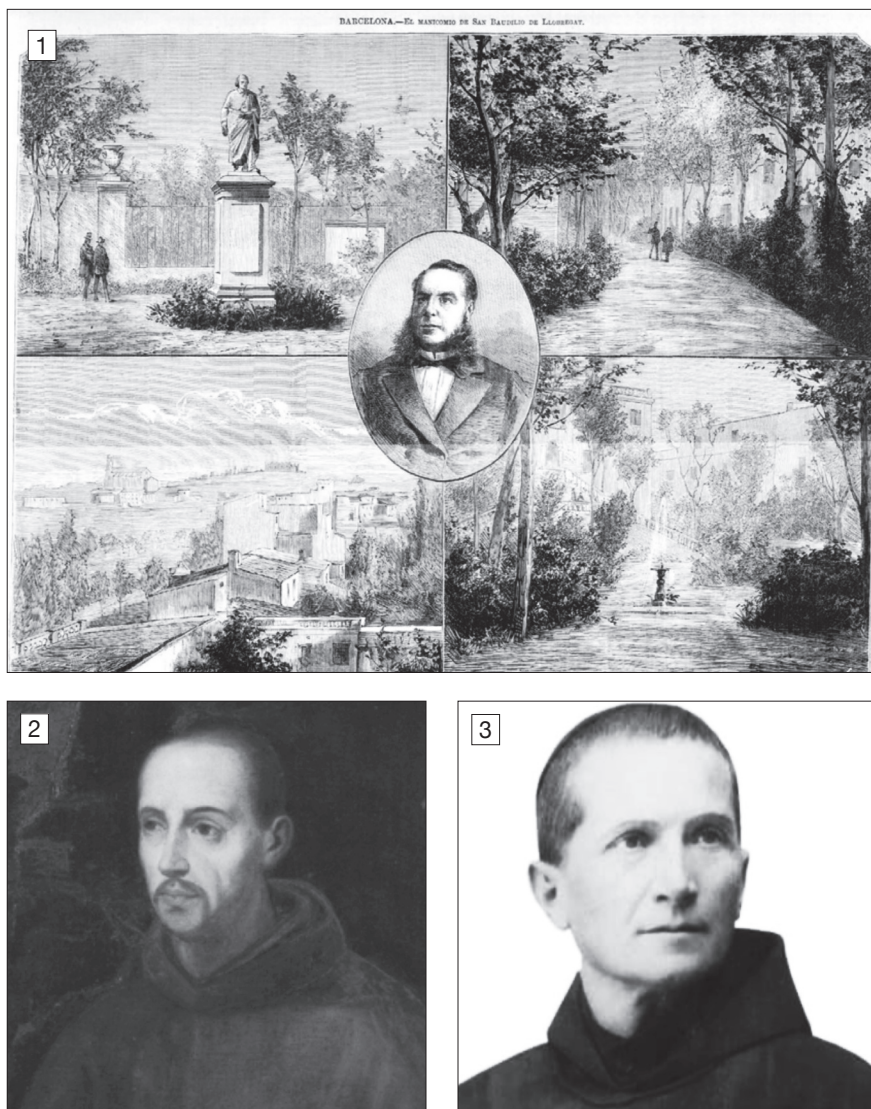

Figura 1. Tres personatges dels molts que han tingut un paper decisiu en l'història del Sanatori Mental de Sant Boi de Llobregat. En l'1, el Dr. Antoni Pujades i Mayans sobre 4 vistes del seu Sanatori, imatge procedent de la revista "La Ilustración Española y Americana" del 12 de desembre de 1873 <https://hemerotecadigital.bne.es/hd/es/viewer?id=e86f7f94-fddb-4fba-b5c6-7c35d9af614a/>. En la 2, João Cidade Duarte, Sant Joan de Déu, imatge procedent de <https://escueladehospitalidadprovinciadecastilla.wordpress.com/historia-de-san-juan-de-dios/>. En la 3, Ángel Hércules Menni Figinni, San Benito Menni, imatge procedent de <https://www.hospitalarias.es/quienes-somos/congregacion/>.

de Déu²³. Després de la seva mort, l'expansió del seu model hospitalari arriba inicialment a Madrid, Sevilla, Córdoba o Lucena⁴. En 1572 els seus deixebles i seguidors més propers funden l'Ordre Hospitalària de San Juan de Déu i acaben fent arribar ràpidament el seu llegat a moltes altres poblacions de España, Portugal y Mèxic. Actualment l'Ordre Hospitalària té centres en 53 països arreu del món⁵. La seva fama personal i el seu llegat arriben a ser tan extensos que l'any 1690 va ser canonitzat pel Papa Alexander VIII com Sant Joan de Déu⁶.

Les lleis de desamortització (1836-1875) del ministre de Hisenda Juan Álvarez Mendizábal fan possible la confiscació i venda d'una important part dels bens de l'Església, inclosos els convents i altres propietats religioses^{7 8 9}. Així doncs, els germans hospitalaris són expulsats de les seves instal·lacions i l'Ordre queda pràcticament extingida en tota Espanya i una gran part dels seus Germans es veuen advocats a dissoldre-se'n o anar-se'n a un altre país.

Antoni Pujadas i Mayans (Igualada, 1812-Barcelona, 1881) cursa estudis de medicina en la Universitat de Barcelona (1831-1836) però abandona quant li manca l'últim curs. En 1837 es troba en Montpeller començant un recorregut per algunes ciutats europees, principalment París i Londres on aprèn tècniques d'hidroteràpia entre altres disciplines i així durant el seu periple agafa experiència sanitària i en el món dels negocis^{10 11}.

² Congregación Hermanas Hospitalarias. Provincia de España. <https://www.hospitalarias.es//quienes-somos/congregacion/>

³ Juan de Dios (19 de octubre de 2023). Wikipedia. https://es.wikipedia.org/wiki/Juan_de_Dios

⁴ Orden de San Juan de Dios (19 de octubre de 2023). https://es.wikipedia.org/wiki/Orden_Hospitalaria_de_San_Juan_de_Dios

⁵ Orden de San Juan de Dios (19 de octubre de 2023). https://es.wikipedia.org/wiki/Orden_Hospitalaria_de_San_Juan_de_Dios

⁶ Juan de Dios (19 de octubre de 2023). Wikipedia. https://es.wikipedia.org/wiki/Juan_de_Dios

⁷ La desamortización Española (19 de octubre de 2023). Wiquipedia. https://es.wikipedia.org/wiki/Desamortizaci%C3%B3n_espa%C3%B1ola

⁸ Monestirs.cat (19 de octubre de 2023). La Visitació de Sant Boi. <https://www.monestirs.cat/monst/ballo/cbl20capu.htm>

⁹ Real Decreto de 11 de octubre de 1835 suprimiendo los monacales. Gaceta de Madrid núm. 292, de 14 de octubre de 1835, página 1157. <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/7639/imprimir>

¹⁰ Barreda i Casanova, Maria-Lledó (2022). La biografia d'Antonio Pujades i Mayans em entre dit. Ives Jornades d'Investigació Santboiana. La Rutlla. Centre d'Estudis Santboians.

¹¹ Muñecas Arranz, T. (1961). Vida del Doctor D. Antonio Pujadas y Mayans. Annals de Medicina, Vol.47, numero 3, pp 65-100. Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears. https://webs.academia.cat/revistes_elect/view_document.php?tpd=2&i=11841

Després d'una agitada i controvertida vida¹², en 1844 torna a Barcelona i després d'una petita estada en Madrid acabà establint-se definitivament a Barcelona on va fundar la “Casa de baños y Manicomio de Barcelona” al carrer Canuda, 33¹³ ¹⁴. Denunciat repetidament pels veïns pels crims i els escàndols que proferien constantment els malalts, el Governador Civil de la Província de Barcelona, Melchor Ordóñez, va acabar donant-li l'ordre d'abandonar en 24 hores la Ciutat amb els seus malalts¹⁵.

Assabentat per amistats molt influents que tenia a Sant Boi de Llobregat, Antoni Pujadas era coneixedor de l'existència en Sant Boi d'un antic convent dels pares Servitas¹⁶ (Ordre dels Servents de Maria), abandonat fa molts anys també com a conseqüència de l'aplicació de les lleis de desamortització de Mendizábal¹⁷. Va contactar ràpidament amb el seu propietari, el Marques de Santa Cruz (Francisco de Borja de Silva-Bazán y Téllez-Girón. Madrid, 1839-1889) que s'estava venent totes les possessions que tenia a Catalunya¹⁸. El convent tenia complicada la seva venda perquè es tenia que vendre amb la condició de conservar i mantenir la seva església. Finalment va acabar per donar-li el convent a Antoni Pujadas per tal de que es traslladés definitivament amb els seus malalts¹⁹ ²⁰.

¹² Lledó Barreda i Casanova, María (2022). La biografia d'Antonio Pujades i Mayans em entre dit. Ives Jornades d'Investigació Santboiana. La Rutlla. Centre d'Estudis Santboians.

¹³ Muñecas Arranz, T. (1961). Vida del Doctor D. Antonio Pujadas y Mayans. *Annals de Medicina*, Vol.47, numero 3, pp 65-100. Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears. https://webs.academia.cat/revistes_elect/view_document.php?tpd=2&i=11841

¹⁴ Vendrell i Capmany, Joan (6 de junio de 2002). 168 Aniversario de la inauguración oficial del “Instituto Manicómico de San Baudilio de Llobregat” <http://jovencam.blogspot.com/2022/06/dia-6-de-junio-de-2022-168-aniversario.html>

¹⁵ Vendrell i Capmany, Joan (6 de junio de 2002). 168 Aniversario de la inauguración oficial del “Instituto Manicómico de San Baudilio de Llobregat” <http://jovencam.blogspot.com/2022/06/dia-6-de-junio-de-2022-168-aniversario.html>

¹⁶ Lledó Barreda i Casanova, María (2022). La biografia d'Antonio Pujades i Mayans em entre dit. Ives Jornades d'Investigació Santboiana. La Rutlla. Centre d'Estudis Santboians. ISBN: 978-84-09-49909-0.

¹⁷ Monestirs.cat (19 de octubre de 2023). La Visitació de Sant Boi. <https://www.monestirs.cat/monst/ballo/cbl20capu.htm>

¹⁸ Vendrell i Cpmany, Joan (3 de juny de 2018). 164 Aniversario de la inauguración oficial del “Instituto Manicómico de San Baudilio de Llobregat”. <https://jovencam.blogspot.com/2018/06/164-aniversario-de-la-inauguracion.html>

¹⁹ Vendrell i Capmany, Joan (6 de junio de 2002). 168 Aniversario de la inauguración oficial del “Instituto Manicómico de San Baudilio de Llobregat” <http://jovencam.blogspot.com/2022/06/dia-6-de-junio-de-2022-168-aniversario.html>

²⁰ Vendrell i Cpmany, Joan (3 de juny de 2018). 164 Aniversario de la inauguración oficial del “Instituto Manicómico de San Baudilio de Llobregat”. <https://jovencam.blogspot.com/2018/06/164-aniversario-de-la-inauguracion.html>

Així doncs, el 21 d'agost de 1853 va arribar al antic i ruïnós convent amb 16 malalts mentals procedents de la “*Casa de Baños y Manicomio de Barcelona*”²¹. Els va seguir atenent mentre va anant millorant i ampliant les instal·lacions amb les aportacions de nous socis y noves donacions fins que a l'any 1854, previ dictamen de la Junta Provincial de Sanitat, el Governador Civil Melchor Ordóñez aprova el “*Proyecto y Reglamento del Instituto Manicómico de San Baudilio de Llobregat*” redactat i presentat per ell mateix. Y així es converteix en el fundador, propietari y director del “*Instituto Manicómico de San Baudilio de Llobregat*” (1853 - 1881)²². Va escriure nombrosos llibres i articles sobre malalties mentals i centres hospitalaris²³ que li van conferir un reconeixement i una fama internacional en el món de la psiquiatria²⁴. Segons la seva l'organització administrativa s'atenien a tres tipus de malalts (1) una part pensionista de finançament privat, (2) una part pública concertada amb Diputacions Provincials i (3) una part de malalts sense cobertura econòmica a càrrec del mateix centre hospitalari²⁵.

Malgrat l'abundant propaganda del “*Instituto Manicómico de San Baudilio de Llobregat*” emesa en els medis de comunicació de l'època, dintre i fora de Catalunya, y al gran nombre de malalts interns provinents de tota Espanya, l'empresa acaba tenint moltes deutes degut principalment a la manca dels pagaments per part de moltes Diputacions Provincials d'arreu d'Espanya que enviaven els seus

²¹ Vendrell i Cpmay, Joan (3 de juny de 2018). 164 Aniversario de la inauguración oficial del “Instituto Manicómico de San Baudilio de Llobregat”. <https://jovencam.blogspot.com/2018/06/164-aniversario-de-la-inauguracion.html>

²² Pujadas i Mayals, Antonio. (1872) El Manicomio de San Baudilio de Llobregat. Suscinta historia de la Ciencia Mental. De las enfermedades del espíritu. Barcelona https://books.google.es/books?id=J5X3CC8l6k8C&printsec=frontcover&hl=es&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

²³ Pujadas i Mayals, Antonio. (1872) El Manicomio de San Baudilio de Llobregat. Suscinta historia de la Ciencia Mental. De las enfermedades del espíritu. Barcelona https://books.google.es/books?id=J5X3CC8l6k8C&printsec=frontcover&hl=es&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

²⁴ Muñecas Arranz, T. (1961). Vida del Doctor D. Antonio Pujadas y Mayans. *Annals de Medicina*, Vol.47, numero 3, pp 65-100. Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears. https://webs.academia.cat/revistes_elect/view_document.php?tpd=2&i=11841

²⁵ Martín Carrasco, Manuel (2015). *Benito Menni: Siguiendo las huellas de San Juan de Dios*. *Archivo Hospitalario* Vol 13: 109 – 181.

Figura 2. Postals (Fototipia Thomas, Barcelona) d'algunes estàncies comunitàries del Sanatori Mental de Sant Boi de Llobregat cap els anys 50: 1, la barberia; 2, un saló de reunió y esbarjo dels interns i 3, Un dels menjadors. Procedència: 1, Arxiu Històric de Sant Boi de Llobregat; 2 i 3 col·lecció particular de l'autor.

malalts y després no pagaven les despeses acordades ^{26 27}. Quan en 1881 mor Antoni Pujades, al voltant d'uns 700 homes i 700 dones son atesos en el seu “*Instituto Manicómico*”²⁸. D'acord amb els seus hereus es crea una Junta Administrativa de Creditors per afrontar aquestes deutes que es fa càrrec de la gestió del “*Instituto Manicómico*” i del seu funcionament fins a la seva venda. ^{29 30}

En plena restauració de l'Ordre Hospitalària de Sant Juan de Déu en España, el pare Benito Menni i Figini (Milá 1841 - Dinan, França 1914) es nomenat Superior en Espanya de l'Ordre de Sant Juan de Déu quan tenia 26 anys i es trasllada a Espanya des de Itàlia per gestionar l'adquisició i la modernització de nous centres hospitalaris per a l'Ordre Hospitalària³¹. El pare Benito Menni compra en l'any 1876 el convent de Ciempozuelos situat a pocs kilòmetres de Madrid para reconvertir-lo en centre psiquiàtric, incorporant-lo a la xarxa de centres sanitàries que l'Ordre dels Germans de Sant Juan de Deu te i gestiona a Espanya. En l'any 1881, també va fundar La Congregació de les Germanes Hospitalàries del Sagrat Cor per tal d'atendre convenientment a les dones malaltes dels sanatoris de l'Ordre Hospitalària de Sant Juan de Déu. ^{32 33}

Al final d'una llarga negociació, el 20 d'agost de 1895, 14 anys després de la mort del Dr. Pujadas i Mayans, la Junta Administrativa que seguia

²⁶ Martín Carrasco, Manuel (2015). Benito Menni: Siguiendo las huellas de San Juan de Dios. Archivo Hospitalario Vol 13: 109 – 181.

²⁷ Muñecas Arranz, T. (1961). Vida del Doctor D. Antonio Pujadas y Mayans. Annals de Medicina, Vol.47, numero 3, pp 65-100. Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears. https://webs.academia.cat/revistes_elect/view_document.php?tpd=2&i=11841

²⁸ Vendrell i Capmany, Joan (21 de septiembre de 2022). Sábado 24 de septiembre: 127 Aniversario de la llegada del padre Benito Menni y de las primeras comunidades de Hermanos de San Juan de Dios y Hermanas Hospitalarias del Sagrado Corazón de Jesús, para hacerse cargo del manicomio de Sant Boi de Llobregat. <http://jovencam.blogspot.com/2022/09/sabado-24-de-septiembre-127-aniversario.html>

²⁹ Martín Carrasco, Manuel (2015). Benito Menni: Siguiendo las huellas de San Juan de Dios. Archivo Hospitalario Vol 13: 109 – 181.

³⁰ Muñecas Arranz, T. (1961). Vida del Doctor D. Antonio Pujadas y Mayans. Annals de Medicina, Vol.47, numero 3, pp 65-100. Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears. https://webs.academia.cat/revistes_elect/view_document.php?tpd=2&i=11841

³¹ Martín Carrasco, Manuel (2015). Benito Menni: Siguiendo las huellas de San Juan de Dios. Archivo Hospitalario Vol 13: 109 – 181.

³² Congregación Hermanas Hospitalarias. Provincia de España. <https://www.hospitalarias.es/quienes-somos/congregacion/>

³³ Martín Carrasco, Manuel (2015). Benito Menni: Siguiendo las huellas de San Juan de Dios. Archivo Hospitalario Vol 13: 109 – 181.

Figura 3. Alguns exemplars de fitxes que van ser utilitzades dintre de leproseries, també anomenades “lazaretos” durant la primera meitat del segle passat. En 1 i 2, es mostren 10 i 20 centaus de Filipines. En 3, mig bolívar de Veneçuela. I en 4, 2 centaus de peso de Colòmbia. Les peces 1, 2 i 4 son de cuproníquel i la 3 de llautó. La seva mida real es, la 1: 26,0 mm, la 2: 31,0 mm, la 3 2,0 mm i la 4: 1,9 mm. Procedència: col·lecció particular de l'autor.

gestionant i administrant el Manicomi de Sant Boi, va vendre per un milió de pessetes el Manicomi de Sant Boi al pare Benito Menni on se instal·la inicialment amb altres 24 germans de l'Ordre Hospitalària de Sant Juan de Déu i 31 germanes de la Congregació Hospitalària del Sagrat Cor de Jesús per atendre als centenars d'homes i dones que es trobaven internats en el Manicomi.³⁴ Així el Pare Benito funda oficialment el “*Instituto Manicómico de San Baudilio de Llobregat*”. En aquesta època Sant Boi tenia uns 5000 habitants (Arxiu Històric de Sant Boi de Llobregat).

Nodrint-se, principalment, de donacions van millorar i ampliar les instal·lacions, consolidant aquesta Institució. Una vegada engegat aquest projecte, Benito Menni va seguir ampliant i condicionant personalment nous centres de l'Ordre Hospitalària de Sant Juan de Déu a Portugal, França i Mèxic.³⁵

³⁴ Vendrell i Capmany, Joan (21 de septiembre de 2022). Sábado 24 de septiembre: 127 Aniversario de la llegada del padre Benito Menni y de las primeras comunidades de Hermanos de San Juan de Dios y Hermanas Hospitalarias del Sagrado Corazón de Jesús, para hacerse cargo del manicomio de Sant Boi de Llobregat. <http://jovencam.blogspot.com/2022/09/sabado-24-de-septiembre-127-aniversario.html>

³⁵ Orden de San Juan de Dios (19 de octubre de 2023). https://es.wikipedia.org/wiki/Orden_Hospitalaria_de_San_Juan_de_Dios

Figura 4. Mostra alguns exemples de diners d'ús intern usats en el segle XX. En 1, 2 y 3 son fitxes de material plàstic de la cantina de tropa de l'antic Centre d'Instrucció de Reclutes nº 9 de Sant Climent de Sasebas: 50 cèntims (blava), 1 pesseta (verda) i 5 pessetes (grogà); anys 60 i 70. En 4, una fitxa de cuproníquel de 5 cèntims en mercaderies de la cantina de suboficials de la Base Aèria de Albilene en Texas (U.S.A.); anys 40. En 5, un val de cartró de 50 pessetes del Centre de Detenció de Barcelona. En 6, un val de cartró d'1 pesseta de l'Economat del Correccional Provincial de Figueres; any 1938. Procedència: col·leccions particulars de Jesús del Río (6) i de l'autor (1 a 5).

Entitats tan diferents en la seva naturalesa com sanatoris, residències, presons o alguns destacaments militars, comparteixen en la seva organització, una característica en comú que suposa tenir un règim tancat d'internat, es a dir, que els interns estan aïllats total o parcialment de la vida social externa. Durant el temps que dura la seva estada, en tots aquets centres se ofereixen una sèrie de serveis bàsics i generals com son la manutenció, la roba (uniformes, roba de llit), instal·lacions recreatives o serveis sanitaris entre d'altres. Però en tots ells, a més, s'ofereixen uns serveis extra que poden ser diferents segons cada tipus de centre com cafeteries, barberies, perruqueries, activitats especials addicionals o economats y que varien segons la naturalesa de cada centre. Aquests bens i serveis extra tenen un cost econòmic que cada intern ha de pagar per obtenir-los ^{36 37 38 39} (Ramón Martín, comunicació personal).

Cada intern pot disposar d'algunes aportacions dineràries externes: (1) un sou o pensió econòmica oficial, (2) també pot rebre aportacions dineràries externes de familiars y de coneguts, y (3) si el centre disposa de instal·lacions de producció, rebrà una part dels diners de la comercialització dels productes elaborats per ell mateix. El saldo personal d'aquestes aportacions serveix per finançar les compres extres fetes dintre del centre.

Algunes d'aquestes institucions van fabricar el seu propi diner ^{40 41 42}. La finalitat d'aquestes emissions va ser la substitució de l'ús dels diners de curs legal (emesos pel govern i de circulació general) per d'aquest diners emesos per la pròpia institució per fer els pagaments dels serveis extres. D'aquesta manera es podia controlar les possibles despeses compulsives, robatoris o frauds. Per altre banda, al ser exclusivament d'ús intern, fora del centre no tenia valor dinerari i disminuïa la

³⁶ Curto, James J. (1970). *Military tokens of the United States. 1866 – 1969*. Krause Publications

³⁷ Plumed Moreno, Calixto A. *Un siglo con el enfermo mental. Caminos abiertos....* Fundación Juan Ciudad. Madrid 2000

³⁸ Reglament penitenciari (1981). Real decreto 1201/1981 del 8 de mayo de 1981. Article 18, "sobre targetas de compra" i Article 47, 8ª, "sobre los economatos".

³⁹ Rojas Aponte, Manuel F. (2019). *La numismática de los lazaretos en Venezuela. Revisión histórica y catalogo*. Caracas.

⁴⁰ Curto, James J. (1970). *Military tokens of the United States. 1866-1969*. Krause Publications

⁴¹ Plumed Moreno, Calixto A. *Un siglo con el enfermo mental. Caminos abiertos....* Fundación Juan Ciudad. Madrid 2000

⁴² Reglament dels Establiments Penitenciaris (1996). Real Decreto 190/1996, de 9 de febrero. Capitulo III, artículo 301.1. https://noticias.juridicas.com/base_datos/Penal/rd190-1996.t12.html

possibilitat de possibles accions indesitjables tant internes com externes. Cada tipus d'institució ha organitzat la circulació d'aquest diner intern segons les seves característiques i necessitats específiques. Per exemple en moltes leproseries, durant les primeres dècades del segle XX, es van fer i utilitzar principalment fitxes metàl·liques⁴³ (figura 3) perquè en aquell temps es pensava que la lepra es podia transmetre a través de contaminacions del virus en la superfície del metall o dels bitllets de paper i d'aquesta manera transmetre el virus al món exterior. L'ús dels diners exclusivament dins de les leproseries evitaria la propagació de la malaltia. Posteriorment la ciència ha demostrat que aquest virus no utilitza aquesta via de transmissió. En els centres penitenciaris, en canvi, els diners interns es van fer de cartró (figura 4, números 5 i 6) com a mesura de seguretat⁴⁴ perquè les monedes podrien haver sigut utilitzades per fabricar instruments per fer agressions o per preparar fugues. Des de els anys 80 s'utilitzen en totes les presons i centres de detenció espanyols targetes moneder electròniques amb banda magnètica⁴⁵. En determinats destacaments militars on les tropes passen llargs períodes aquarterats també va ser comú l'ús de diner exclusiu per serveis de cantina i d'economats (figura 4, números 1 al 4).

Es té constància documental de possibles emissions de fitxes metàl·liques i de vals de cartró o paper en els centres hospitalaris de Cienpozuolos i Sant Boi de Llobregat. El Llibre d'Actes del Sanatori de Cienpozuolos del dia 5 de gener de 1908 recull la carta del Germà Provincial Fray Andrés Ayúcar que va escriure el 9 de desembre de 1907 després d'una visita Canònica al sanatori^{46 47} i que diu així:

R.P.Prior. Cienpozuolos

Estimado H^o en el Señor: Conociendo los inconvenientes que trae consigo el manejo de dinero tanto por parte de los

⁴³ Rojas Aponte, Manuel F. (2019). La numismática de los lazaretos en Venezuela. Revisión histórica y catálogo. Caracas.

⁴⁴ Reglament dels Establiments Penitenciaris (1996). Real Decreto 190/1996, de 9 de febrero. Capítulo III, artículo 301.1. https://noticias.juridicas.com/base_datos/Penal/rd190-1996.t12.html

⁴⁵ Reglament penitenciari (1981). Real decreto 1201/1981 del 8 de mayo de 1981. Article 18, "sobre targetas de compra" i Article 47, 8ª, "sobre los economatos".

⁴⁶ Libro de Capítulos Conventuales nº 4 (pp: 1904 – 1929). Archivo del Centro San Juan de Dios. Cienpozuolos. Madrid.

⁴⁷ Plumed Moreno, Calixto A. *Un siglo con el enfermo mental. Caminos abiertos....* Fundación Juan Ciudad. Madrid 2000

enfermos como de los Hermanos encargados de los mismos, y principalmente, en los enfermos por lo que toca a la seguridad, y en los Hermanos por lo que respecta a la santa pobreza; el Definitorio Provincial, con el fin de evitar dichos inconvenientes acordó, en sesión celebrada el 18 del corriente lo siguiente:

1º Que se haga en esa Casa una emisión de vales monetarios al portador en número conveniente, que circulará dentro del Establecimiento desde 1º de Enero de 1908.»

2º Suponiendo que la emisión se componga de 1500 vales por valor de 200 pesetas, podría distribuirse así: 500 color azul de cinco céntimos, significados por la letra A que llevarán en el centro, importando todos ellos 25 ptas. Otros 500 color rosa, de diez céntimos significados por la letra B que importarán 50 ptas. Y 500 color amarillo, de veinticinco céntimos, significados por la letra C, los cuales importarían 125. La experiencia demostrará si conviene esta u otra distribución, así como si convendrá hacer otros vales de mayor o menor equivalencia.

3º Todos estos vales tendrán el tamaño de 5 céntimos de largo por 3 de ancho hechos a imprenta llevando cada serie numeración propia, en la parte superior, escrita a mano, y como encabezamiento las iniciales S.J.D. y al pie el año de la emisión. Cada cuatro vales serán sellados con el timbre de la Casa en la parte superior, llevando por consiguiente, cada uno de ellos una parte de dicho timbre.

4º Los citados vales llevarán su cometido, dentro del establecimiento, en la siguiente forma: todo dinero que pertenezca o adquieran los enfermos, o que para los mismos se reciba en la Casa, bien sea en metálico, libranza o sellos de correo, etc., etc., será inmediatamente entregado al Hº Ecónomo, el cual, a su vez, entregará su equivalente en vales al Hº encargado del enfermo, cuyo es el dinero. Dicho Hº llevará una libreta, a manera de cuenta corriente, en la que hará constar el dinero que cada enfermo posee, y las cantidades que entrega al mismo, o por cuenta del mismo en vales. A los poseedores de dichos vales se les suministrará, por su equivalencia, lo que soliciten en las dependencias del Establecimiento, según se acostumbra, y los encargados de estas dependencias entregarán mensualmente al Ecónomo los vales recogidos por las ventas

verificadas y el Ecónomo ingresará en la caja el equivalente de dichos vales producto de ventas.

5° Cuando el Superior pareciere conveniente se hará una nueva emisión de vales y retirará la anterior, si también lo estimara conveniente.

6° Desde el 1 de Enero de 1908 queda prohibida la circulación de toda otra moneda, dentro del Establecimiento, entre los enfermos y los hermanos encargados de ellos y de las dependencias mencionadas.

7° Los precitados vales no tendrán ningún valor para los dependientes de la Casa ni para las personas de fuera.

Mandamos que esta carta se copie en el libro de Capítulos Conventuales.

Su afmo. H° en el Señor e indigno Provincial. Fr. Andrés Ayúcar.

(Rubricada)

Aquest sistema es manté durant anys i inclús es referma tretze anys després segons consta en l'escrit que va emetre el dia 17 de desembre de 1920 el Germà Provincial Juan Jesús Adradas després de la seva visita Canònica al Manicomi de Ciempozuelos i que consta en el "Libro de Capítulos" de l'Archiu del Sant Joan de Déu, en Ciempozuelos⁴⁸ i citat per altres autors ⁴⁹ ⁵⁰:

1° Para evitar abusos que se han dado en algún tiempo y para conformarnos mejor con el espíritu de pobreza que hemos profesado, mandamos que a ningún Religioso sea lícito tener en depósito dinero perteneciente a enfermos o recibir de las visitas, antes bien, todo debe ser entregado al Hermano Ecónomo quien llevará un libro en el que distintamente haga constar lo que pertenezca a cada asilado.

Igualmente ordenamos a los Hermanos encargados de

⁴⁸ Libro de Capítulos Conventuales nº 4 (pp: 1904 – 1929). Archivo del Centro San Juan de Dios. Cienpozuelos. Madrid.

⁴⁹ Plumed Moreno, Calixto A. *Un siglo con el enfermo mental. Caminos abiertos....* Fundación Juan Ciudad. Madrid 2000

⁵⁰ Vendrell i Capmany, Joan (5 de junio de 2021). 167 Aniversario de la inauguración oficial del "Instituto Manicómico de San Baudilio de Llobregat. <http://jovencam.blogspot.com/2021/06/167-aniversario-de-la-inauguracion.html>

Figura 5. Fitxes emeses a principis del segle passat en els Sanatoris de l'Ordre de Sant Joan de Déu de Sant Boi de Llobregat i Ciempozuelos. De la 1 al 4 es mostren tots els valors emesos en Sant Boi i en 5 i 6 dos exemples dels 5 valors emesos en Ciempozuelos. La numero 1, 2, 5 i 6 son de llautó, les 3 i 4 son de cuproníquel. Les peces es mostren a escala entre elles. La seva mida real es de 25,7 mm la 1 i 5; de 30,2 mm la 2 i 3; i de 24,0 mm la 5 i 6. Procedència: col·leccions particulars de de José Pajuelo (6) i de l'autor (1 a 5).

las oficinas donde los asilados compran alguna cosa, como cocina, despensa, farmacia y ropería, no reciban como precio dinero corriente sino del propio de la Casa, sea de cartón, sea de metal, y todas las semanas han de hacer entrega al mismo Hermano Ecónomo del importe recibido por las ventas hechas durante la semana.

L'Ordre Hospitalària està organitzada geogràficament en províncies. S'ha de tenir en compta que el Germà Provincial era la màxima autoritat en la Província de España que en aquell temps incloïa Portugal. Així que aquesta normativa podia haver-se adoptat i posat en practica per qualsevol Centre de l'Ordre.

Però fins ara no es coneix l'existència de cap exemplar d'aquests vals de paper o cartó descrits amb tanta precisió i detall, ni al patrimoni històric de l'Ordre (Calixto Plumed i Ramón Martín, comunicacions personals), ni al col·leccionisme particular, als museus o a la bibliografia numismàtica (comunicació personal del autor). A banda del testimoni documental sobre aquests diners, solament es coneixen les emissions de fitxes dineràries metàl·liques, amb paràmetres similars, utilitzades en els sanatoris de Ciempozuelos i Sant Boi de Llobregat.

El museu que té l'Ordre Hospitalària a Ciempozuelos disposa de tots els valors emesos de fitxes metàl·liques i dels corresponents encunyats que van ser utilitzats per a la seva fabricació. Per altre banda, l'existència d'aquestes peces en col·leccions particulars de numismàtics és freqüent (comunicació personal del autor). Aquesta emissió consta de 5 valors: 5, 10, 25 i 50 cèntims i 1 pesseta⁵¹ (figura 5, numeros 5 i 6). Els anversos en la seva perifèria porten les lletres SJD (San Juan de Dios) i el valor dinerari (céntimos o peseta) expressat en lletres, en el centre apareix el valor corresponent en número dintre d'una orla de punts. Els reversos porten en la perifèria el valor expressat en número i en lletra (céntimos o peseta), en el centre apareix una granada dintre d'una orla de punts.

Per altre banda, en l'arxiu històric del Sanatori de Sant Boi no s'han trobat, al menys fins ara, cap normativa o referencia documental que descrigui les possibles emissions de fitxes o vals per el seu ús intern (Calixto Plumed i Ramón Martín, comunicacions personals). Malgrat això, es coneix una notable producció de fitxes metàl·liques, presents tan a col·leccions particulars (comunicació personal del autor) com al patrimoni històric del Sanatori de Sant Boi de Llobregat. En canvi, com en el cas comentat anteriorment de Ciempozuelos, no s'ha pogut trobar cap val imprès de paper o de cartó emès pel Sanatori de Sant Boi (Ramón Martín, comunicació personal) ni tampoc en el col·leccionisme numismàtic (comunicació personal del autor). Aquesta emissió de fitxes metàl·liques consta de 4 valors (Figura 5, números 1 al 4). Els anversos en la seva perifèria porten la paraula "SANATORIO" i en el centre apareix el valor numèric i a sota "c.t.m." o "p.s.t." (abreviacions de cèntims o pesseta). Els reversos són tots iguals, una granada en el centre

⁵¹ Vendrell i Capmany, Joan (6 de setembre de 2016). Moneda de uso interno y finalidad terapèutica en el centro San Juan de Dios, de Ciempozuelos (1908 - 1920). <http://vendrellcampmany.blogspot.com/2016/09/moneda-de-uso-interno-y-finalidad.html?showComment=1479035305781#c4419765114505193273>

envoltada de dues branques de palma i de llorer enllaçades en la seva base. La granada es el símbol de San Juan de Déu y de la seva Ordre Hospitalària en commemoració de l'aparició en un somni o al·lucinació que va tenir João Cidade en el que apareixia una figura humana oferint-li una granada y que l'hi va servir d'inspiració per elegir a la ciutat de Granada com el començament de la seva nova vida i on va viure fis a la seva mort.

Com van funcionar aquets diners en els Sanatoris?. Totes les aportacions dineràries que rebia cada intern quedaven registrades en un expedient personal on també s'anaven anotant i comptabilitzant les seves despeses extres quotidianes com el tabac, roba, productes de farmàcia, entre d'altres. Les fitxes metàl·liques y els suposats vals servien per a controlar les despeses dels malats tan per evitar possibles compres compulsives o innecessàries com per evitar els possibles robatoris o altercats indesitjables. Per cada despesa els tutors dels malalts lliuraven al l'intern la quantia de la despesa en fitxes que utilitzaven després per obtenir l'objecte o el servei demanat. En alguna oficina o en alguna zona de l'interior del sanatori, (a certes hores, principalment després de l'esmorzar), els germans anaven lliurant els objectes demanats a canvi de les fitxes (Calixto Plumed, Antonio Martín i Joan Vendrell, comunicacions personals).

En resum, la utilització de fitxes metàl·liques, i possiblement vals de cartró o paper, va començar després de l'any 1907, tenim constància de que en 1920 se seguien utilitzant i que després es van seguir utilitzant durant un temps encara no identificat perquè no s'han trobat, fins ara, altres referencies documentals o testimonials del seu ús o de noves emissions. Per aquesta època, en el any 1924, Sant Boi tenia 7.811 habitants dels quals hi havia 1.171 dones i 1.085 homes ingressats en el Sanatori (Arxiu Històric de Sant Boi de Llobregat).

Tampoc s'ha trobat, fins ara, documentació en la resta de centres hospitalaris espanyols de l'Ordre Hospitalària (Plumed Moreno, comunicació personal). Però recentment el mateix Germà Calixto Plumed ha trobat emissions de fitxes metàl·liques en altres centres sanitaris que te l'Ordre Hospitalària a França i Portugal usades durant els anys 30 del segle passat. Això obre la possibilitat de trobar en un futur més exemplars de fitxes metàl·liques o vals de paper en altres centres que l'Ordre Hospitalària ha gestionat en altres indrets del mon.

Bibliografia

- Congregación Hermanas Hospitalarias. Provincia de España. <https://www.hospitalarias.es//quienes-somos/congregacion/>
- Curto, James J. (1970). *Military tokens of the United States*. 1866 – 1969. Krause Publications
- Juan de Dios (19 de octubre de 2023). Wikipedia. https://es.wikipedia.org/wiki/Juan_de_Dios
- Ladesamortización Española (19 de octubre de 2023). Wikipedia. https://es.wikipedia.org/wiki/Desamortizaci%C3%B3n_espa%C3%B1ola
- La Ilustración Española y Americana (1873). Número 48 del 24 de diciembre de 1873, p. 789. <https://hemerotecadigital.bne.es/hd/es/results?parent=462cd518-21d1-4a85-af8f-8092e1f57d3a&t=date-asc&s=160>
- Libro de Capítulos Conventuales nº 4 (pp: 1904 – 1929). Archivo del Centro San Juan de Dios. Cienpozuels. Madrid.
- Barreda i Casanova, Maria-Lledó (2022). *La biografia d'Antonio Pujades i Mayans em entre dit*. Ives Jornades d'Investigació Santboiana. La Rutlla. Centre d'Estudis Santboians. ISBN: 978-84-09-49909-0.
- Martín Carrasco, Manuel (2015). *Benito Menni: Siguiendo las huellas de San Juan de Dios*. Archivo Hospitalario Vol 13: 109 – 181.
- Monestirs.cat (19 de octubre de 2023). La Visitació de Sant Boi. <https://www.monestirs.cat/monst/ballo/cbl20capu.htm>
- Muñecas Arranz, T. (1961). *Vida del Doctor D. Antonio Pujadas y Mayans*. Annals de Medicina, Vol.47, numero 3, pp 65-100. Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears. https://webs.academia.cat/revistes_elect/view_document.php?tpd=2&i=11841
- Orden de San Juan de Dios (19 de octubre de 2023). https://es.wikipedia.org/wiki/Orden_Hospitalaria_de_San_Juan_de_Dios
- Plumed Moreno, Calixto A. *Un siglo con el enfermo mental. Caminos abiertos...* Fundación Juan Ciudad. Madrid 2000
- Pujadas i Mayals, Antonio. (1872) *El Manicomio de San Baudilio de Llobregat. Suscinta historia de la Ciencia Mental. De las enfermedades del espíritu*. Barcelona https://books.google.es/books?id=J5X-3CC8l6k8C&printsec=frontcover&hl=es&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
- Real Decreto de 11 de octubre de 1835 suprimiendo los monacales. Gaceta de Madrid núm. 292, de 14 de octubre de 1835, página 1157. <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/7639/imprimir>

- Reglament penitenciari (1981). Real decreto 1201/1981 del 8 de mayo de 1981. Article 18, “sobre targetas de compra” i Article 47, 8^a, “sobre los economatos”.
- Reglament dels Establiments Penitenciaris (1996). Real Decreto 190/1996, de 9 de febrero. Capitulo III, artículo 301.1. https://noticias.juridicas.com/base_datos/Penal/rd190-1996.t12.html
- Rojas Aponte, Manuel F. (2019). *La numismática de los lazaretos en Venezuela. Revisión histórica y catalogo*. Caracas.
- Vendrell i Capmany, Joan (5 de junio de 2021). 167 Aniversario de la inauguración oficial del “Instituto Manicómico de San Baudilio de Llobregat”. <http://jovencam.blogspot.com/2021/06/167-aniversario-de-la-inauguracion.html>
- Vendrell i Capmany, Joan (6 de setembre de 2016). *Moneda de uso interno y finalidad terapèutica en el centro San Juan de Dios, de Ciempozuelos (1908 - 1920)*. <http://vendrellcampmany.blogspot.com/2016/09/moneda-de-uso-interno-y-finalidad.html?s-howComment=1479035305781#c4419765114505193273>
- Vendrell i Capmany, Joan (6 de junio de 2002). 168 Aniversario de la inauguración oficial del “Instituto Manicómico de San Baudilio de Llobregat” <http://jovencam.blogspot.com/2022/06/dia-6-de-junio-de-2022-168-aniversario.html>
- Vendrell i Capmany, Joan (diciembre de 2010). Monedas de uso interno en el manicómio de San Baudilio de Llobregat. <http://jovencam.blogspot.com/2010/12/monedas-de-uso-interno-en-el-manicomio.html>
- Vendrell i Capmany, Joan (21 de septiembre de 2022). *Sábado 24 de septiembre: 127 Aniversario de la llegada del padre Benito Menni y de las primeras comunidades de Hermanos de San Juan de Dios y Hermanas Hospitalarias del Sagrado Corazón de Jesús, para hacerse cargo del manicomio de Sant Boi de Llobregat*. <http://jovencam.blogspot.com/2022/09/sabado-24-de-septiembre-127-aniversario.html>
- Vendrell i Cpmay, Joan (5 de juny de 2023). 169 Aniversario de la fundación oficial del Manicomio de San Baudilio de Llobregat. <http://jovencam.blogspot.com/2023/06/169-aniversario-de-la-fundacion-del.html>
- Vendrell i Cpmay, Joan (3 de juny de 2018). 164 Aniversario de la inauguración oficial del “Instituto Manicómico de San Baudilio de Llobregat”. <https://jovencam.blogspot.com/2018/06/164-aniversario-de-la-inauguracion.html>

Altres fonts d'informació

- Entrevista amb Ramón Martín, Superior de la congregació dels Germans Hospitalaris en Sant Boi de Llobregat i autor de nombrosos articles sobre la història de l'Ordre Hospitalària de Sant Juan de Déu.
- Entrevista amb Joan Vendrell i Campmany. Col·laborador del diaris com Telexpress entre d'altres, administratiu de l'Ajuntament de Sant Boi de Llobregat. Voluntari i col·laborador del Sanatori Psiquiàtric de Sant Boi. Estudiós de l'Ordre Hospitalària de Sant Juan de Déu i autor de nombrosos articles i "blogs" en internet.
- Entrevista amb Calixto A. Plumed Moreno, Germà de la Ordre Hospitalària de San Juan de Déu, Docent i historiador de la seva Ordre en Espanya, França i Portugal i autor de nombrosos llibres i articles. Actual director de la revista "*Archivo Hospitalario*".

Agraïments

A totes les persones entrevistades, a Carles Serret per la informació consultada en l'Arxiu Històric de Sant Boi, també a Jesús del Río i José Pajuelo per compartir imatges de les seves col·leccions particulars.

El brou Tex-Ton, original espanyol des de 1928

Maria Lledó Barreda i Casanova
Carles Serret i Bernús

LA RUTLLA · CENTRE D'ESTUDIS SANTBOIANS

Introducció. Què era el brou Tex-Ton?

Es tractava d'un brou concentrat que venia presentat, en format de daus (cossos formats per sis cares quadrades) i, per això, va popularitzar-se com a "cubs". Contenia un brou deshidratat que podia estar compost per carn de pollastre, de vedella, de xai i —en altres casos— de varietat de peixos, amb els que, el públic consumidor (de forma majoritària mestresses de casa) podien elaborar un brou de forma instantània.

El present treball neix, davant de la manca dels arxius d'empresa, de l'observació, de l'anàlisi i posant en context, per una banda, els anuncis publicitaris i, per l'altra, d'una extensa mostra dels pots de comercialització a l'engròs i detall, d'aquest brou Tex-Ton. Hem estudiat els més diversos canvis en la grafia i la decoració dels mateixos i pensem que hem pogut establir la relació d'aquests amb diversos moments de canvis significatius en la seva producció i comercialització i, tanmateix, en la mateixa empresa productora. L'establiment de la cronologia dels diferents pots l'hem pogut establir gràcies a l'anàlisi de l'extensa col·lecció d'anuncis que hem pogut localitzar.

A banda, també hem tingut en compte aquelles notícies publicades als diaris oficials (DOG i BOE) i una bona col·lecció de notícies que hem pogut recollir dels més variats diaris i revistes de l'Estat (la majoria de premsa barcelonina i madrilenya). Unes són notícies de caràcter oficial,

que van afectar les dinàmiques empresarials i, les altres, són notícies de caràcter més social, ben bé anecdòtiques.

1926-1928: Les primeres notícies

Tot i que tant els pots com la propaganda anuncien que el brou Tex-Ton era original espanyol, des del 1928, hem localitzat anuncis anteriors: al *Diario de València* (1921) cridant al consum del brou Tex-Ton, a l'*Heraldo de Madrid* i *El Liberal* (1926) i *La Voz* (1927) tots tres, ben bé idèntics, demanant el consum de productes Tex-Ton, sense donar més detalls.

Un anunci, del 5 d'agost de 1928, és prou clarificador quant a l'origen del producte i com arriba al mercat espanyol: HACO és l'empresa mare a Suïssa (encara existent avui dia) i qui fa dipositaria dels seus productes, per a la distribució arreu de l'Estat Espanyol, a Tex-Ton, quan aquesta marca encara no està vinculada amb l'adreça de la factoria de Sant Boi.

D'aquells primers moments en destaca un reconeixement la "*Medalla de 1a Clase*" de l'Exposició Hotelera, de Barcelona, del 1927. La imatge de l'anunci és la mateixa que la dels pots més antics que hem localitzat. L'anunci a més, és dirigit a les senyores, tot aprofitant per lloar les excel·lències del producte: un brou agradable al paladar i sopes exquisides que nodreixen.

I, l'any 1929, a la "*setmana suïssa*" de l'Exposició Internacional de Barcelona, HACO, S.A. de Berna (Suïssa) és la que mostra els seus "*caldos en cubitos*" i continua dient que n'és la dipositària i que la comercialització és exclusiva de Tex-Ton (amb oficines a la Via Laietana 54, de Barcelona), tot i que ja està en funcionament la factoria a Sant Boi de Llobregat.

1928: Inici de l'activitat productiva a Sant Boi

Aquell any, la indústria Manufacturas Españolas Dubler, S.A., implantada a Sant Boi des d'uns anys abans, al quilòmetre 9 de la carretera de Santa Creu de Calafell, tot i dedicar-se al tèxtil (sector seder), iniciava una secció d'alimentació, empaquetant el brou Tex-Ton i la malta Kneipp.

Una manera de promoure el producte fou l'organització de degustacions, com l'anunciada al diari *El Dia*, de Terrassa, del 18 de maig de 1928: “**EL CALDO ‘TEXTON’ EXPOSAT A CAN GALI.** - Hem tingut el gust de veure l'aparador de la casa de drogues ‘Galí i C.^a’, que exposa aquests dies amb un gust artístic exquisit, el molt acreditat caldo ‘Texton’, del que n’és concessionari En Cèsar Dubler, representat a la nostra ciutat pel nostre bon amic En Josep Carbonell.”

Una menció important és l'espai que va ocupar la fàbrica Dubler a l'Exposició Internacional de Barcelona, el 1929, i en concret els anuncis concrets del brou Tex-Ton:

“Suiza en el Palacio de la Agricultura” por Epifanio de Fortuny.

[...] Altament simpática, por su carácter de propaganda popular, es la exhibición y degustación que de sus productos ofrece la Compañía Haco, S.A., de Berna. Gentiles empleadas reparten el tan conocido caldo Texton, atrayendo en esta forma los visitantes, que la mayoría de los días se ven obligados a guardar turno para poder probar el exquisito producto. [...]”

1932-1936: C.E.P.A (Comercial Española de Productos Alimenticios, S.A.)

Amb l'arribada de la 2ª República (1931), Dubler decideix crear una distribuïdora alimentària de la que detectem activitat a partir de 1932–1933. C.E.P.A., S.A. (Comercial Española de Productos Alimenticios, S.A.), se'ns presenta amb un ampli llistat de productes representats que coneixem gràcies al llistat contingut en un anunci de juny de 1932 i amb l'adreça empresarial a Sant Boi de Llobregat: Aromadina, brou en cubs Tex-Ton, Cinta quilomètrica vegetal, Cremadina, Xiclets Adams i Chiccos, Goma de mastegar Olympic, Jaleadina, Suc Tex-Ton, Llevat sec, Malta kneipp del Abate, Escuradents Ast, Paper higiènic crepe “Cruz Blanca”, Paper higiènic “Foot-ball”, Pasta fosfòria “Steiner”, Pegatikon, Pòlvores shampoo “Banderes”, Sacs guarda-roba “Siemprefino”, Sacs guarda-roba “Popular”, “Sen-Sen”, Sopes “Tex-Ton”, Teles engomades “Excelsior” i Tenastine.

D'aquest moment són els dos tipus de pots més antics, de la marca Tex-Ton, que hem pogut localitzar, amb una grafia i dibuix que ja havíem vist als anuncis de 1928 i 1929, associats a l'empresa suïssa HACO. Un dels models d'aquests primers pots ja va ser pensat com a col·lecció i amb voluntat d'afavorir la seva reutilització, una vegada buits

Fotografia 1. C.E.P.A.

de les pastilles de brou. Però també s'introdueix un tercer tipus de pots, amb una grafia més moderna: la cara A (part frontal) es mantindrà des dels anys 30 i fins a la fi de l'empresa i, per contra, la cara B és la que anirà canviant. A hores d'ara en distingim 3 tipus diferents i que corresponen als tres moments més importants de l'empresa. Tots els pots d'aquest primer moment tenen, en comú, l'atribució a la distribució per part de C.E.P.A., S.A. i, de forma molt probable, s'empraren al mateix temps (de forma simultània) o amb molt pocs anys de diferència.

Aquestes novetats van associades a un moment de forta expansió tal com ens ho demostren diferents campanyes comercials, materialitzades en nombrosos anuncis i campanyes del brou Tex-Ton en els més diversos mitjans de comunicació. Us presentem uns exemples:

1) Una campanya, del 1932, anava dirigida a publicacions de tot l'Estat espanyol; estava feta en castellà i dirigida a les dones que cuinen, destacant-ne la qualitat del producte i la rapidesa en el moment de cuinar-lo. En aquest cas, no hi ha constància del lloc de la fabricació.

2) L'any següent (1933) iniciaren una campanya publicitària d'ampli abast, adreçada a les publicacions locals i comarcals catalanes. Els anuncis foren redactats en la nostra llengua i reforçaven la seva "catalanitat" tot destacant-ne el lloc de fabricació: Sant Boi de Llobregat. Veiem un exemple: El diari *Pla del Bages* publicava les excel·lències de tenir un brou ràpid, nutritiu i que estava avalat per l'eminent Dr. Agell: "El brou de cubets Tex-Ton conté una proporció d'extracte de carn major que els seus similars. Tant la suma dels seus components aliments fonamentals com el seu valor nutritiu és superior al que ofereixen els altres brous en cubets que es troben al Mercat". L'anunci

també feia esment al fet d'estar preparat a Sant Boi de Llobregat i que, a més, se'ls trobaria a bon preu.

3) La campanya de 1934 destacava el fet de ser una fabricació “nacional”, feta a la fàbrica de “*San Baudilio de Llobregat*”, quan s'adreçava a publicacions de fora de Catalunya i a “*Sant Boi de Llobregat*” quan s'adreçava a publicacions catalanes.

De la mateixa manera que van augmentar els anuncis generalistes, també ho feren els de degustacions als més diversos llocs. En destaquem la que es va fer, el gener de 1932, a Igualada, on s'anuncià pels dies 13, 15, 16 i 18, i amb quatre anuncis idèntics, la promoció dels brous **TEX-TON**, la malta **Kneipp** i els flams **Cremadina**, en quatre establiments diferents de la ciutat. Tot ens sembla indicar que ens trobem davant d'una campanya publicitària –i promocional– molt ben orquestrada. Però no en sabem els resultats.

I també, a fora del Principat, com la feta a Burgos el 7 de juliol de 1932, i anunciada al diari d'aquella ciutat, on novament s'ofereix la malta **Kneipp**, el brou **Tex-Ton** i els flams **Cremadina**.

A Catalunya, pocs dies abans, i a *La Crònica Social* (Terrassa) es publicava, el 14 de juny de 1932: “**DEGUSTACIÓN.** *Hace unos dias se efectuaron degustaciones del acreditado y excelente caldo “Tex-Ton” en los acreditados establecimientos de los señores Jaime Biosca de la calle de la Cruz, Antoni Baix, de la calle Pantano, Pedro Morera de la carretera Rubí y Luis Portella de frente al mercado, habiendo sido numerosas las personas que lo solicitaron, debido a su fino paladar.*”

Aquell 1932, el Govern de la 2a República va declarar oficial i d'interès públic l'entitat Fira Internacional de Barcelona, que va néixer amb l'objectiu d'encapçalar el món de les fires de mostres a Barcelona. A partir d'aquest moment, donat el creixement del certamen, la celebració d'aquest esdeveniment es consolidarà al recinte de Montjuïc, a tocar de la plaça d'Espanya, de la Gran Via i del Paral·lel. L'any 1935, l'empresa Dubler tindrà una destacada participació en aquesta Fira i –de forma especial– a la seva secció alimentària. Un article al diari republicà *El Diluvio*, de Barcelona, ens diu:

**“La artística y modernísima instalación de la C.E.P.A.
EL CALDO EN CUBITOS ‘TEX-TON’**

Una de las más notables y, por tanto, mejores instalaciones de la actual Feria Internacional de Muestras

es indiscutiblemente la de la renombrada entidad Industrial C. E. P. A., que fabrica los ricos caldos “Tex-Ton”, que tan grande aceptación tienen por parte de nuestro público.

Este caldo, genuinamente nacional, es el que contiene mayor cantidad de extracto de carne, según análisis científico efectuado por el doctor J. Agell Agell, de Barcelona.

En el quiosco construido en la plazoleta principal –entre los dos palacios antes citados– que constituye un alarde de buen gusto y modernidad, se obsequia a los visitantes de la Feria con degustaciones de tan sabroso como popular caldo, que tantísima utilidad presta en el orden doméstico, tanto por su precio limitadísimo –15 céntimos dos cubitos– como por su excelente composición, que permite emplearlo lo mismo para sopas que en guisados de la más variada índole.

La más fehaciente prueba del éxito enorme que han conseguido en nuestro mercado los caldos “Tex-Ton” la constituye al gran desarrollo alcanzado por la C. E. P. A., en cuya fábrica de San Baudilio de Llobregat trabajan actualmente más de 1.100 obreros, lo que constituye una Nota altamente simpática desde al punto de vista del florecimiento de la industria nacional.”

Uns comentaris, elogiosos, i que sense poder posar en qüestió, cal relativitzar donat què, el Tex-Ton, s’anunciava –de forma regular–, en aquesta publicació. També hem d’aclarir que la xifra que s’esmenta, de 1.100 treballadors, fa referència al total de la planta santboiana de Manufacturas Españolas Dubler, S.A. (no només a la secció d’alimentació).

1936-1939: Els anys de la col·lectivització¹

El juliol de 1936, l’èxit –relatiu– dels militars revoltats va abocar el país a una Guerra Civil. A Catalunya, però, el fracàs de l’aixecament, aixafat

¹ Per conèixer els més variats aspectes organitzatius, del conjunt de les Manufacturas Españolas Dubler en aquells anys de guerra, podeu consultar el treball de Josep Lluís Adín Jiménez i Gregori Gutiérrez Ortola (1989): *Sant Boi de Llobregat, un exemple de Col·lectivitat Industrial: L’empresa Dubler, publicat dintre del llibre “Col·lectivitzacions al Baix Llobregat (1936-1939)”*. CECBLL- Publicacions de l’Abadia de Montserrat (p379-422).

—en bona part— per l'acció de la militància obrera, va dur aparellada una revolució. I, conseqüència d'aquesta, la intervenció de la major part d'empreses del país i el control de la producció per part dels mateixos treballadors i treballadores.

Per iniciativa del Comitè de Control, la Generalitat de Catalunya va aprovar, el 24 d'agost de 1936, la intervenció:

“ORDRE:

Havent sol·licitat els obrers de la Casa “César Dubler”, la intervenció de la Generalitat en la dita indústria i per estimar aquella intervenció d'utilitat pública i d'urgentíssima conveniència per al manteniment de la legalitat republicana, fent ús de les atribucions que m'han estat conferides.

He resolt:

Primer.- Procedir a la intervenció de la indústria “César Dubler”.

Segon.- És nomenat Delegat de la Generalitat de Catalunya en aquella indústria, el senyor Antoni Matas i Serra, d'acord amb el Comitè Obrer de Control.

Barcelona, 24 d'agost del 1936.

El Conseller d'Economia i Serveis Públics

J. TARRADELLAS”²

Una intervenció que va afectar totes les seccions de M.E.D., S.A., no només l'alimentària: S.A. Malte Kneipp-Kathreiner, S.E. de seda al cobre “Bemberg”, C.E. de Productos Alimenticios, S.A. (C.E.P.A.), Comercial Anónima Dubler, ...³

Cal dir que, aquesta intervenció, va ser combatuda pel seu propietari, el senyor César Dubler Humbel qui, emparant-se en la seva condició de ciutadà suís, va cercar el suport del consolat d'aquell país a Barcelona i que, ben aviat, s'afanyà a publicar diversos articles —a la premsa barcelonina— en defensa dels interessos de la colònia helvètica a Catalunya. A tall d'exemple fem esment a la publicació, l'1 d'agost de 1936, i al diari *La Humanitat* de la nota del Consolat Suís on es preocupa dels interessos dels seus ciutadans: “*Los intereses suizos del Consulado de Suiza recibimos la siguiente lista de casas comerciales*

² DOGC de 1936-08-26, núm. 239, p1202.

³ DOGC de 1936-10-09, núm 283, p108.

Fotografia 2. 1938-01-01, Brigada Barcelona - Creu Roja (p115)

en las cuales están comprometidos intereses suizos y que, por lo tanto, deben ser respetadas: [...]” seguit d’una llarga llista d’empreses i on apareix César Dubler (Balma, 127) i CAD, CEPA i Malta Kneipp Kathreiner (Carretera de Santa Creu de Calafell, Sant Boi).

Tot i la guerra, la vida continuava i hem pogut localitzar articles tan interessants com l’aparegut al diari *El Diluvio*, el dia 5 de gener de 1937:

“UN SALUDO FRATERNAL A LOS CAMARADAS DE VILABOY :: LOS REFUGIADOS DE GUERRA ESTÁN BIEN ATENDIDOS

Como un responsable del S.R.I., de Madrid, durante mi estancia en el simpático pueblo de Vilaboy he podido confirmar que los trabajadores rivalizan en celo por cuidar a los pequeñuelos y compañeras recogidas en esta localidad; hijos y compañeras de milicianos dedicados por entero a las actividades de la guerra.

Todo el pueblo en general, pero sobre todo en algunas fábricas, como la Colonia de Güell, Sedas Dubler y Casa de Quirse, les envían constantemente ropas para hacerles más

confortable su estancia. Así, los niños y compañeras de los milicianos soportan ventajosamente la obligada separación de sus hogares, mientras sus padres dedican por entero sus afanes a ganar la guerra.

Es un ejemplo elocuente y vivo de la solidaridad antifascista y del gran valor de la cooperación de las poblaciones de retaguardia para hacer eficaz la guerra contra el fascismo. Los milicianos y todas las personas ocupadas en la lucha, precisan una absoluta tranquilidad respecto a la situación de sus familiares para poner toda el alma en la guerra.

*Aquí está el gran papel de la población de retaguardia, recogiendo y cuidando a los niños, mujeres y ancianos refugiados y evitándoles los padecimientos y las privaciones existentes en los lugares de lucha. Y el caso de Vilaboy es uno de los mejores ejemplos de entusiasmo y de cariño puestos en esta humanitaria tarea. Signat **CRESPO**"*

O el breu esment aparegut al diari *La Publicitat*, el dia 28 de gener del 1937, on es fa esment a una donació solidària: "*També han estat lliurats a l'Hospital Proletari per a Nens, prèvia acta d'incautació i de lliurament, els productes següents: [...] 2 paquets de **TexTon**. [...]*"

Pel que hem pogut veure, durant la guerra, l'empresa col·lectivitzada va continuar emprant els mateixos pots d'abans, probablement d'un tipus únic, tant per aprofitar antigues existències com pels problemes d'abastament de materials que van caracteritzar tot el període i que s'incrementaven amb el pas dels mesos.

Aquest deteriorament progressiu, general, paral·lel i directament proporcional al desenvolupament negatiu del conflicte per als interessos del bàndol republicà, comportaren una nova i dràstica decisió: la necessitat d'intervenció "governamental" de la secció de productes alimentaris:

"Vista la necessitat del consum d'extractes de brou i per tal de controlar la producció de la Secció de Productes Alimentaris de l'empresa Dubler, de Vilaboi, cal acordar l'oportuna intervenció de la Generalitat.

Per tant, en ús de les facultats conferides pel Decret del 20 de novembre últim, i a proposta del Director General de les Indústries Alimentàries,

He resolt:

Primer.- És intervinguda per aquest Departament la Secció de Productes Alimentaris d'elaboració d'extracte de brou Tex-Ton, de l'empresa Dubler, de Vilaboi, d'acord amb el Decret del 20 de novembre darrer.

Segon.- És nomenat Interventor d'aquest Departament a l'esmentada Secció, als efectes previnguts en la present ordre, el ciutadà Pere Cama i Font.

Barcelona, 27 de gener del 1938.

El Conseller d'Economia, JOAN COMORERA"⁴

Per comprendre una mica millor les dificultats del moment, recorrem a un extens article aparegut, a *Las Noticias*, el 4 de març de 1938 i on es fa un repàs a diversos aspectes de l'economia de guerra i què, tot i la finalitat propagandística, ens informa de les activitats del servei de la *Dirección General de Industrias Alimenticias*. Transcrivim el fragment que fa referència a la fàbrica Dubler:

"LA FABRICACIÓN DE PASTAS PARA SOPA

Otra de las preocupaciones de la Dirección es la de normalizar la fabricación de pastas para sopa, industria de gran desarrollo en Cataluña, por el extraordinario consumo de su producción. Sabemos que nuestro país es eminentemente deficitario en la producción triguera y, naturalmente, en la fabricación de harinas. Sin embargo, en lugar de emplear la harina para otros artículos más secundarios, entendemos que podría utilizarse para la fabricación de pastas para sopa, con cuyo artículo, resolveríamos uno de los aspectos más interesantes de la alimentación. La Dirección General de Industrias Alimenticias ha procedido a la intervención de la Empresa Dubler, de Vilaboi, la creadora del caldo en cubitos Texton, cuya empresa produce en gran escala, enviando toda la producción a la Dirección, para su perfecta distribución. Si unido a esta intervención, ponemos en marcha las fábricas de pasta, habremos complementado un artículo de general consumo, que resolverá una parte esencial de la alimentación en muchos hogares.

⁴ DOGC de 1938-02-02, núm. 33, p453.

Nosotros esperamos llevar a cabo la realización de este programa, por cuanto la Dirección General de Abastos nos ha prometido la entrega de la harina suficiente para convertir el proyecto en realidad.

SOLO ES CUESTIÓN DE COORDINACIÓN

El problema –dice– de las Industrias Alimenticias, es solo cuestión de coordinación. Todos sabemos la capacidad productora de Cataluña, handicapada hoy, por falta de materias primas. La Dirección General de Industrias Alimenticias, que conoce la capacidad industrial de Cataluña en lo que afecta a los productos de elaboración, puede quedar automáticamente resuelto. Claro está, que vivimos en momentos de sacrificio y todos tenemos que saber adaptarnos a las circunstancias del momento. La compenetración evidente entre la Dirección General de Abastos y la de las Industrias Alimenticias, puede facilitar la solución del problema, ya que al entregarnos las materia primas que se necesitan para la elaboración, pueden llevarse a cabo los trabajos de la transformación industrial, sin los peligros de la especulación, ya que la Dirección General de Industrias Alimenticias, tiene perfectamente controladas las actividades productoras de cada una de las fábricas existente en Cataluña, inclusive el índice de los costes y de la manipulación.”

A hores d'ara i per manca de dades de producció, venda o consum, no estem en disposició de valorar l'impacte d'aquella mesura, però, si sabem que no va durar gaire, només sis mesos més tard, ja va ser revocada:

*“Per haver desaparegut les circumstàncies que motivaren l'Ordre del 27 de gener d'enguany en virtut de la qual fou intervinguda la Secció de Productes d'elaboració d'extracte de brou Tex-Ton, de l'empresa Dubler, de Vilaboi
He resultat:*

És alçada la intervenció disposada per Ordre del 27 de gener d'enguany de la Secció de Productes Alimenticiosos d'elaboració d'extracte de brou Tex-Ton de l'empresa Dubler, de Vilaboi (Baix Llobregat). En conseqüència, cessa el

ciutadà Pere Cama i Font en el càrrec d'Interventor delegat, especial, de la Generalitat de Catalunya, en la fabricació abans referida.

Barcelona, 31 de juliol del 1938.

*El Conseller d'Economia, JOAN COMORERA*⁵

1939-1959: M.E.D.,S.A. (Manufacturas Españolas Dubler, S.A.)

L'hivern de 1939 Catalunya va caure en mans de l'exèrcit franquista i, poc després, els darrers territoris que encara restaven en mans governamentals, republicanes (llevant i zona centre), posant-se fi a la guerra civil. I, amb la victòria feixista, la reversió de totes les mesures adoptades els anys anteriors.

De forma ben bé immediata, la família Dubler tornava a fer-se càrrec del seu grup d'empreses. Sortosament, la guerra havia respectat força les instal·lacions fabrils santboianes i què, potser per la seva condició de propietat estrangera, no van ser objecte de cap bombardeig sistemàtic. Una situació que sí que va afectar, i de forma greu (amb destrosses i moltes víctimes mortals), els municipis veïns de Viladecans i Gavà (per la presència de la fàbrica Roca).

A més, a les acaballes de 1939, el nou govern va aixecar la intervenció de crèdits de les empreses que havien patit incautacions.⁶ D'aquesta mesura se'n beneficiarien, entre moltes d'altres: “Comercial Española de Productos Alimenticios, de San Baudilio de Llobregat”, “César Dubler, de San Baudilio de Llobregat”, “Comercial Anónima Dubler, de San Baudilio de Llobregat”.

Dels primers anys de postguerra no hem pogut localitzar gaire publicitat, però, l'observació dels pots de distribució, ens ha permès constatar com desapareix la marca CEPA i com, a partir del 1940, va introduint-se la marca MED,S.A. (Manufacturas Españolas Dubler, S.A.). Un canvi que també es pot veure a la cara B dels pots quan ja només es comercialitza la malta Kneipp i el Tex-Ton.

⁵ DOGC de 1938-08-05, núm 217, p415.

⁶ BOE de 1939-11-25, núm. 329, p2421.

Fotografia 3. M.E.D.S.A.

Tot i les dificultats del període autàrquic franquista, i en una Europa sacsejada per l'impacte de la 2a Guerra Mundial, Dubler va intentar modernitzar la maquinària productiva del Tex-Ton.⁷

El brou concentrat, havia passat de ser un producte adreçat a les classes mitjanes, a un producte ben bé de primera necessitat i una opció alimentària, ben bé de subsistència, per a les perjudicades classes populars. Veiem una notícia, de *El Noticiero Universal*, del 7 de març de 1942:

“Donativos para el pabellón de indigentes de Montjuich. Con destino al Pabellón de Indigentes de Montjuich han sido entregados varios donativos al delegado gubernativo para la represión de la mendicidad, camarada Guillermo Palau.

La “Carne Líquida El Ganadero”, “Caldo Potax” y “Caldo Texton” han entregado importantes partidas de sus productos, para ser destinados como sobrealimentación de los mendigos, cuyo estado de salud requiere cuidados especiales. También “Manufacturas Sedó” ha entregado tres piezas de tela en crudo.”

Un dels problemes recurrents de la postguerra, especialment greu per a les grans indústries, van ser les restriccions en el

⁷ BOE del 1941-05-05, núm. 125, p1810.

El
CALDO
DE CALIDAD

**EL MAS ANTIGUO:
ORIGINAL ESPAÑOL DESDE 1928**

M. E. D. S. A. APARTADO 10, BARCELONA

DISTRIBUIDORES EXCLUSIVOS

COMERCIAL TEX TON, S. A.

Apartado 895 - BARCELONA

Fotografia 4. 1955, Programa Festa Major (TEXTON, p47)

subministrament de fluid elèctric i que s'afegien al precari estat de les línies de distribució. *La Vanguardia*, del 13 de gener de 1945, publica les sancions rebudes per algunes empreses, com ara la Dubler, per infringir les restriccions.

Un altre acte de beneficència va quedar recollit a la publicació *Igualada*, del 10 de maig de 1952: “*BENEFICENCIA IGUALADINA agradece el donativo de MIL cubitos de caldo Tex Ton, que ha recibido de Manufacturas Dubler S. A., de Barcelona, fabricantes de dicho caldo.*”

I, com podíem esperar, també hem localitzat mostres de solidaritat amb accions de beneficència en l'àmbit local, com la recollida a les pàgines de *Vida Samboyana*, el febrer de 1957, a la secció: “*Navidad del pobre*”:

“*La obra «AJUDA AL GERMA NECESITAT», mediante los donativos recibidos ha podido llegar a cincuenta y dos hogares necesitados algo de la alegría propia de esta fiesta.*

Se repartieron en total:

Patatas 500,00 kgs. Carne 40,75 kgs. Salsichas 8,65 kgs. Azúcar 26,00 kgs. Turrónes 25,00 kgs. Galletas 22,00 kgs. Pasta Sopa 50,00 kgs. Judías 45,00 kgs. Arroz 65,00 kgs. Champán 48 botellas.

Queso y mantequilla de la «Charitas americana» y amén de donativos en especie procedentes de la Casa Dubler S. A. y el Sanatorio de Varones.

Se recaudaron por distintos conceptos 11.954,00 pesetas.

A través del Catecismo Parroquial se repartieron también lotes de ropa con destino a los alumnos de mayor necesidad y de mejor comportamiento.

Los lotes repartidos provenían de generosas aportaciones de un fabricante de Barcelona y de un Comercio de la Villa.

Como colofón de las Fiestas Navideñas, se obsequió a los ancianos del Asilo de San José, el día 27 del pasado Enero. El obsequio consistió en un complemento de la comida ordinaria, a base de un plato de temerá asada, con coles de Bruselas, postres y Champán.

Los miembros de la obra «Ajuda al germá Necessitat» que presenciaron el acto, salieron vivamente complacidos ante la alegría manifestada por los ancianos del Asilo.”

En tot aquest període no hem trobat ni la varietat, ni la riquesa, que havien tingut els anuncis dels anys inicials i, en especial, dels anys de la República. Ni en nombre, ni en contingut. Destaquem els anuncis apareguts –de forma reiterada– els primers anys de la revista local *Vida Samboyana* i un anunci, del 1955, publicat al programa de la Festa Major de la nostra població. Però poca cosa més.

1958: Comercial Tex Ton

Les darreres informacions de la fabricació de Tex-Ton, a casa nostra, daten del 1958 (per tant, van durar 30 anys) i ens diuen que la secció es tanca, trobant un darrer anunci de Tex-Ton, a *Vida Samboyana*, el març de 1959. Les informacions d'aquesta publicació, ja des del 1956, estaven anunciant el canvi a la Comercial Tex-Ton, una maniobra empresarial que es materialitzarà dos anys més tard. Als clients de Tex-Ton se'ls va enviar una targeta informant-los de la reorganització, a Espanya, de l'Empresa Internacional Comercial Tex Ton, S.A., en els següents termes:

“Por razones fáciles de comprender Comercial Tex Ton, S.A., tenía casi paralizadas sus actividades en España. La falta de equipos modernos y automáticos para la fabricación, la carestía de papeles especiales de importación, la inseguridad y las restricciones en grasas y carnes de gallina y extractos de carne de Argentina, etc, impedían a nuestra gran empresa, abastecer el importante mercado español con las calidades mínimas de la misma.

Gracias al desarrollo de la industria nacional, a las medidas y directrices del Estado español y al constante batallar de nuestra gran Empresa Internacional, hemos conseguido superar todo ello y empezamos de nuevo la gran fabricación española de comercial Tex Ton, S.A.

Tres tipos de cubitos aparecerán en el mercado muy en breve (...) seguidos de unos compuestos muy especiales de alta calidad (...) complementarán la nueva etapa de Tex Ton España.

Una moderna y amplia Red Comercial cuida ya, de la reintroducción y venta en España de todos nuestros artículos y muy en breve, nuestros Agentes de Venta, pasarán a

Fotografia 5. Comercial Tex Ton

saludarle, reanudando así aquellos antiguos lazos de amistad, confianza y simpatía que tanto nos habían honrado. (...)”

En una segona targeta, també adreçada als clients, s'informava de l'augment dels preus:

“Imposibilitados de mantener unos precios dados de 1959 y todavía rebajos entonces para facilitar la reintroducción de nuestra acreditada Cremas Tex Ton nos vemos forzados a aumentar a 10,50 ptas. Cada sobre de 5 raciones. (...)”

La calidad de las Sopas Preparadas Crema Tex Ton, es reconocido en todo el mundo, donde se exportan directamente desde nuestro centro en Suiza (Gümligen). En España estamos hasta hoy limitados por los equipos de producción, que han sido considerablemente ampliados y pasamos seguidamente a una gran campaña de divulgación y venta. (...)”

En aquesta propaganda ja es denota una dependència de la Comercial Tex Ton, S.A., de Suïssa. En molts dels anuncis ja surt com Comercial Tex Ton, S.A. Internacional de la Alimentación. El Tex-Ton havia tornat a casa, a Suïssa.

La grafia dels pots es modernitza i, amb tot, continuen publicitant-se, insistint (suposem que evitar un divorci amb la clientela espanyola) en què era un “*producto español des de 1928*”. I, en paral·lel, hi ha la introducció de nous productes, que també van acompanyats de pots de disseny més modern, com els dedicats a brous de pollastre, bou i porc. Aquests són quadrats i pensats per a ser –novament– reaprofitats. Al text, tot i que la factoria productora de Sant Boi ja estava tancada, continuava vinculant-se la comercialitzadora amb la nostra població, si bé s’hi afegia la marca Suïssa.

Sense poder confirmar-ho, de moment, som de l’opinió que no seria d’estranyar que la desvinculació hagués estat només en l’àmbit productiu, però, no pas, en l’àmbit capitalista i que la família Dubler continués mantenint presència en aquella nova aventura empresarial.

Història del PSUC a Sant Boi de Llobregat (1936-1980)

Jordi Saborit Pascual
José Saavedra López

Resum

Aquesta és una història de militants del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC) a Sant Boi. “Històries de vides de dones i homes que hauríem de conèixer i pregonar, perquè el millor partit de Catalunya només es podia fer amb el bo i millor de cada casa, per humil i pobre que fora aquesta”¹. Quelcom més que un partit, el PSU fou l’expressió més avançada, més nombrosa, eficaç i unitària del poble català confrontat amb la dictadura, sabedor de les conseqüències que d’això se’n derivava, i protagonista principal de les conquestes democràtiques.

En aquesta comunicació tracem un perfil en 3 etapes temporals de la seva activitat a la nostra vila: el naixement i infància del partit, 1936-1939; els anys de plom, 1940-1970; la refundació i conquesta de l’hegemonia política i social, 1970-1980.

Hi apareixen noms i cognoms, segurament no tots, però sí tots els que hem trobat pels 3 períodes estudiats. La recerca en els més de 125.000 documents dipositat a l’ANC, en l’arxiu històric de l’agrupació de Sant Boi i els testimonis de memòria oral, a qui agraïm la seva valuosa aportació, ens han ajudat a confegir aquest relat de la història del partit i dels i les militants, els senyals lluminosos de l’organització, que de ben segur va marcar una època i deixar empremta en el Sant Boi actual.

Temps de guerra, combat, exili i resistència; temps era temps de por i

¹ Andreu Mayayo i Artal, «Els germans López Raimundo», *Nous Horitzons*, n.o 213 (2016): 14.

detencions, de caure i tornar-se a aixecar. Temps de solituds, de contrasenyes, temps de dignitat i alegria també, que com escriu amb coneixement de causa Sergi Pàmies, fill petit d'en Gregorio López Raimundo² i Teresa Pàmies, “els comunistes també reien, cantaven, ballaven i follaven”.

Naixement i infància del PSUC a Sant Boi: 1936-1939

“D’un roig encès voldria la vida”

Raimon

El procés de fundació i creixement del PSUC i de les Joventuts Socialistes Unificades de Catalunya (JSUC)³ a Sant Boi de Llobregat, segueix un itinerari semblant al de la resta de poblacions veïnes, gairebé calcat a allò esdevingut el 23 de juliol de 1936, en el Bar de la Plaça del Pi de Barcelona, quan es fundà arrel de la fusió de 4 partits: la Unió Socialista de Catalunya (USC) representada per Joan Comorera; el Partit Català Proletari (PCP) representat per Artur Cussó; la Federació Catalana del PSOE representada per Rafael Vidiella i el Partit Comunista de Catalunya (PCC) representat per Miquel Valdés.

L'alçament feixista va precipitar una unificació de la que ja se'n parlava i a la que ja varen avançar-se les respectives branques juvenils, amb la fundació un mesos abans de les JSUC, la seva afiliació directa a la Internacional Juvenil Comunista i amb la creació del seu òrgan d'expressió “Juliol”, dirigit per Teresa Pàmies⁴.

² Gregorio López Raimundo (Tauste, 1914-Barcelona, 2007). Començà a treballar de sastre als dotze anys i fins a 1936. Va ingressar al PSUC i fou un dels dirigents de les JSUC. Va combatre al front i des de 1939 visqué a l'exili, però retornà il·legalment a Catalunya el 1947. El 1951 la policia política franquista el detingué i torturà; restà empresonat fins a 1954, any en que fou expulsat d'Espanya. El 1960 retornà, de nou il·legalment, a Catalunya i cinc anys més tard fou elegit Secretari General de PSUC en el seu II Congrés. El vot popular l'anomenà diputat per Barcelona a les Corts espanyoles i va ser reelegit el 1979 i el 1982. Gregori López Raimundo, *Escrips: cinquanta anys d'acció, 1937-1988* (Ajuntament de Barcelona, 1988).

³ Joventuts Socialistes Unificades de Catalunya. Creada el 12 d'abril de 1936 en un acte a la Sala Gran Price de Barcelona dins del procés d'unificació dels diversos partits socialistes i comunistes catalans com a moviment estratègic dels Fronts Populars seguits a Europa la dècada dels 30 del segle XX i recolzats per la Internacional Comunista.

⁴ Teresa Pàmies i Bertran, (Balaguer 1919 – Granada 2012). Premi Josep Pla de narrativa (1970), Creu de Sant Jordi (1984) Medalla d'Honor de Barcelona (1997), Premi d'Honor de les Lletres Catalanes (2001). Autora de *Testament a Praga*, *Quan érem capitans*, *Va ploure tot el dia*, *Dona de pres*, *Una espanyola llamada Dolores Ibárruri*.

A Sant Boi⁵, la majoria de fundadors d'ambdues organitzacions son persones que provenen del sindicalisme industrial i agrari i que ja venien jugant un paper destacat durant el període republicà, amb especial èmfasi en la consolidació i creixement de la UGT a la nostra localitat. Un nucli inicial format per en Miquel Ribalta Andreu, obrer de l'empresa Dubler que en seria el primer responsable d'organització; Francesc Ferrés i Ferrés, camperol, designat responsable polític; Carles Fortet Ticó, camperol, rabassaire i sindicalista, responsable de propaganda; Albert Martínez Primo, empleat i sindicalista a Can Massallera, i els enllaços amb la direcció de Barcelona, Carbonell i Sangüeza⁶.

Poques hores després del naixement oficial del partit ja tenia organització a Sant Boi. S'ocupà un local en el Carrer Cervantes n° 8, propietat de la família Giménez Vera i confiscat per part de l'Ajuntament aleshores en mans del Comitè de Milícies Antifeixistes. Paral·lelament, a l'empresa Dubler començà a editar-se el butlletí "Foc Nou", dirigit per en Ribalta, i que retrata molt bé la frenètica activitat d'aquesta indústria santboiana en el període en que va ser col·lectivitzada⁷.

A les poques setmanes del cop d'estat feixista, conjuntament amb altres forces polítiques i sindicals, es posa en marxa la captació de voluntaris, la Centúria Casanova, per anar amb l'expedició del Capità Alberto Bayo Giroud a reconquerir Mallorca, en mans dels colpistes i que l'aviació, enviada per Mussolini i finançada pel banquer Juan March, utilitzava per bombardejar tot el Llevant peninsular en mans republicanes. Un centenar de joves santboians participaren en aquella batalla, finalment perduda⁸.

Els mesos següents registren un fort creixement del PSUC arreu, i també a Sant Boi, degut a que molts membres de la UGT es fan

⁵ La població de Sant Boi de Llobregat, d'uns 9.300 habitants en 1936, disposava d'un fort teixit industrial i fabril, a l'hora que encara conservava una elevada presència de persones que es dedicaven a l'agricultura i ramaderia. Pel que fa al tèxtil, per exemple, cal destacar l'empresa Dubler amb prop de 1000 treballadors, les Filatures Gossipyum (Can Massallera), amb més de 300 treballadores, Cal Quirzet, amb un centenar d'obreres, i Can Güell, que tot i estar situat a la Colònia Güell, donava feina a centenars de treballadors de Sant Boi i altres municipis. A més, 4 bòbiles donaven feina a més de 200 operaris i nombroses cooperatives de paletes, transportistes, etc. ocupaven a bona part de la població activa.

⁶ Ferrés i Ferrés, Francesc; Ribalta i Andreu, Miquel. *Memòria compartida. Recull de textos santboians* (Ajuntament de Sant Boi de Llobregat, 1997), 151-60.

⁷ Adín Jiménez, Josep Lluís; Gutiérrez Ortolà, Gregori. *Sant Boi de Llobregat, un exemple de col·lectivitat industrial: l'empresa Dubler*. Citant DOGC n° 238 de 09-10-1936.

⁸ Maria Lledó Barreda i Casanova, Jordi García i Pardo, y Carles Serret i Barnús, *Història de Sant Boi de Llobregat (Ajuntament de Sant Boi de Llobregat, 1993)*, 298. *Memòria compartida. Recull de textos santboians*, 321-23.

Fortich, Amigó, Germans Segura, Castellanos, Clavell i Pallarès són els cognoms d'alguns d'ells.

Un cop finalitzada la guerra, la sistemàtica repressió del Règim tingué en els militants del partit un objectiu prioritari. Delatats en la Causa General⁹, denunciats en les esferes públiques de proximitat, investigats a partir de la confiscació de documentació personal i col·lectiva, varen patir en primera persona manifestacions de depuració i repressió.¹⁰

Els anys de Plom: 1940-1970

“Què volen aquesta gent, que truquen de matinada”.

Maria del Mar Bonet

A partir de l'entrada de les tropes «nacionales» el 25 de gener de 1939 hi ha un èxode massiu de persones que marxen a l'exili, en condicions molt precàries, per por a la repressió sense pal·liatius desfermada pels vencedors, amb delacions, detencions arbitràries, empresonaments, judicis sense garanties o amb depuracions laborals a tots aquells marcats com a «*desafectos al régimen*». Els partits, sindicats i organitzacions socials i culturals de l'època de la República quedaven prohibides i només la simple sospita, o una delació anònima de pertinença a elles, comportava riscos greus de detenció, tortures, presó, deportació i fins i tot l'aplicació de la pena capital. És prou significatiu l'escrit del darrer Secretari de l'Ajuntament, Baldiri Déu, referent a aquella nit.¹¹

⁹ Per decret del 26 d'abril de 1940 es van concedir amplies facultats al Fiscal del Tribunal Suprem per a que procedís a instruir la Causa General amb l'objectiu d'esbrinar els fets delictius comesos en tot «el territorio nacional» durant la «dominación roja». Per un decret del 19 de juny de 1943 es designa un Fiscal Jefe de la Causa General depenent del Ministerio de Justicia. Archivo Histórico Nacional (AHN). <http://pares.mcu.es/Paresquedas20/catalogo/description/2600914> Consultat el 22 d'agost de 2023

¹⁰ Dels 9.700 documents del PSUC retornats de l'Arxiu de Salamanca, hem recuperat 3 fitxes de militants de Sant Boi: Ramón Naudi Buixet, Àngel García Roy i Vicenç Sanchís Arnau

¹¹ *La vila semblava talment que hagués perdut tot senyal de vida, però a cada casa els sentiments eren diferents. Mentre uns vilatans ploraven de ràbia o d'angúnia, els altres —per contrast més que just inhumà— reien d'alegria car pensaven —creieu que equivocadament— que la tragèdia tocava a la seva fi i amb ella la pau del benestar. Els fets demostraren el contrari, ja que la guerra cessà en aparença, però els odis no i aquests es feren més vius amb la impiedosa persecució. Lledó Barreda i Casanova, García i Pardo, y Serret i Barnús, *Història de Sant Boi de Llobregat*, 303.*

El PSUC quedà en situació de màxima feblesa orgànica, com la resta d'organitzacions polítiques i sindicals ara ja del tot il·legalitzades i perseguides, atès que gran part dels seus dirigents locals havien mort durant la guerra, marxat a l'exili o, cas que no, havien patit la repressió del nou règim i eren empresonats. Així, hem pogut documentar en els lligalls de l'ANC¹², com, per exemple, ja a inicis de 1939 es produeixen detencions, consells de guerra i empresonament de militants que no marxen a l'exili, i a qui se'ls hi aplica l'esmentada Causa General.

Josep Segura Treguany, de 39 anys i nascut a St. Boi; casat i amb dos fills, és ingressat a presó amb una condemna de 12 anys i un dia per delictes de rebel·lió. Havia estat regidor des de el 17 de novembre de 1937 fins a finals de gener de 1939, i va morir a la presó Model el 28 de març de 1939.

Francesc Suriol Solé¹³, de 20 anys, nascut a La Granada del Penedès. Fundador de les JSUC juntament amb Asunción Torralba és condemnat a 15 anys per rebel·lió. Escrivent de professió i d'estat civil solter, va romandre a presó del 23 de març de 1939 fins el 19 de juliol de 1941, quan va rebre l'indult que cada any, amb motiu de la commemoració de l'Alzamiento, concedia el Caudillo.

Joan Gassó Artigas, de 45 anys, nascut a St. Boi; llaurador, casat i amb dos fills, compleix presó del 21 de març de 1939 fins el 2 de febrer de 1940, condemnat per rebel·lió a 12 anys i un dia.

Ramón Reñé Margarit, de 21 anys, de St. Boi, solter, impressor, rep condemna de 20 anys per rebel·lió i compleix presó a la Model del 19 d'abril de 1939 fins el 26 de gener de 1944. En sortir marxa a França on morirà, a Tolosa, víctima de tuberculosi.

Francisco Torralba Beltran, de 19 anys, santboià de naixement, membre de les JSUC, complirà condemna per rebel·lió de 1940 a 1942.

¹² Arxiu Nacional de Catalunya. El Fons del PSUC conté més de 100 metres de documentació del període clandestí i legal, ingressats a l'Arxiu a partir de 1987. <https://arxiu-senlinia.cultura.gencat.cat/#/cercaavancada/detallfons/ANC1-230>

¹³ Francesc Suriol i Solé. Debutà com a jugador del F.C. Barcelona amb només 18 anys. Era 1937 i només va jugar un partit, ja que va ser cridat a files per marxar al front i, encara que el club blaugrana va intentar que es quedés a Barcelona, ell, fidel als seus ideals, va refusar la idea i va participar a la batalla de l'Ebre. Acabada la guerra va ser empresonat a la Model on va passar gairebé tres anys. El Barça el va ajudar econòmicament i el va enviar a jugar amb el Gimnàstic de Felanitx on va patir una lesió greu. De tornada a Catalunya va jugar a l'Espanyol. Va ser entrenador professional de futbol dirigint diversos equips. President del F.C. Santboià en dues etapes: entre 1964 i 1966, i entre 1969 i 1975. Guillem Gómez Marco, *100 Anys d'Història del Futbol Club Santboià*, 2008.

Posteriorment marxarà també a França.

Mariano Tramunt Puig, de 35 anys, de Ribarroja d'Ebre; llaurador, casat i amb dos fills, complirà un mes de condemna i posterior desterrament, l'any 1941. Mariano és germà d'en Josep, regidor que fou pel PSUC, des de novembre de 1936 al mateix mes del 1937.

Tot i les nombroses «caigudes» de militants, sovintegen els intents d'organitzar una cèl·lula a Sant Boi. El treball militant consistia en el repartiment de propaganda –fulls volants– cridant a mobilitzacions i en els intents de reorganització del partit en empreses seguint les consignes de la direcció, tan de l'interior com de l'exterior.

Tenim constància de la detenció d'una cèl·lula de militants l'any 1946:

Ramón López Paramón, de Badalona, de 27 anys. Solter, cambrer, resta detingut del 18 de febrer de 1946 fins el 12 d'abril del mateix any.

Jesús Martínez Mellado, de 24 anys; de Cuevas de Almanzora (Almeria), solter, peó, detingut el 22 de març de 1946 i empresonat a la Model fins el 26 d'octubre de 1946 per possessió de propaganda il·legal.

Juan Egea García, de 26 anys, de Cehegín (Múrcia), solter i venedor de professió, detingut el mateix dia que Martínez i pel mateix delictes, per quina causa pagarà amb 7 mesos d'estança a la presó.

Josep Dinarès Pascual, de 25 anys, natural de Sant Boi, solter, paleta, detingut per possessió i distribució de propaganda, ingressa a presó el 18 d'abril de 1946 i en surt en llibertat vigilada l'11 de juny del mateix any 1946.

L'any de 1947 fou dur pel que fa a la detenció de militants. El mes d'abril es produeix la coneguda com “caiguda dels vuitanta” entre els

quals hi havia el director de la revista Treball,¹⁴ part de la direcció de Barcelona i dels responsables de les cèl·lules d'empresa on el Partit hi era present. D'aquesta "caiguda" en sortirà la petició de set condemnes a mort, de les que se n'executaran quatre —Joaquim Puig Pidemunt, Pere Valverde, Àngel Carrero i Numen Mestres— i petició de 1.900 anys de presó. D'entre els detinguts hi destaca per la seva relació amb Sant Boi, David Arbonès Agustí, que complirà 4 anys de presó a la Model, després de ser durament torturat, i posteriorment, en 1951, és desterrat a Riba Roja d'Ebre. La seva companya Trini Gros Camisó, germana del mític passador clandestí de muntanya Josep Gros, l'acompanyarà en les activitats de militància fins el final dels seus dies.

I una detenció més el 15 de setembre de 1947, en Ramón Sanchís Torres, natural i veí de Sant Boi, de 30 anys i solter, llaurador, detingut el 15 de setembre, i posat en llibertat vigilada i multa governativa el 2 de novembre del mateix any.

Els anys 50 i primera meitat dels 60, un cop acabada l'anomenada «etapa resistent» i el final de les guerrilles, l'habilitat del PSUC és saber captar la nova realitat i la incorporació de quadres vinguts d'altres terres de l'estat i sobretot, joves que no havien fet la Guerra Civil. La política de «Reconciliació Nacional», l'èmfasi en les lluites laborals¹⁵ i la penetració en el sindicat vertical fan que s'uneixin la dissidència universitària, les comunitats de base catòliques i els quadres del moviment obrer, creant un subjecte polític de gran rellevància en aquest període històric.

Continuen produint-se, per la policia política, detencions d'activistes que, en el cas de Sant Boi, difonien la premsa i propaganda del partit bé fora en convocatòries unitàries com la vaga de tramvies de Barcelona de 1951 o la de 1957, en les vagues del metall i el tèxtil l'abril de 1956; o bé en el suport a les mobilitzacions obreres d'inicis dels 60, com la vaga a Siemens a Cornellà en 1962. El naixement de Comissions Obreres el 1964, i el triomf, infiltrats en el sí del Sindicat Vertical, a les

¹⁴ El 21 de juliol de 1936, la revista Treball obria plana per primer cop, fins i tot abans que es constitueixi el partit del que pocs dies després n'esdevindria l'òrgan central. En la clandestinitat l'aparició i el manteniment de la continuïtat d'una publicació és tota una heroïtat. Carme Cebrián i Serret, Marià Hispano et al. *Treball 1936-2006 Diari del treballadors del camp i la ciutat*. Fundació Nous Horitzons, 2006.

¹⁵ Hi ha constància de la primera cèl·lula del PSUC a SEAT l'any 1958 amb la caiguda dels 64. Josep Carles Vallejo Calderón, «PSUC i SEAT, una història compartida», *Nous Horitzons*, n.o 213 (2016): 196.

eleccions sindicals del 1966 donen més presència a l'activitat del Partit, el qual creix més ràpidament que les «caigudes» i detencions per part de la policia poguessin debilitar-lo.

La Represa: 1970-1980

“I en som molts més dels que ells volen i diuen”.

Raimon

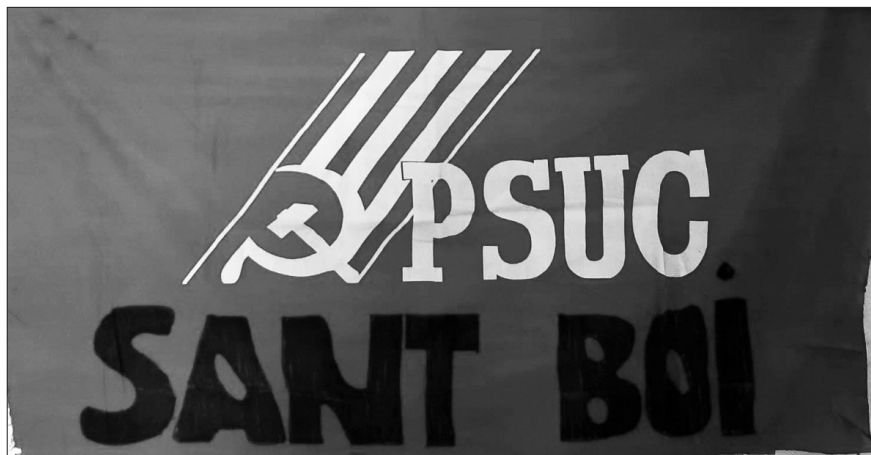
Un ex-comunista i molt crític amb els partits comunistes, Jorge Semprún, ha escrit que “el que més valora dels seus companys de partit són les idees de Marx i la qualitat humana dels militants. No es tracta de personatges aventurers o màrtirs, sinó de persones normals, que no pretenien passar a la història ni ser considerades herois, però sovint ho eren”.¹⁶

Tot i que militants del partit duen a terme activitat política de manera continuada al llarg dels anys 60 a Sant Boi, aquesta es duu de manera individual i poc coordinada, però lligada activament amb el moviment sindical de CC.OO. És amb el canvi de dècada i entrats en els primers anys 70 que la situació organitzativa agafa potència amb l'arribada a Sant Boi d'un militant, enviat per la direcció de Barcelona, amb l'objectiu de coordinar als diferents afiliats que actuaven a Sant Boi i fer-ne créixer l'organització local. Es tracta de Joan Anton Ciurana Jover, que el 1972 agafa les regnes del Partit a Sant Boi creant una cèl·lula del PSUC a la localitat.

Poc podia imaginar-se el llavors Secretari de l'Ajuntament, José Mª Ciurana Fernández, que molt abans que anés al Palacio del Pardo acompanyant la Corporació Municipal, amb l'alcalde José Figueras Torras i el Governador Civil Tomás Pelayo Ros al capdavant, a fer entrega al Caudillo de dues medalles honorífiques de Sant Boi, i molt abans també que el president del Govern Luis Carrero Blanco volés pels aires, el PSUC ja tenia una cèl·lula activa a Sant Boi, que combatia clandestinament el franquisme, i que el seu fill Joan Anton n'era el Responsable Polític.

Amb els enllaços referits per l'estructura central, més els contactes locals i amb algun històric tornat de l'exili, J.A. Ciurana posarà en marxa una cèl·lula local que ben aviat tindrà desenes de militants afiliats

¹⁶ Jordi Borja i Sebastià, «El PSUC, més que un partit», *Nous Horitzons*, n.º 213 (2016): 33.

actuant coordinadament en diferents àmbits: sindical, estudiantil, veïnal, etc. Així, el nucli irradiador inicial estava format pel mateix Ciurana, Conchi Gonzalez, Miquel Ribalta, José Manuel Martínez Duran, Feliciano Mora, José Luis Caballero, Angel González, Jordi Aroca, Juan Díaz, Gregorio Herreros, Manolo Vaquerizo, i l'advocat Josep Mª Bernat. Aquest «politburó santboià» fou l'encarregat de difondre clandestinament la premsa i la propaganda del partit: Treball, Mundo Obrero i Nous Horitzons¹⁷; “«agitprop» era peça clau en els anys finals del franquisme, i per això el TOP¹⁸ hi actuava amb duresa. Condemnes de presó, pallisses, tortures, acomiadaments i vulneració dels drets humans era el pa de cada dia en ple 1973.

De l'arxiu històric del PSUC de Sant Boi, hem pogut recuperar una

¹⁷ La revista *Nous Horitzons* és una publicació escrita en Català fundada el 1960 amb el nom d'Horitzons que el 1962 adoptà el nom actual. Els primers números s'editaren a Mèxic i posteriorment a França, i després s'imprimien clandestinament a Catalunya. Fou legalitzada el 1977. <http://arxiutreball.cat/> Consultat el 21 d'agost de 2023

¹⁸ El Tribunal de Orden Público, conegut per les sigles TOP, es va crear al costat del Jutjat d'Orden Público (JOP) per Llei de 3 de desembre de 1963, va funcionar des de primers de l'any 1964 fins a la seva extinció per decret del 4 de gener de 1977. El JOP instruïa els sumaris i el TOP celebrava els judicis i dictava les sentències, que majoritàriament van ser condemnatòries. Va ser l'últim dels molts tribunals especials repressius. Les seves condemnes es basaven fonamentalment en els atestats policials de la brigada polític social, amb declaracions obtingudes en la majoria de les ocasions amb tortures i maltractaments. Juan José del Águila Torres. *El Tribunal de Orden Público —TOP— 1963/1977, trece años de represión política*. Tesis doctoral, Universidad de Sevilla, 1997.

<https://www.dropbox.com/s/8jybn24vpd3yn8k/TESIS%20TOMO%201.pdf?dl=0> Consultat el 19 d'agost de 2023.

part del fitxer de militants de 1975, concretament 85 afiliats al partit i 19 a les Joventuts. Les fonts orals ens diuen que n'hi havia més, però posem les dades que hem pogut verificar. Cal tenir present que amb motiu de la matança dels advocats laboralistes d'Atocha perpetrada per l'extrema dreta el 24 de gener de 1977, d'una banda, i el cop d'Estat del 23 de febrer de 1981 per l'altra, una part dels arxius es varen destruir, perdent-se també els fitxers de cèl·lules del Partit a Ciutat Cooperativa, Cinc Roses-Casablanca, l'Institut de Batxillerat Rubió i Ors, o en empreses com Philips-Lámparas Z, Grup Bra-Adaibra o Unyl. En qualsevol cas, en els annexes, hi posem un llistat dels militants del PSUC de Sant Boi registrats, amb fitxa individual, el 1975.

Foren anys d'una activitat frenètica participant activament en les mobilitzacions, com les vagues generals del Baix Llobregat de 1974, 1975 i 1976. En conflictes laborals en empreses locals: Unyl, Bra, Norma, Philips, etc.; en mobilitzacions per la millora de la qualitat de vida en els barris com la lluita per l'ambulatori a Molí Nou-Cooperativa, l'asfalt de carrers a Casablanca i Marianao, agitació estudiantil a l'INB Joaquim Rubió i Ors. Tanmateix mereix un esment destacat la presència als carrers de Sant Boi dels icònics cartells i les pintades recordant la fundació del partit: "*PSUC 40 anys de lluita*".

El PSUC fou hegemònic en els moviments socials en la dècada dels 70. Totes les Associacions de Veïns, recentment creades, hi tenien membres, així com la majoria d'enllaços sindicals de les empreses, grans fàbriques o tallers. Diferents episodis mostren el grau de la seva presència en la vida santboiana. en la manifestació en protesta per la detenció del secretari general del PCE, Santiago Carrillo, desembre de 1976, unes 200 persones, convocades pel Partit porten pancartes, banderes catalanes i roges, reclamant-ne la llibertat i tallen el carrer aleshores anomenat Alberto Arbós. Quan la marxa arriba a la cruïlla amb General Mola, just davant de la caserna de la Guàrdia Civil, diferents dotacions antiavalots d'aquest cos armat, dissolen la protesta de forma violenta fent fins a 5 detencions i ferits, entre les quals els militants Lloret Devesa "el Bati", i J.A. Ciurana. L'endemà quedaren en llibertat amb càrrecs.

L'assassinat dels advocats del carrer Atocha a mans de la ultra dreta, és un altre episodi de por i dolor que retrata força bé com la transició no va ser tan pacífica ni producte de cap "rendició" com a vegades podem sentir; així, el partit, aquella nit, que tenia llogat uns baixos en el carrer l'Alou amb el rètol a la porta de "*Patronato Santboiano de Urbanismo* y

Cultura”, sigles del PSUC, va fer desaparèixer material i arxius pel fet que grups de Falange, i del Somaten s’estaven embravint tenint-los en el seu punt de mira, cosa que va tornar a passar la nit de l’intent de cop d’estat del 23 de febrer de 1981.

L’episodi de la “Marxa de la Llibertat”, l’estiu de 1976, en el seu pas per Sant Boi, també és remarcable, atesa la implicació de la organització local del PSUC en la mateixa. Tant fou així, que la única persona detinguda per aquells fets a Sant Boi, fou la militant Feliciano Mora Moreno, treballadora de l’Unyl, membre de l’AA.VV. Casablanca i del Comitè Local del PSUC.

Pel que fa a les plataformes unitàries, com l’Assemblea Democràtica de Sant Boi, (ADSB) delegació local de l’Assemblea de Catalunya, el PSUC s’hi va implicar des que es va fundar al desembre de 1975. Els seus representants foren Ciurana, Conchi González, José Mendoza i José Luis Caballero. Altres membres del partit també hi eren presents representant altres entitats i associacions locals: Gregorio Herreros, Manolo Tarazaga¹⁹, Jordi Aroca, Jaume Rabassa, José Manuel Martínez, Diego Jiménez o Fidel López entre d’altres.

L’11 de setembre de 1976, la «diada de Sant Boi», va representar un abans i un després de les grans mobilitzacions unitàries per la llibertat, l’amnistia, l’estatut i la democràcia. la implicació del PSUC en aquell esdeveniment fou total. Així, el servei d’ordre, que va fer bé la seva feina atès que no es va registrar cap incident, estava format per centenars de membres de CC.OO. i del PSUC, d’entre els quals molts de Sant Boi. Els organitzadors de la Diada, Miquel Sellarès, Carles Quingles i Pere Portabella, s’entrevistaren amb membres de l’Assemblea Democràtica de Sant Boi, Pere Pugés, J. Antón Ciurana, Jaume Rabassa i Joan Lloret, per coordinar la jornada, que finalment fou un gran èxit polític.

Aquell mateix 1976, l’ADSB organitza una Setmana Política en la que intervenen els principals partits. Tots ho varen poder fer excepte el PSUC, l’acte del qual fou prohibit pel Gobierno Civil; hi estava prevista la intervenció de Ciurana, Aroca, Feli, José Manuel Martínez i Antoni Gutiérrez Díaz, el “Guti”. L’expectació i assistència, a Cal Quirzet, fou màxima.

A nivell orgànic, segons consta en els arxius consultats, en els

¹⁹ Membre del partit del barri de Casablanca, va ser detingut arrel unes jornades de mobilitzacions al barri reclamant clavegueram. Va generar-se una ampla solidaritat tant al seu barri com a la resta de la població.

diferents Comitès Locals, des de 1972 fins els inicis de la dècada dels 80, els responsables polítics foren Joan Anton Ciurana Jover; José Luis Caballero Fernández, Anna Morató, Angel González Paredes i Josep Chabás Bergón. Conchi González Arenas apareix sempre com a responsable d'organització, Marta (*Júlia* de nom clandestí) i Jordi Aroca com a responsables de la JCC. Gregorio Herreros, Feliciano Mora, José Manuel Martínez, Manolo Vaquerizo, Josep Mª Bernat, Segunda Ávila, Manolo Llop, José Mendoza, Conchi Pino, Inocencio Gascón, Joan Lloret, Jaume Rabassa, Miquel Ribalta, Pilar Macià, Juan Esteban Padilla i Diego Jiménez hi apareixen també com a membres de la direcció local o responsables de les diferents agrupacions o àmbits.

Son anys on les reunions, de caràcter clandestí, es duen a terme en el despatx de l'advocat Josep Mª Bernat, o en els domicilis de Feliciano Mora, José Luis Caballero i Juan José Vallejo entre d'altres. L'actuació del dia a dia se centra en «l'agitprop» política i sindical tant pel que fa a nivell local com comarcal o nacional. S'actua coordinadament amb l'estructura comarcal, quina cosa es constata en la nombrosa participació santboiana en diferents mobilitzacions com bé subratlla qui era responsable polític del PSUC en el Baix Llobregat, Francesc Baltasar Albesa.

El detall de la distribució dels òrgans del Partit pel que fa a Sant Boi entre 1976 i 1977 és de 100 “Treball” i 150 “Mundo Obrero” setmanalment. Aquests materials, encara il·legals, es guardaven en diferents “estafetes” o punts segurs, entre els quals les cases de Feli, Caballero, José Manuel Martínez, Conchi Pino, Jordi Aroca, Segunda Ávila o el taller d'en Miquel Ribalta, fins i tot a una farmàcia del carrer Victor Balaguer.²⁰

En relació al suport jurídic que rebia quan hi havia detencions o bé quan es tractava de «rifar-se» la legalitat franquista, cal esmentar especialment als advocats Josep Mª Bernat, Ceferino Barbero García, prestigiós jurista santboià, i Rafael Núñez Dueñas.

Al 1976 el partit fa un salt organitzatiu i passa de les cèl·lules, petites i tancades pròpies de la clandestinitat, a les agrupacions locals, de barri o d'empresa per tal d'encabir el gran volum de nova militància. A Sant Boi, l'agrupació local amb seu en el carrer l'Alou i agrupacions de barri a Molí Nou-Cooperativa i a Camps Blancs-Casablanca, totes amb local propi. També al Barri Centre compartint local amb les JCC. I agrupacions a empreses com Philips-Lámparas Z, Bra-Adaibra, Unyil,

²⁰ ANC Fons de l'Arxiu del PSUC. Carme Cebrián i Serret y Marià Hispano Vilaseca, *Treball 1936-2006. Diari dels treballadors de la ciutat i del camp* (Barcelona: Dos Punts, 2006).

Venedors de premsa del PSUC a Sant Boi.

Norma, Salvat, Ajuntament i INB Rubió i Ors. Formaven la direcció local els responsables polítics de cada agrupació i els responsables d'àmbits com finances, propaganda, premsa, etc.

En 1977, el «*partit del disig*», Jordi Borja dixit, té a Sant Boi més de 400 militants al corrent de quota als que cal sumar-hi uns 80 més de les JCC, i algunes desenes d'afiliats que mantenien la seva militància en empreses d'altres ciutats.

Aquest any, amb la legalització estrenada el 3 de maig i la convocatòria de les primeres eleccions generals, el PSUC encadena festes i grans mobilitzacions, com els mítings en el Palau d'Esports, el Parc de la Ciutadella, la plaça de toros Monumental o la gran festa a la pineda de Gavà en el càmping «*La Tortuga Liger*», on segons fonts periodístiques s'hi aplegaren al llarg del dia 120.000 persones. En aquest acte festiu, entre les diferents actuacions i abans del míting central, s'hi pogué veure la d'un trio santboià que adaptà una coneguda melodia del moment amb la lletra canviada i referent a l'actualitat, com era la detenció del Santiago Carrillo. L'entusiasme que aixecà tal actuació fou recollit pel periodista Ignasi Riera en les seves cròniques a «*Treball*» i «*Mundo Diario*».

Les eleccions generals de 1977 se salden a Sant Boi amb la victòria del PSC-PSOE amb 12.047 vots, 37,6% i el PSUC queda en 2n lloc amb 9.930 vots, 31%.

Cal ressenyar també la confecció d'una desena de pintures murals a les parets del poble, amb motius realistes, conceptuals i simbòlics. El més gran de tots, fet a la paret de l'Hospital Psiquiàtric, fou dissenyat

per Joan Pere Viladecans i dut a terme per un equip comandat pel professor i militant Artur Junqueras.

Un altre fet destacat fou la «Festa de Treball», un gran acte de masses de 3 dies de durada organitzat pel PSUC, a la muntanya de Montjuïc. Nombroses agrupacions locals hi munten les respectives parades de menjar i beure, llibreries, jocs i s'hi organitzen debats, concerts i el míting final. L'ambient festiu, cívic i de llibertat inspirà l'Ajuntament de Barcelona, i d'altres ciutats, en l'organització de concerts massius a l'aire lliure en les festes de La Mercè dels anys següents. L'agrupació de Sant Boi hi participà integrada en la «zona gastronòmica» del Baix Llobregat.

El 1978 l'organització local del PSUC treballa en com incidir en la nova Constitució i Estatut. L'agrupació es bolca en demanar el Sí a la Constitució, posant l'èmfasi en la derogació de les lleis franquistes, el dret de vot als 18 anys i el blindatge de les llibertats democràtiques homologables amb Europa, així com en l'aprovació per referèndum de l'Estatut d'Autonomia, en la redacció del qual hi han participat membres del partit.

Pel que fa a les eleccions municipals es varen valorar com a possibles caps de llista diferents propostes, la de l'advocat Ceferino Barbero, que va renunciar per motius tant personals com professionals, i la de l'empresari cooperativista Àngel González. Finalment, l'agrupació local proposà al veí de Ciutat Cooperativa, membre fundador de l'AAVV, metal·lúrgic de l'empresa Bra, afiliat a CC.OO. i impulsor de l'Escola de Formació Social del Baix Llobregat, destacat membre del teixit social i popular de Sant Boi i militant històric del Partit, Gregorio Herreros Cabañero.

Les eleccions municipals del 3 d'abril de 1979, les primeres després de la dictadura que ha durat 40 anys, donen la victòria al PSC-PSOE amb el 35,2% del vot i 10 regidors, seguit del PSUC amb el 33,8% i 9 regidors. La nit va ser agredolça, doncs si bé el resultat era bo, quedava per sota de les expectatives, que no eren altres que la victòria electoral. Se signà un acord de Govern entre el PSC-PSOE i el PSUC + el Pacte Democràtic (CDC), pel qual el Sr. Xavier Vila seria l'alcalde i el PSUC tindria les àrees de govern d'urbanisme, cultura, hisenda, sanitat, educació, joventut i governació, a més de la 1ª tinença d'alcaldia.

El mandat, 1979-1983, el 1r de la democràcia, fou molt fructífer pel que fa a l'obra de govern, doncs es posà ordre en el desordre i es dibuixaren les bases del Sant Boi actual. Les eleccions catalanes de 1980,

les primeres també després de la dictadura, foren guanyades a Sant Boi pel PSUC que duia de candidat a la presidència de la Generalitat a Josep Benet. A Catalunya les eleccions donaren la victòria a Jordi Pujol.

Els anys següents, el partit viurà a nivell nacional i local el sabor amarg de la fragmentació interna i el trencament. El 5è Congrés, celebrat el 1981, suposarà la sortida del partit de nombrosa militància del anomenat sector prosoviètic, enfrontat al sector eurocomunista. La divisió de l'espai serà un dels factors, tal vegada el de més pes, per començar a escriure l'inici del final d'una trajectòria de més de 50 anys de dignitat i de combat sense límits per la llibertat, la justícia i la democràcia a Catalunya.

Conclusions

*Tan humil que d'una cortina vella
Una samarreta em feren: vermella
I dins de tots aquells mals
Sé treballar amb dues coses
Amb el martell i la corbella
Ovidi Montllor*

En aquest treball hem volgut donar veu i treure de l'oblit a la gent del PSUC. El Partit que, de forma rellevant, té un pes específic molt potent a Catalunya i a Sant Boi a partir de la seva fundació el juliol de 1936, al llarg de la Guerra Civil, en els 40 anys de dictadura i en la transició cap a la democràcia en el nostre país. El millor patrimoni és la seva gent, i no és possible entendre el país en aquest període històric al marge del

PSUC
Partit Socialista Unificat de Catalunya

MITING

DOMINGO DIA 25 DE FEBRERO, A LAS 12h
COLEGIO NACIONAL MARIANO C/Nº 5
(PARQUE MARIANO)
HABLARAN

JOSE JARA
RESPONSABLE CC.OO. Y CANDIDATO

LIDIA TRESERRAS
DIRECTORA C.N. MILA GELABERT

JOSE COBES
INDEPENDIENTE

FRANCISCO AMOROS
DIRIGENTE DE CC.OO. PEGASO

JOSE FABREGAT
COMITE LOCAL

PRESENTARA **JOSE LUIS CABALLERO**
SECRETARIO POLITICO PSUC S. BOI

VOTA COMUNISTA, VOTA PSUC

Partit –com se'l denominava– ni a la inversa tampoc. La valuosíssima aportació a la lluita antifranquista, les polítiques de reconciliació nacional, la concepció nacional i de classe amb un gran sentit de pertinència al país i a la classe treballadora de Catalunya, doten al PSUC d'una autoritat enorme en favor de la cohesió social i la pertinència a «*un sol poble*».

A Sant Boi, aquest fil roig psuquero travessa el nucli central del Segle xx i hi deixa una empremta, encara ara visible, en tot allò que la militància, recolzada en la utopia de la raó i l'optimisme de la voluntat, va somiar i deixar per escrit: fer la revolució per viure amb dignitat tots i totes.

Arxius

- Fons documental del PSUC dipositat al l'Arxiu Nacional de Catalunya.
- Fons PSUC Sant Boi dipositat a Sant Boi en Comú

Bibliografia

- ADÍN JIMÉNEZ, Josep Lluís; GUTIÉRREZ ORTOLÀ, Gregori. *Col·lectivititzacions al Baix Llobregat*, Barcelona, Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989.
- BARREDA, Maria-Lledó; GARCÍA I PARDO, Jordi; SERRET I BERNÚS, Carles. *Història de Sant Boi de Llobregat*, Ajuntament de Sant Boi, 1993.
- GÓMEZ MARCO, Guillem. *100 Anys d'Història del Futbol Club Santboià*, 2008.
- HISPANO I VILASECA, MARIÀ. *Treball 1936-2006 Diari del treballadors del camp i la ciutat*. Barcelona, Ed, Dos Punts, 2006.
- LÓPEZ RAIMUNDO, Gregorio. *Artífices del cambio*. Barcelona, Ed. La Tempestad, 2008
- MAYAYO ARTAL, Andreu. *La ruptura catalana. Las elecciones del 15-J de 1977*. Catarroja, Ed. Afers, 2002.
- MAYAYO ARTAL, Andreu et al. *PSUC 1936-2016, 80 anys. El millor partit de Catalunya*. Revista Nous Horitzons, Núm. 213, Any 55, 2016.
- MOLINERO, Carmen; YSÀS, Pere. *Els anys del PSUC. El partit de l'antifranquisme (1956-1981)*, Barcelona, L'Avenç, 2010.

MONTBLANC LASAGA, Joan. *L'empresonament franquista al Baix Llobregat 1939-1960*, Barcelona, Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, Memorial Democràtic, 2019.

SABORIT PASCUAL, Jordi. *Fundació del PSUC a Sant Boi, 1936, i trajectòria fins el 1939*. Comunicació al Segon Congrés d'Història del PSUC, octubre 2016, Museu d'Història de Catalunya.

SERRET I BERNÚS, Carles. *Memòria compartida; recull de textos santboians*. Ajuntament de Sant Boi, 1997

Fonts Orals (i agraïment infinit)

- José Luis Caballero Fernández
- Jordi Aroca Bodi
- Miguel Angel Ballesteros de Mingo
- Ricard Linares (Bolsitas)
- Feliciano Mora Moreno
- Inocencio Gascón Gascón

Annexos

Annex N° 1

El PSUC a l'Ajuntament de Sant Boi de Llobregat en temps de guerra: 13-10-1936 Ajuntament amb 22 membres. Pel PSUC:

- Ramón Martí i Borràs
- Carles Fortet i Ticó
- Josep Tramunt i Puig
- Pere Aleu i Mallofré
- Enric Mestres i Roig

17-11-1936 Reducció de membres del Consistori, es passa de 22 a 18. Pel PSUC:

- Francesc Ferrés i Ferrés
- Ramón Martí i Borràs
- Carles Fortet i Ticó
- Josep Tramunt i Puig
-

17-11-1937 Recomposició del Consistori. Pel PSUC:

- Carles Fortet i Ticó

- Joan Badosa i Briquets
- Albert Martínez i Primo
- Pere Puig i Roig
- Josep Segura i Treguany

23-01-1939 Participació a la reunió que ha d'organitzar l'evacuació davant la imminent arribada de l'exèrcit franquista. Pel PSUC:

- Climent Camins i Brach
- Asunción Torralba Beltrán

Annex N° 2

Llistat de militant del PSUC a Sant Boi setembre de 1975:

• Joan Anton Ciurana Jover	• Juan Correas Pastor
• Conchi González Arenas	• José Correas Pastor
• Miquel Ribalta Andreu	• Juan Solís Donaire
• Joan Gassó Pedro	• Manuel Vaquerizo García
• José Luis Caballero Fernández	• Francisco Adamuz Ávila
• José Manuel Martínez Durán	• Juan Cazalla
• Conchi (Pino) García Sánchez	• Antonio Conejo Márquez
• Feliciano Mora Moreno	• Joaquín Fernández Martínez
• Gregorio Herreros Cabañero	• Antonio Pérez Gutiérrez
• Segunda Ávila Gor	• José Valderrama
• Angel González Paredes	• Francisco Vera Calderón
• Josep Fabregat Cortada	• Fidel López Pelayo
• Inocencio Gascón Gascón	• Manuel Fajardo Ávila
• Antonio Almarcha Muñoz	• Venancio Ramón García
• Rafael Núñez Dueñas	• Manuel Valera Guillén
• Jaume Ramoneda Rabassa	• Amparo Martínez Márquez
• Honorio Bernardo Muñoz	• Ángel Jiménez Cornejo
• José Antonio Jara Haba	• Rafael Canales
• Mariana Salazar Rodríguez	• Francesc Rovira Ribas
• Diego Jiménez García	• Justo Sesa Castarlenas
• Antonio Luque Rubio	• Fidela Martínez (Fifí)
• Antonio Ramos	• Eduardo Criado Acosta
• Óscar Núñez Rabascall	• Juan Esteban Padilla Lendínez
• José Mendoza	• José Norte Calderón

- Jesusa
- Antonio Marín Núñez
- Manuel Llop Tello
- Miquel Huguet Padrós
- Dolors Puig Egea
- Esteve Bosque Congost
- Jaume Paredes
- Josep Catasús Usiete
- Pedro Guijarro Merino
- Sebastián Gavilán Ramos
- Rafael Doña Sánchez
- Pau Mestres Parés
- Dolors Roda
- Joan Mestres Rebull
- José González Granadero
- Manuel Tarazaga
- Juan Díaz
- «Escopetero»
- Joan Lloret Devesa
- Josep Chabás Bergón
- Pilar Macià
- Anna Morató
- Josep Soriano Burló
- Josep Dinarès Pascual
- Alfonso Blanco Blanco
- Josep Maria Bernat Freixas
- Manel Pasarín Lavilla
- Rafel Bastida
- Ildefonso Lucas
- Rafael García Rodríguez
- Alejandro Monroy Sánchez
- Manuel Ruz
- José Florez Benítez
- José Luis Bejarano López
- Manuel Flores Leno
- José Cifuentes García

De Sant Boi a San Miguelito, 25 anys de cooperació amb la població nicaragüenca

*Relat dels 25 anys de l'Associació d'Amistat
San Miguelito-Sant Boi, entitat santboiana de
cooperació internacional, de 1998 a 2023*

Carme Alcalde Casalta

PRESIDENTA DE L'ASSOCIACIÓ D'AMISTAT SAN MIGUELITO-SANT BOI

Al voltant dels anys 90 es comencen a constituir agermanaments institucionals entre municipis catalans i nicaragüencs, Sant Boi de Llobregat ho formalitza l'any 1994 amb el municipi de San Miguelito.

Prèviament i aprofitant les seves vacances Santiago Vidal i Pilar Allepus, van anar coneixent la situació a Nicaragua, i tenint clar la importància de l'agermanament. En aquest procés volem recordar la implicació de Ramon Pérez, tècnic de l'Ajuntament de Sant Boi, que va desenvolupar una gran tasca fins la seva mort l'any 2002, moment en que el vam anomenar soci d'honor de l'Associació d'Amistat San Miguelito-Sant Boi.

També va ser molt important la col·laboració de Moises Arana en l'agermanament, en aquell moment Cònsol de Nicaragua a Barcelona.

Per avançar amb l'agermanament, es decideix visitar San Miguelito l'any 1997, amb una delegació encapçalada per l'alcalde Xavier Vila Blanche i un representant de cada grup municipal amb representació al consistori.

Arrel d'aquest viatge en el que van poder conèixer l'organització municipal, diferents entitats i ciutadania en general, es considera la importància d'agermanar-se també mitjançant la societat civil d'ambdós municipis.

Viatge a San Miguelito, 1997.

Sant Boi de Llobregat, 26 de març de 1998

ENS REUNIM:

-Anna Dorca i Petit, nacionalitat espanyola, veïna de Sant Boi de Llobregat, carrer Didac, 87, CP 08830, titular del NIF 52.468.065.

-Mònica Merayo Marne, nacionalitat espanyola, veïna de Sant Boi de Llobregat, carrer Rvdo. Antonio Solanas, 16 4art. 1a., CP 08830, titular del NIF 9.782.824.

-Ramón B. Pérez Pérez, nacionalitat espanyola i veï de Sant Boi de Llobregat, carrer Ramón i Cajal, 18 1er. 2a., CP 08830, titular del NIF 36.171.492-J.

Tots majors d'edat i amb plena capacitat d'obrar,

ACORDEM PER UNANIMITAT:

PRIMER.- Constituir una Associació que es denominarà: ASSOCIACIÓ D'AMISTAT SAN MIGUELITO-SANT BOI.

SEGON.- Aprovar els Estatuts, que, redactats en sis fulls, han esta signats per tots nosaltres, en aquesta mateixa data.

I en prova de conformitat, signem la present Acta Fundacional en el lloc i la data assenyalats "ut supra".

Acta Fundacional
(arxiu de Santiago
Vidal).

És així com el 27 de març de 1998 es constitueix l'Associació d'Amistat San Miguelito-Sant Boi.

En una nova visita a San Miguelito, l'any 2000 acompanyo l'alcaldessa Montserrat Gibert Llopert i la regidora de cooperació Amor del Alamo Margalef, per conèixer les entitats i saber les seves necessitats, per poder engegar algun projecte que considerin important per San Miguelito.

El primer i més ben elaborat projecte ens l'envia Fundación del Río, entitat ambientalista i de prestigi a nivell internacional, presidida en aquell moment per Antonio Ruiz Meléndez.

Tots els projectes que detallem a continuació han tingut com a contrapart Fundación del Río i la seva organització juvenil OJA (Organización de Jovenes Ambientalistas)

Millorament ambiental en el nucli urbà, mitjançant la recollida i classificació de residus sòlids orgànics

Es fa primer un diagnòstic del volums de brossa generats en el nucli urbà i s'implementa un pla d'educació ambiental en diferents sectors, consistent en l'organització i capacitació dels pobladors, col·locació de recipients col·lectors de la brossa, retolació del poble, campanyes de neteja.

Dins aquest projecte també s'inclou un Centre de recollida de residus sòlids perillosos, donat que el nou abocador municipal segueix sense ser una solució al problema dels residus generats per les comunitats del municipi, veiem que aquest nou espai seria d'utilitat. Aquí es podrà emmagatzemar residus hospitalaris, plàstic, vidre, piles, bateries i tot tipus de residus perillosos.

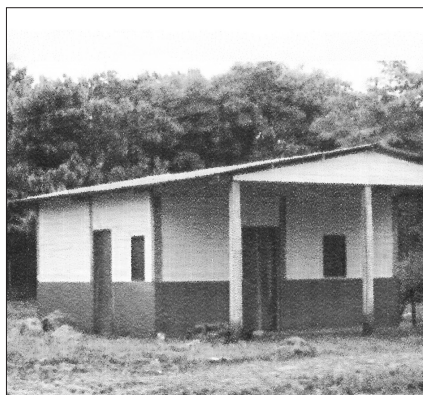
La totalitat del projecte es desenvolupa des de 2001 a 2007

Autoconstrucció d'habitatges

És un projecte que es desenvolupa a la comunitat Las Palomas (San Miguelito) en el que participem 4 entitats santboianes, Desos Opció Solidària, Fòrum pe la Solidaritat, Comitè Oscar Romero i Associació d'Amistat San Miguelito-Sant Boi.

Projecte ambiental.

Autoconstrucció d'habitatges.

Radio Humedales 94.1 FM

La instal·lació d'una ràdio comunitària es una necessitat per la comunicació entre el nucli urbà i les comunitats.

San Miguelito posseeix una població d'aproximadament 21.000 habitants en 42 comunitats i la ràdio fa que es beneficien amb la programació educativa, en els temes de: ambient, salut, cultura, joventut, socials, polítics, religiosos, etc. com amb la divulgació d'aquells aspectes rellevants de les comunitats de San Miguelito.

També té l'objectiu d'establir un pont de comunicació amb Sant Boi mitjançant la radio municipal.

La durada del projecte es de 2008 a 2012.

Millora de l'educació musical a San Miguelito, mitjançant la seva Escola de Música i els docents del municipi

El projecte vol enfortir el funcionament de l'EMSM (Escuela de Música de San Miguelito) amb la dotació de recursos econòmics i humans que n'assegurin la seva continuïtat i sostenibilitat, per fer arribar la formació musical a tothom.

En aquest projecte participen Ensenyament Solidari, Escola de Música Blai Net i Associació d'Amistat San Miguelito-Sant Boi.

No podem posar la durada del projecte, perquè no es va poder iniciar, com us expliquem més endavant.

Radio Humedales 94.1 FM

En tots els viatges que s'han fet a Nicaragua, s'ha realitzat el seguiment i avaluació dels projectes vigents, i alguns casos, altres activitats

Treball conjunt amb el Fons Català de Cooperació al Desenvolupament

A través dels projectes presentats a les convocatòries de l'Ajuntament de Sant Boi, El Fons Català ha fet el seguiment sobre terreny del projecte de Ràdio Humedales des de la seva oficina sobre terreny a Managua. També ha acompanyat visites de la pròpia Associació d'Amistat San Miguelito-Sant Boi i de l'Ajuntament a la zona per supervisar el treball de cooperació i establir vincles permanents amb les autoritats locals i les contraparts, així com amb altres actors nacionals.

2001 • San Miguelito, seguiment projectes - Delegació d'observació internacional en les Eleccions Nacionals de Nicaragua.

2003 • San Miguelito, seguiment projectes - Dos persones de l'entitat participem com única representació espanyola, a la celebració del Centenari de la ciutat de Bluefields, convidats pel seu alcalde, Moises Arana.

2007 • San Miguelito, seguiment i avaluació de projectes, amb la regidora Maria José Rodríguez

2012 • San Miguelito, seguiment i avaluació de projectes i inauguració de Radio Humedales, amb la regidora Alba Martínez.

2016 • Participació en el 1r. Congreso de Hermanamientos Internacionales Nicaragua, amb invitació de l'alcaldesa de San Miguelito, amb la regidora Alba Martínez.

Com es la nostra entitat i que fa, a més de projectes amb San Miguelito? doncs us ho expliquem

Som una entitat oberta a tota la ciutadania, amb l'objectiu centrat en l'àmbit de la cooperació i solidaritat, encara que sempre disposada a col·laborar amb qualsevol entitat que ens ho demani.

Participem activament en la nostra ciutat en:

- Sant Jordi Solidari
- Festa del Comerç Just
- Trobada de la Solidaritat Barrejant
- Fira de la Puríssima
- Sant Boi, Ciutat Refugi
- Ciutat pel Comerç Just

I en altres activitats de sensibilització, com per exemple,

Jornada Dariana de Sant Boi

Una de les activitats més estimada i consolidada des de 2004, amb la lectura de poemes de Rubén Darío de forma presencial un dissabte al voltant del 18 de gener (data de naixement del poeta)

I que no hem deixat de fer mai, ni tan sols en època de confinament. En aquests anys vam veure com s'obria una finestra que permetia

Jornada Dariana de Sant Boi.

que les persones de Nicaragua o altres llocs participessin. Ara es una activitat molt més plena.

Visitem Nicaragua!!

En aquest mateix any 2004, creiem que la ciutat hauria de conèixer Nicaragua encara que fos sense viatjar, per això fem un exposició fotogràfica on es poden veure diferents aspectes del país, i la portem a tots els barris de Sant Boi.

Tallers de cuina

Ens volem endinsar una mica més una part de la cultura, com es la cuina. Conèixer, cuinar i tastar menjar nicaragüenc, es tot un èxit. Ho vam fer durant els anys 2004 i 2005.

2a. Trobada d'Agermanaments Solidaris de Catalunya

Seguint el camí engegat per San Feliu de Llobregat, el 17 de setembre de 2005 organitzem a Sant Boi la segona trobada, on diferents entitats de Catalunya vam posar en comú experiències i reflexions envers la cooperació.

Com no podia ser d'una altra manera, vam acabar de reflexionar conjuntament, al voltant d'un menjar nicaragüenc.

Músiques que ens Agermanen

Una part molt important de la cultura es la música, es per això que unir la percussió africana de Djokoto i les cançons melòdiques del cantautor

nicaragüenc Richard Loza, era tot un repte, i va ser un concert fantàstic, el 17 de desembre de 2005.

Nit Cultural-Solidaritat amb Nicaragua

Vam donar suport a un projecte que la seva finalitat era l'ensenyament de l'aprofitament dels recursos naturals, del que formava part Xilonem una petita entitat catalana. Es va fer una exposició del projecte, balls i cançons nicaragüenques, el 15 de setembre de 2006.

Altres activitats i participació de l'Associació d'Amistat San Miguelito-Sant Boi

2001 • Formem part del Consell de Ciutat de Sant Boi, òrgan de participació ciutadana, de caràcter consultiu, format per representants dels àmbits socials, econòmic, polític i territorial de la ciutat que es constitueix com a espai permanent de diàleg i deliberació en matèria de planificació estratègica, desenvolupament local i grans projectes de ciutat.

2002 i 2006 • En aquests dos anys Sant Boi acull una delegació de l'alcaldia acompanyats de representants de diferents entitats de San Miguelito, unes trobades de gran importància per ambdues parts, doncs permetien que ens coneguéssim mútuament. Els hi vam fer acompanyament, perquè coneguessin la nostra organització municipal, les entitats i la ciutat. Es van allotjar en domicilis de persones vinculades a la cooperació, cosa que va facilitar la seva estància a Sant Boi.

2003 • La nostra entitat es una de les promotores del Congrés de les Associacions de Sant Boi, celebrat els mesos de febrer i març.

2004 • Som entitat adherida al Fòrum de les Cultures Barcelona 2004.

2008-2011 • Participem en l'elaboració del Pla quadriennal de San Miguelito.

2014 • Participem a la comissió per l'execució i seguiment del projecte "20 anys d'agermanaments, 20 anys de cooperació santboiana"

2017 • Participem en l'elaboració del Pla Director de Cooperació al Desenvolupament de Sant Boi de Llobregat (2017-2020).

25e. Aniversari de l'Associació d'Amistat San Miguelito-Sant Boi.

2021 • Projectió del documental de Daniel Rodríguez Moya “Nicaragua, Patria Libre para Vivir” el dia 25 de setembre a Cal Ninyo. Amb les imatges i veus que explicaven realment tot el que estava succeint a Nicaragua.

2022 • En el Barrejant col·laborem en la presentació i difusió del llibre Con Nicaragua 2022, Poetas por Nicaragua, amb Scarleth Castillo de la Asociación Nicaragua Libre.

5 de desembre - Concert “NicaraguAmor” amb Luis Enrique Mejia Godoy i Jandir Rodríguez, a Cal Ninyo.

2023 • **Activitats en commemoració del 25e. Aniversari de l'Associació d'Amistat San Miguelito-Sant Boi**

- Del 13 al 23 de febrer. Exposició “AMA y No Olvida” Museo de la Memoria contra la Impunidad en Nicaragua Lloc: Biblioteca Jordi Rubió i Balaguer (C/ Baldiri Aleu, 6)

- 16 de febrer, a les 19 hores. Inauguració i visita guiada a l'exposició “AMA y No Olvida” amb el testimoni d'Angel Flores, en representació de la Asociación Madres de Abril. L'Angel va presenciar com van assassinar el seu cosí d'un tret d'escopeta al cap.

- 4 de març, a les 18 hores. 18a Jornada Dariana Lectura de poemes de Rubén Darío, presencial a Sant Boi i amb connexions en directe amb altres països i ciutats. Lloc: Casal de Barri Cooperativa (C/ Pau Casals, 7).

- 11 de març, a les 20 hores. Sopar de celebració del 25e Aniversari de l'Associació d'Amistat San Miguelito-Sant Boi amb la presència en vídeo de l'escriptora nicaragüenca, Gioconda Belli. Lloc: Casal de Barri Marianao (C/ Miquel, 2)

- 7 d'octubre, de 18 a 19h. en el marc del Barrejant. Xerrada poètica amb Gioconda Belli "Nicaragua, un país que duele"

Algunes observacions

Com comentava abans, lamentablement l'últim projecte, Millora de l'educació musical de San Miguelito, que ja comptava amb dotació econòmica per part de l'Ajuntament de Sant Boi i el suport de tres entitats santboianes, Ensenyament Solidari, Associació d'Amistat San Miguelito-Sant Boi i Escola de Música Blai Net, no es va poder fer.

El 18 d'abril de 2018, la població civil nicaragüenca s'organitza en manifestacions pacífiques, en protesta per la situació que s'està vivint al país.

El govern amb l'ajuda de l'exercit, policia i paramilitars, respon amb força letal, el que provocara centenars de morts i presoners.

I el futur

La nostra entitat es veu afectada, ja que la nit del 18 de desembre de 2018 l'exercit s'apropia de Radio Humedales i altres propietats de Fundación del Río, la nostra contrapart, a la qual també cancel·len la seva personalitat jurídica i està en risc la integritat física del seu president Amaru Ruiz Alemán.

Amaru pren el camí de l'exili, ja que per ara no hi ha manera de tornar a treballar a Nicaragua. Això no suposa que ens hàgim oblidat de les dones i homes que s'han hagut d'exiliar. No és ni serà una tasca fàcil, però per sobre de tot volem intentar que les conseqüències de l'exili afectin al menor nombre possible de persones nicaragüenques.

Agraïments

Amor del Alamo, Maria José Rodríguez, Alba Martínez. Regidores de Cooperació, amb les que hem compartit aquests anys, agraeixo la seva dedicació, comprensió i suport en les tasques i projectes que engegàvem.

Equip tècnic de Cooperació. Durant aquests anys han passat un nombre important de persones per l'equip, i em disculpareu si no nomeno cada una, faré esment a dos Caps d'Unitat, Manolo Pérez i Clara Sopena, en Manolo amb una llarga trajectòria i la Clara més recent com a Cap, però també molts anys dins l'equip. Només puc dir que totes les persones que han format els equips, sempre ens han facilitat la nostra feina i acompanyant quan ha sigut necessari.

Associació d'Amistat San Miguelito-Sant Boi. A la primera Junta Directiva, a totes les persones que en algun moment han format part de l'Associació, s'han apropiat a col·laborar, participant en les nombroses activitats en les que ens hi involucrem, i també quan ha sigut necessari, hem acompanyant i donant suport a altres entitats.

Fons Català de Cooperació al Desenvolupament. A tot l'equip del Fons, i més concret a Xavier Ruiz, amb el que sempre pots comptar-hi, perquè et doni suport, orientació en qualsevol qüestió relacionada amb els projectes, o amb els neguits que et pugui provocar la situació del país on estiguem treballant.

Fundación del Río i OJA (Organización de Jóvenes Ambientalistas). La nostra contrapart a Nicaragua, sense ells no hagues estat possible desenvolupar els projectes a San Miguelito, entitat amb un equip de gent entregada a la conservació i educació ambiental, i a qualsevol projecte que suposi una millora en la vida de la gent. Va tindre un gran president, Antonio Ruiz.

Amaru Ruiz. Un digne hereu del seu pare, molt treballador i sempre lluitant contra les injustícies, pendent de la conservació de la natura, els drets de les comunitats indígenes, i home de prestigi més enllà de Nicaragua.

Segur que em deixo molta gent per nomenar, però no penseu que m'he oblidat, totes i tots formeu part de la nostra història, ni més ni menys que de 25 anys. I esperem comptar amb tothom per seguir endavant.

En memòria

• Carles Úrios Espín 1954-2000, el meu company de vida i pare del Raül i Marc. Regidor de l'Ajuntament de Sant Boi 1995-2000. Per ell estic en el món de la cooperació i a l'Associació d'Amistat San Miguelito-Sant Boi.

• Antonio Ruiz Melendez 1955-2018, president de Fundación del Río, la nostra contrapart a Nicaragua. Lluitador incansable fins a aconseguir els objectius previstos, com posar en marxa i inaugurar Radio Humedales li devem a ell.

• Moises Arana Cantero 1935-2021, un home íntegre, utòpic, sempre disposat a ajudar a qualsevol que ho necessites. Alcalde de la ciutat de Bluefields. Va fer seguiment d'un projecte de l'Ajuntament de Sant Boi a San Miguelito.

Puntes de coixí a Sant Boi

Amor del Alamo Margalef
Montserrat Gibert i Llopart

LA RUTLLA. CENTRE D'ESTUDIS SANTBOIANS

Pròleg

En el Sant Boi de l'any 2023 no voldríem que el soroll de les motos, els cotxes.....i l'atragada vida quotidiana amagui un dels sons més bonics i entranyables que s'han escoltat des de fa molts anys als nostre carrers, places o a les entrades de les cases. El so dels boixets que penetraven i penetren dins nostre fent-nos viure moments i records estimables, sensacions que persones, moltes d'elles desconegudes, es feien sentir i fugir del brogit del dia a dia a l'escoltar el so que sortia dels seus dits quan els boixets creaven les belles puntes.

Però per sort aquesta dolça música encara viu entre nosaltres, hi ha puntaires que conserven i ensenyen aquest vell i bell art. Relatem una petita biografia de tres grans mestres. Volem que el seu testimoni formi part de la història col·lectiva, la del poble protagonitzada per dones que van deixant petjada a Sant Boi i arreu del País.

Abans d'explicar les seves vivències i trajectòries voldríem fer una mica de crònica de la confecció de puntes al coixí a la nostre Ciutat.

L'any 1994 la Maria Lledó Barreda i Casanova i en Carles Serret i Barnús, ambdós historiadors, van escriure un article titulat “Les Puntaires de Sant Boi” on situen cronològicament la confecció de puntes a la nostre vila i diu així:

“registres comptables de la Parròquia de Sant Baldiri la situa a començaments del segle XVIII. Al diccionari geogràfic de Pascual Madoz (1949) se'ns recorda de la fabricació de

blondes quan parla de les indústries existents, de les seves paraules podem deduir que en aquell moment la confecció de puntes coixí havia evolucionat fins permetre l'obtenció d'interessants beneficis econòmics.

Una de les primeres mestres de l'art dels boixets que identifiquen és la Maria Ciuró i Puig, una excel·lent puntaire especialitzada en la confecció de puntes negres i que feia ganxet amb extraordinària habilitat. A casa seva hi havia la caixa de punta, és a dir, ella fou durant bona part de la segona meitat del segle XIX l'encarregada de repartir feina a les altres puntaires del poble per compte d'un industrial barceloní, altrament a casa de la Maria Ciuró es venien boixets, agulles, fils, patrons, etc., etc. Va tenir un alumna avantatjat en el seu propi net, el reconegut pedagog Joan Bardina.

Entrant al segle XX hem de fer un record per a la Teresa Valls i Diví, la Noia Xica, que segons Carles Martí, la Noia Xica, que segons Carles Martí, era la reina de les puntaires santboianes i una de les millors de tot Catalunya. Una de les empreses més importants del ram de les puntes li encarregà una magnífica mantellina de seda blanca que havia de ser ofrenada més tard a la Verge de Montserrat, i en el qual totes les passades eren de la seva mà, i que ocupà lloc d'honor a l'estand presentat a l'Exposició Internacional de Barcelona (1929). També n'havia trenat per la Mercè, patrona de Barcelona.

En el Viure Sant Boi de l'any 2003 podem llegir:

“La Maria Pugibet ha tingut nois a les seves classes del carrer Víctor Balaguer, però, ara tot són dones, moltes d'elles noies molt joves. Algunes d'elles han començat a fer puntes als 5 o 7 anys. La Laura, una de les deixebles, ens diu: “al col·legi ens deien que si són coses de velles, però després em demanen la bufanda que m'he fet”. A les classes es fan quadres, tapets, però també arracades i armilles. La confecció de puntes es redefineix.

La guerra civil va fer anar a orris l'esforç per mantenir la tradició, però avui hi ha més de 225 santboianes que li dediquen part del seu temps. Les avies que recorden les classes a Ca l'Angeleta de Cal Sec, a Cal Feu o a Ca la Susa porten el nets a fer puntes, han passat el testimoni”.

Així acaba l'escrit del Viure Sant Boi.

Quan, ara, ens endinsem en la trajectòria de les nostres tres puntaires fem un recorregut per les múltiples trobades on la Rambla Rafael Casanova és, des de fa anys, el seu lloc. I a la Rambla ens trobem amb l'escultura de la Noia Xica que presideix la llarga corrua de puntaires. L'escultura com a homenatge a elles a les que han precedit i a les que vindran.

I ara coneixerem a la Maria Capel Plaza, la Maria Pugibet i Martí i l'Esperança Valls i Gelabert de Cal Parda.

Maria Capel Plaza

La Maria va néixer a Sant Boi de Llobregat el 19 de novembre de l'any 1.943, formava part d'una família composta per la seva mare na Maria Plaza Sánchez, nascuda a Fondón (Almeria) i el seu pare en Francisco Capel Díaz, nascut a Huerva (Almeria) i els germans, Rafael i Juan i les germanes, Martirio i Consòl. La mare es va dedicar a la cura de la família i el pare feia de fuster. Ella explica amb alegria i enyorança que el taller a on treballava el seu progenitor feien caixes de morts i eren uns elements tant arrelats i quotidians a les seves vides que hi jugaven i a la canalla Capel Plaza no els hi produïa cap tipus de temor aquells cofres destinats a abrigar a persones traspassades.

La infantesa santboiana de la Maria va transcorre al carrer O'Donnell, a l'edat de 7 anys es van traslladar a l'Hospitalet lloc a on estava ubicada la feina del pare. Aquest va morir al 45 anys atropellat per una moto. La mare va traspasar amb 58 anys, en feia dinou que havien perdut el progenitor, degut a l'envestida d'una moto. Aquestes pèrdues han deixat una profunda empremta en ella. Es va fer càrrec de germanes i germans, aquesta cura s'ha mantingut al llarg del temps.

Des de ben petita que li agradava fer ganxet. Recorda l'anècdota que com les cadires eren de vímet va deixar-se el ganxet oblidat i se li va clavar a la seva mare, no va haver-hi greus conseqüències i va continuar amb la seva afició, però això sí, tenint més compte d'on deixava el seu estri de treball. A l'època escolar un dia a la setmana feien puntes al coixí i li agradava molt.

Als 15 anys entrà a treballar a l'empresa Vilomara de L'Hospitalet. Formava part de la secció que realitzaven el dibuix de la roba. La creació i el disseny sempre li han interessat i agradat.

L'any 1970 es casà amb en Esteve Puigdengolas Carbonell de Cal Pepito Cargolí, nascut a la nostra vila. L'Esteve forma part d'una família pagesa santboiana i així és com la Maria torna a la ciutat on va néixer. Al igual que tantes parelles santboianes es van conèixer ballant a l'Ateneu Santboià.

Amb el seu casament i seguint les passes de la seva sogra inicià una nova etapa vital, va al camp amb el seu home i ven els productes recollits al mercat de Sant Josep santboià fins que és enderrocat l'any 2005.

La Maria compagina la seva activitat com a dona de pagès amb la seva veritable vocació que no és altra que la que té a veure amb l'art del brodat. Participa del taller de puntes del coixí que la Maria Pugibet porta a terme a L'Oreig i participa en la I^a Trobada de Puntaires del Baix Llobregat que es celebra a Sant Boi l'any 1994 així com a les posteriors que tenen lloc.

Al cap de poc temps s'apunta a l'Escola de la Dona de la Diputació de Barcelona. Recorda amb molta estima a la professora Mª Àngels Parés i té dues anècdotes relacionades amb Sant Boi, una és que en un curs va coincidir amb una neboda, na Rosalia Ramisa, de la Teresa Valls i Diví –la Noia Xica– i l'altre és que un any per Carnestoltes es van presentar disfressats la família Isart Valls.

S'assabenta que a l'Arboç, ciutat a on la tradició de l'art de les puntes al coixí es coneix des del segle XIV, s'imparteixen diferents tècniques decideix assistir-hi i ampliar els seu coneixement. Durant 5 anys i 1 cop a la setmana agafa el carrilet i la RENFE per continuar la seva formació puntaire. El taller era intensiu i tenia una durada de 8 hores. La Maria carretejava el coixí i al voltant de 400 boxets. Allà practica la mutilació dels fils que consisteix en tallar els sobrants

Coneixedora que a Arenys de Munt, a on es té notícia d'aquesta mestria des del segle XVII, pot aprendre altres maneres de fer hi concorre. Al llarg de 24 mesos. A diferència de l'Arboç aquí aprofiten els fils.

Una amiga i companya d'aprenentatge, Carme Aloy, marxa a Bruixes (Bèlgica), ciutat a on al segle XV hi havia fàbriques de puntes i a on hi ha un museu dedicat a aquesta artesanía, i decideix demanar a la professora que vingui a Barcelona a impartir classes. La Maria i cinc companyes més de Sant Boi assisteixen al taller, aquest es dur a terme durant el mes d'agost els dissabtes i diumenges al matí. Entre totes les participants es fan càrrec de les despeses de trasllat i estança de la professora.

L'any 1.986 la Maria començà a compartir el seu saber i engegà un taller a l'escola pública Sant Josep de l'Hospitalet, aquesta activitat va

Maria Capel Plaza.

adreçada tant a canalla com a persones adultes. Hi està durant 37 anys. Aquest 2023 finalitza la seva col·laboració. Evoca amb tendresa i emoció l'homenatge que li van retre el passat mes de juny. No han estat, només, alumnes sinó que al llarg de tants anys s'han convertit amb família. La complicitat i connivència que s'ha establert, segur, que perdurarà al llarg del temps. Prova d'aquesta germanor és que actualment una ex-alumna, na Cristina, li dona suport amb la cura del seu germà petit, en Juan, que està passant per un moment complicat a nivell de salut.

Emprèn una col·laboració amb la Junta de l'Associació Veïnal L'Unió del barri Centre de la nostra vila i engegà un taller que perdura al dia d'avui.

Fruit d'aquesta relació i a instàncies de l'Ajuntament s'inicia la mostra de puntes a l'esdeveniment que cada any té lloc a la Rambla de Sant Boi, La Carxofada.

Fan un treball previ d'elaboració d'algun abillament que llueixen el dia de la trobada (còfies, guants, barrets, xals, mitges, mitenes....)

Altres anys es vesteixen amb diferents vestits.

Entre l'alumnat de la Maria al taller de l'associació Veïnal la Unió hi ha en Carles que s'ha convertit amb un col·laborador amatent per tal que hi hagi recull fotogràfic de tot allò que duen a terme.

Maria Pugibet i Martí

La Maria va néixer a Sant Boi de Llobregat el 15 d'agost de l'any 1943, forma part d'una família composta per la seva mare na **Maria Dels Desemparats Martí i Lladó**, nascuda a la Colònia Güell (Santa Coloma de Cervelló) i el seu pare en **Anton Pugibet i Aliò**, nascut a Sant Boi de Llobregat, de família pagesa i un germà, en Josep. La seva infantesa va transcorre al carrer Pi i Margall –en aquells anys dit Pau Piñol– davant de Can Jordana. La seva mare hi va treballar i ella, la Maria, recorda que anava a jugar-hi i a banyar-se en un petit llac que hi havia amb la canalla que freqüentava la casa així com amb la filla i fills Jordana.

Va ser la seva àvia materna, na **Teresa Lladó Galapuig** la que la va iniciar en l'art de les puntes al coixí. Al cap d'un temps, amb cinc anys, va a casa d'una veïna del carrer Vermell, na **Soledat**, que ensenyava a noies del poble. La Maria recorda que li faltava un ull. Hi assisteix un parell d'anys i ho deixa. Cap els 12 anys torna a agafar els boixets.

Va a l'escola fins els 14 anys i a l'acabar la seva mare li proposa que vagi a aprendre a brodar. A la Maria li agrada el suggeriment i durant 7 ó 8 anys assisteix a l'escola de la Laieta Pugés. En un principi aprèn brodat a màquina. Per la seva diligència i bon fer amb el brodat la Laieta li demana que l'ajudi en l'ensenyament a les altres alumnes.

L'any 1.967 es casà amb en **Joan Juan Collado** nascut a Montgat l'any 1942. En Joan treballava al sector de la marroquinaria fent maletes. S'havien conegut durant una Romeria a Montserrat a on hi participava gent vinguda de Montgat i Sant Boi. D'aquest enllaç van

néixer la Montserrat i en Jordi. Van a viure a Camps Blancs -en aquell moment el barri s'anomenava Cinco Rosas. Ella segueix ensenyant tant a fer puntes al coixí com a brodar.

La Maria és una dona inquieta i vol seguir aprenent així és que s'apunta a l'Escola de Puntaires de Barcelona, al cap d'un temps passa a l'Escola de la Dona de la Diputació de Barcelona, hi anava de 19h a 21h. De fet ja tenia referències de l'Escola per amigues santboianes que hi assistien. D'aquella època recorda d'una manera molt viva a una de les dues professores que va tenir, era una jove d'Igualada, per la seva exigència i rigor. Aquests anys de formació els compagina amb la família ja que tant la Montserrat com en Jordi havien nascut.

L'any 1.978 adquireixen un local al carrer Víctor Balaguer de la nostra ciutat i hi posen una petita merceria però, sobre tot, es converteix en un centre a on s'impartia les tècniques del brodat a màquina. Al cap d'uns anys tanquen el local.

Cap a principis dels anys 80 imparteix el seu mestratge a l'Escola Barrufet de la nostra Vila, la Montserrat i el Jordi eren alumnes, així com a la Colònia Güell.

La Maria que és una dona oberta a aprendre i saber assisteix a un curs sobre la Història de Sant Boi que donà el fill de la seva professora Laieta, en Jaume Bosch Pugés. Paral·lelament a aquest curs es crea L'Oreig. Grup d'Acció Cultural, és l'any 1.984 i ella s'implica i organitza un taller de Puntes al Coixí. Dissenya i dirigeix l'escut de l'Oreig que realitzà na Rosina Rocaruig amb els boixets.

Gràcies a les publicacions de la revista l'Eix, que publicava l'Oreig i que estan custodiades a l'Arxiu Històric Santboià podem fer, amb la Maria, un recorregut per totes les exposicions, trobades i iniciatives puntaires en què hi ha participat.

Tal i com recull l'agenda d'activitats s'assisteix a la Iv Trobada Internacional de Puntaires de Lloret de Mar. De Sant Boi hi assisteixen 23 deixebles i 14 de la Colònia Güell.

En aquest any té lloc un fet molt entranyable i és que la deixeble na Elvira Pugibet i Martí compleix 90 anys. S'organitzà una bona festa. Malgrat escriure el cognom diferent na Elvira és cosina germana del pare de la Maria.

1992 es participà a la V Trobada Internacional de Puntaires a Calafell.

1993 Vi Trobada Internacional de Puntaires a Tarragona. Hi assisteixen 22 talleristes de la nostre ciutat.

Aquest mateix any i amb motiu de l'Onze de Setembre s'organitza una mostra puntaire a la Rambla Rafel Casanova. Va ser el precedent de la I^a Trobada que es va dur a terme l'any següent.

L'any 1994 dins el marc de la Festa Major L'Oreig, a suggeriment de la Maria, organitza la I^a Trobada de Puntaires del Baix Llobregat, el cartell va ser elaborat per la Pilarin Bayès. És tot un èxit amb participació de puntaires d'arreu de Catalunya i avui en dia es continua celebrant.

Des de l'any 1.990 dins de les activitats de la Fira de la Puríssima hi ha una exposició dels treballs elaborats pel taller de puntes. Aquell primer any i durant uns quants es fa a l'aire lliure al carrer l'Alou. Més tard la mostra es dur a terme a diferents espais a on l'entitat hi té seu.

L'any 2008 finalitzà la seva col·laboració amb l'Oreig però la Maria segueix impartint cursos a l'escola Barrufet, a l'Associació de Dones de Sant Boi situada al Casal de Marianao i a la Colònia Güell de Santa Coloma de Cervelló.

Pel seus tallers santboians han participat moltes dones i alguns homes. Entre elles tenim a algunes de les que posteriorment s'han convertit en ensenyants.

A la Maria la captiva el fet de compartir l'art de les puntes al coixí i amplia el mestratge a altres ciutats de Catalunya, com a Terrassa a on hi va ser-hi durant 14 anys. També participa en trobades puntaires arreu de Catalunya i, com no podia ser d'una altre manera, sobre tot a Sant Boi. Moltes d'aquestes trobades han estat organitzades o impulsades per ella.

Festa dels 3 Tombs. Sant Boi 2008

Aquest caminar pel País i fora d'ell, oferint el seu aprenentatge ha fet que tingui anècdotes, coneixences, dies molt emotius i positius com algun altre de neguit i nervis. Com diu ella, de tot s'aprèn i la vida és un aprenentatge continuu.

Entre els records i reconeixements que conserva hi ha un que el té en lloc preferent i és la invitació que va rebre del M. H. President de la Generalitat de Catalunya, l'any 1989, per assistir al lliurament de les Cartes del Mestre Artesà.

Ha participat en trobades internacionals a través de l'organització O.I.D.F.A., això li ha comportat donar a conèixer els seus treballs i incorporar altres tècniques de països a on les puntes al coixí, també, són centenàries.

Festa dels 3 Tombs.

Trobada Puntaire A Coruña any 2009

La Maria en tots els seus desplaçaments a Fires, Congressos i esdeveniments varis ha estat acompanyada pel seu company de vida, en Joan.

Trobada Puntaire A Coruña any 2009

En l'actualitat ofereix els seus tallers al local del carrer Víctor Balaguer. Té un bon grapat d'alumnes que volen aprendre l'art del boixet. Aquest art centenari a la nostre Ciutat i del què la Maria és un referent i pionera.

Esperança Valls i Gelabert de Cal Parda

L'Esperança va néixer a Sant Boi de Llobregat el 13 de juliol de l'any 1941, formava part d'una família composta per la seva mare na Teresa Gelabert i Carbonell, nascuda a Sant Joan Despí a un raval on tothom es dedicà a la pagesia i el seu pare en Isidre Valls i Ramoneda, pagès, nascut a Sant Boi i dues germanes, na Antonia i na Joaquina i un germà, en Gabriel. La infantesa de l'Esperança va transcorre al carrer Joan Bardina de Sant Boi.

De petita va ser veïna de la Teresa Valls i Diví, la Noia Xica. Comparteixen cognom però no tenen parentiu. Aquest veïnatge va comportar que tingués contacte amb les puntes al coixí. Veia com la Teresa estava gairebé tot el dia fent anar els boixets i l'Esperança, que tenia entre set o vuit anys, per tal d'ajudar-la, li escombrava l'entrada de la casa però, encara, no se li va despertar la curiositat per les puntes

L'any 1935 es va fer una trobada de puntaires de tot Catalunya a Sant Boi i la Teresa Valls i Diví va quedar la primera, això li comportava que havia de representar a Catalunya, l'any 1936, a la Trobada Internacional de Puntaires que es celebraria a París. La Noia Xica era molt pobra i no anava massa ben vestida així és que l'avía paterna de l'Esperança, Na Concepció més coneguda com a Ció, que era modista, li va fer a la Teresa el vestit per anar-hi. L'esclat del cop militar contra la República va comportar que la Teresa no pugues viatjar.

L'Esperança amb 8 o 9 anys va fer un curset al carrer de la Rutlla, la professora era na Petra. Però no va continuar practicant.

L'any 1964 es casà amb en Josep Isart i Quixal nascut a Sant Boi de Llobregat el dos de març de l'any 1.931. En Josep era un home emprenedor i implicat en el món del comerç. D'aquest enllaç van néixer en Jaume i la Mima.

En Josep va traspasar el 13 de juny del 2.019

L'any 1950 la mare i el pare d'en Josep, na Aurora Quixal i Llagostera i en Jaume Isart i Sabater obren la Papereria-llibreria "CAL ISART" a la plaça Preses de la nostre vila. Passats uns anys na Esperança i en Josep es posen al front del negoci i amb el temps en Jaume i la Mima els hi acompanyen.

La família Isart Valls ha estat molt implicada en la vida comercial, social i política santboiana. Tenen un fort sentiment catalanista i un profund arrelament a les costums, tradicions i usos del nostre País.

Per l'Onze de Setembre a l'Esperança li agradava adornar l'aparador de la llibreria amb motius que representen Catalunya. Un any parla amb el seu veí, en Roc, el forner del carrer O'Donnell i li demana que li faci les muntanyes de Montserrat de pa i ella hi vol posar un coixí de fer puntes però no en té, ho parla amb una amiga i aquesta li diu que li portarà el de la seva neta. Dit i fet, l'aparador és una mostra de símbols representatius catalans.

Aparador 11 de setembre de 1985

L'Esperança li tornà el coixí a l'amiga i aquesta li comenta que ja se'l pot quedar que la neta no el fa servir. D'aquest fet és com reprèn a agafar els boxets i comença la seva aventura creativa i productiva d'elements fets amb puntes del coixí.

Participa per un breu espai de temps en un taller conduït per la Maria Pugibet.

Un dels seus primers treballs són una gandalla que per la part del darrere té una rosella i dues espigues de blat i les mitenes. Per la seva composició va utilitzar mil boxets.

Tal i com a ella li agrada dir per l'elaboració de les puntes: Rumia, Somia, Dibuxia i ho fa. És una artista autodidacta. Aquesta afició la ha fet anar per arreu de Catalunya i altres Països. Ha participat en trobades, exposicions, mostres i exhibicions.

El seu tarannà artístic el comparteix amb la seva família. En Jaume, el fill, pinta alguns dels boixets que la seva mare utilitza i la Mima, la filla, fa puntes al coixí i acompanya a la mare en moltes de les trobades. Amb en Josep, l'espòs, cada any per Carnestoltes es disfressen i no només es passegen per Sant Boi sinó que agafen el carrilet i van cap a Barcelona. Les vestimentes que porten són fetes per ella i any rere any es supera per l'elegància i bellesa.

L'Esperança, també, es confecciona les espardenyes de vetes estiu rere estiu. Són originals, úniques i artesanals.

Un altre faceta artística que conrea és elaborar argenteria mitjançant els boixets. N'ha fet moltíssims, per a ella, la família, regalar. Té un especial estima a tres jocs confeccionats per participar a la festa romana, Ludi Rubricati, que des de fa anys es celebra al Museu de Sant Boi.

El seu tarannà inquiet socialment i d'estima a Sant Boi fa que l'any 1984 impulsin amb altres comerços de Baix el Poble, com es diu popularment el què ara coneixem com a Barri Centre, l'Associació de Comerciants del Casc Antic. Estarà formada per 100 botigues. Un dels seus objectius és preservar el teixit comercial, creuen que fent xarxa podran fer front als reptes que les noves tendències de consum van imposant. Malauradament el pas dels anys ens han demostrat

que el mercat va imposant els seus ritmes i la proximitat, veïnatge i coneixença no tenen els mateixos valors.

Fent aquesta aproximació a l'Esperança vivim, aquest any 2023, el tancament de la seva llibreria. Ha estat un cop dur per a totes aquelles santboianes i santboians que valorem la lectura, l'acompanyament en la tria del què llegir, el consell sobre aquesta o aquest autor però els hi diem que per a nosaltres sempre seran la **Llibreria Cal Isart**.

Com a cloenda dir que a l'any 2004 a la nostra Ciutat hi havia 7 llibreries que van formar l'**Associació de Llibreters de Sant Boi**, d'aquestes només queda la Llibreria Barbus a Ciutat Cooperativa.

Agraïments

Mima Quixal Valls, Jaume Quixal Valls, Montserrat Juan Pugibet, Maria Lledó Barreda i Casanova, Carles Serret i Barnús, Francesc Bernades Pallàs.

La riera de la vall de Can Carreres, un paratge d'interès natural

Rafa Bernabé, Andreu Burguera, Josep Maria Cervelló,
Valentí González, Jose Luis Pérez, Joan Pau Sanfeliu
i Xose Santín

LA RUTLLA CENTRE D'ESTUDIS SANTBOIANS

Aquest article és el resultat d'un treball multidisciplinar realitzat pels membres de la comissió de Natura de la Rutlla – Centre d'Estudis Santboians durant l'any 2023 al paratge de la riera de la vall de Can Carreres (Sant Boi de Llobregat).

1. La vall de Can Carreres i la seva riera

La vall de Can Carreres és un dels paratges santboians que encara conserven el tradicional paisatge agroforestal de les valls del Baix Llobregat que, fins ara, s'han salvat del creixement desmesurat dels nuclis urbans. La vall es troba situada al nord del Montbaig o muntanya de Sant Ramon i està limitada per l'W per dues muntanyes: el mateix Montbaig, amb 295 m d'altitud, i el turó de l'Angla, amb 217 m (figura 1). Està vertebrada per un curs d'aigua que prop de la capçalera es divideix en dues rieres: la riera Gasulla i la riera Guinovart que a la seva vegada es connecten amb torrents secundaris que baixen sobretot del vessant SE del turó de l'Angla. Al mig de la vall, aquestes dues rieres s'ajunten en una sola anomenada riera del Bori, segons els mapes disponibles al web de l'Institut Cartogràfic i Geogràfic de Catalunya (ICGC). La riera del Bori acaba topant amb el nucli urbà santboià, al barri de Marianao, i morint en un col·lector suburbà (41 m) que

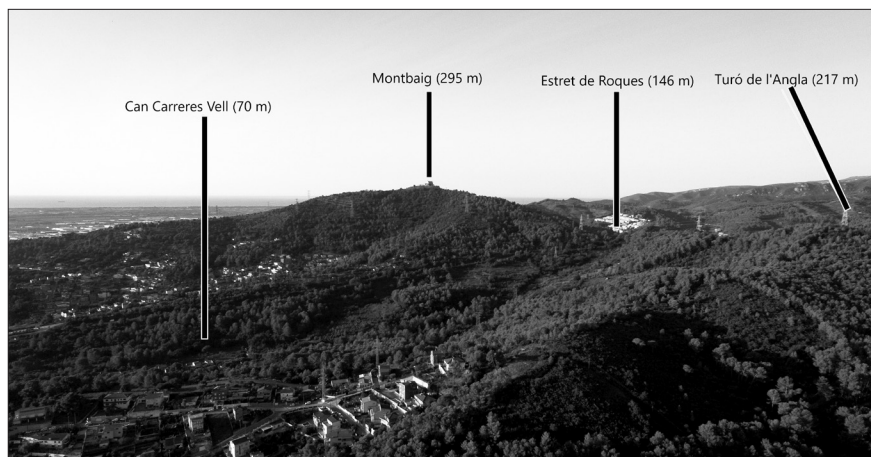

Figura 1: Imatge aèria de la vall de Can Carreres en la que es pot veure el caràcter agroforestal del seu paisatge. Destaquen dos elements: les brolles silícies amb recobriment de pi blanc i els conreus. A la imatge s'indica la situació dels seus límits més alts: el Montbaig i el turó de l'Angla, i el coll que hi ha entre aquests dos cims: l'Estret de Roques, per on passa la carretera BV-2004 que connecta Sant Boi amb Sant Climent de Llobregat. També s'indica la situació de Can Carreres Vell, situat al bell mig de la vall. El recorregut de la riera s'intueix entre els pins i els conreus. L'efecte invasiu de les urbanitzacions cap a l'espai natural també queda reflectit en la fotografia. [© Valentí González]

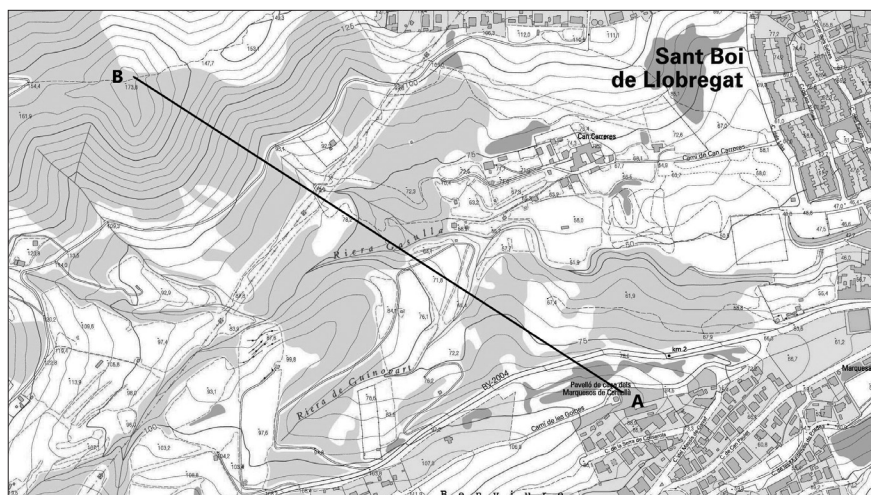

Figura 2: Mapa topogràfic de part de la vall de Can Carreres on es pot veure com el tram principal de la riera (riera del Bori) es bifurca en dues rieres secundàries: la riera Gasulla i la riera Guinovart. També es veu el punt on la riera topa amb el nucli urbà santboià i acaba en un col·lector suburbà. La línia A-B correspon al transecte del perfil de vegetació representat a la figura 4. [© mapa de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya, reproduït sota llicència CC BY 4.0.]

desguassa directament al riu Llobregat (figura 2). Habitualment, la riera no porta aigua i només ho fa en episodis puntuals de forts aiguats.

2. L'estudi fet a la riera

Els espais fluvials en general figuren entre els ecosistemes més complexos i amb més diversitat de la Terra. Contribueixen de manera decisiva a preservar la diversitat genètica. La seva funció com a corredors biològics facilita l'intercanvi genètic entre poblacions allunyades entre si.

Respecte la riera de la vall de Can Carreres no existia gaire informació sobre la seva biodiversitat. Tot i així, es coneixien dos valors força importants des del punt de vista cultural i naturalístic: la presència en la riera Gasulla de dues entrades a unes antigues mines d'aigua explotades en la segona meitat del segle XIX i principis del XX i la presència de petits retalls de lloreda mediterrània al llarg del seu recorregut. Aquests dos fets, per si sols, proporcionen un valor força important al paratge que el converteixen en un dels llocs més interessants del municipi des del punt de vista natural, paisatgístic i cultural. Arran d'aquest coneixement, els membres de la comissió de Natura de la Rutlla - Centre d'Estudis Santboians ens vam plantejar la idea de fer un treball que ampliés els coneixements que es tenien sobre el lloc. Al llarg de l'any 2023 s'han realitzat estudis sobre la flora, la vegetació i els fongs i un seguiment dels animals que fan servir la riera com a lloc per viure o de pas: ocells, insectes, rèptils i mamífers. Amb aquesta recerca i els coneixements històrics i geològics del lloc, s'ha elaborat aquest article que pretén revaloritzar la riera de la vall de Can Carreres com a un lloc d'interès natural digne de ser conservat i protegit.

3. Un breu apunt històric

Respecte l'aprofitament històric de la vall i de la seva riera per part de l'ésser humà podem destacar diversos fets:

- L'any 2003 uns operaris municipals que realitzaven uns treballs d'actuació ambiental de desbrossament en un camí d'accés a la riera van descobrir l'existència de dos ermitatges que podrien datar-se de principis de segle IX. Aquests ermitatges són coves o refugis individuals,

excavats a la terra, on es retiraven els anomenats eremites, persones que duïen una vida austera dedicada a l'oració i el sacrifici.

- L'establiment, a la zona, d'un nucli rural, Can Carreres Vell, del qual es té notícies des del segle XVII, dedicat principalment a l'explotació agroforestal del territori. Actualment aquesta activitat és totalment residual.

- Més proper en el temps, a mitjans del segle XIX, es construeixen les mines de captació d'aigües comentades anteriorment. Actualment estan en desús.

- Respecte el nom de la riera de la vall de Can Carreres, ja s'ha explicat, en un apartat anterior, el nom que consta actualment a l'ICGC. De tota manera, al mateix institut cartogràfic es pot consultar un mapa municipal topogràfic datat del 1914 en el que la riera, en tota la seva longitud, és anomenada riera del Bori.

4. La geologia, la hidrologia i les mines d'aigua de la vall

La vall de Can Carreres, està situada a l'extrem nord-oriental del terme municipal de Sant Boi de Llobregat, en la seva part més muntanyosa. El seu element paisatgístic fonamental és la riera que, en el seu curs més encaixat, es troba més preservada i amb més elements d'interès. Aquí la vegetació proporciona unes condicions d'humitat i un hàbitat que permet a la fauna una dinàmica bastant natural.

La vall s'estén, al voltant de la riera, des de la carena dels cims del Montbaig i de l'Angla fins el riu Llobregat, però actualment només podem considerar la seva extensió i la seva dinàmica fins el marge de la ciutat construïda. Es tracta d'un límit brusc amb un embornal que converteix el curs de la riera en una canalització subterrània suburbana.

La vall està situada en el vessant llobregatí del conjunt muntanyós del Montbaig que forma part de l'aureola del massís de Garraf. Els materials geològics que la conformen són els del sòcol antic paleozoic, que apareix sota el Mesozoic (conglomerats, gresos i calcàries) del Garraf estRICTE.

Els nivells geològics que apareixen a Sant Boi, i en concret a la vall de Can Carreres, són les pissarres, fil·lites i quarsites de l'Ordovicià i les pissarres fosques i ampelites del Silurià. Al llarg de la vall aquests dos nivells apareixen en contacte lateral i limitats per una falla que passa

per l'Estret de Roques i Marianao. Les rieres s'encaixen dins d'aquests materials i en els del peudemont del somontà que presenten perfils amb gran pendent a la zona de capçaleres i que després es suavitzen. La seva permeabilitat afavoreix una bona infiltració de l'aigua cap al sòcol rocós. La petrologia del rocam que forma la muntanya del Montbaig i veïnes i les transformacions produïdes per un metamorfisme regional de baix grau possibiliten l'existència d'un aquífer fissurat apte per a la seva explotació per gravetat (mines d'aigua) en els vessants que donen a la vall del Llobregat.

La seva conca d'alimentació o d'infiltració, a la part superior de la vall, és una superfície de 57 ha amb un desnivell d'uns 200 m. Un antic sistema de mines capta i organitza el drenatge d'una part del volum d'aigües infiltrades. La seva funcionalitat depèn de la pluviometria anual (614 mm/any de mitjana) que és irregular amb màxims de tardor i un marcat estiatge. Les mines van a buscar el mantell freàtic en el vessant muntanyós i, en períodes més humits que l'actual, vessen una escorrentia superficial a la riera.

Les mines d'aigua ens permeten l'accés, encara que sigui artificial, al medi subterrani que constitueix un ecosistema singular sovint inaccessible. De la xarxa de galeries excavades a mitjans del segle XIX es conserven en bon estat més d'1 km de conductes, 541 m dels quals al traçat principal sota la riera Gasulla, on es poden observar les característiques constructives de la mina i els processos d'ordre geològic i biològic que s'han succeït en un medi subterrani o hipogeu de gran estabilitat, marcat per les condicions de foscor i d'humitat i temperatura molt constants al llarg de l'any. La temperatura de l'aigua és molt estable al llarg del cicle hidrològic, una mitjana de 15,7°C, i pel que fa al seu quimisme, els seus valors de conductivitat (723 $\mu\text{S}/\text{cm}$) caracteritzen una aigua mineralitzada, alcalina, amb pH de 7,68 i amb valors d'amoni, nitrats i sulfats bastant baixos, indicant unes aigües netes no eutrofitzades. L'oxigen dissolt, (48,4% DO), és un valor ecosistèmic adequat per a una diversitat d'espècies que poden poblar o transitar aquest medi hipogeu.

5. Interès botànic de la riera

La vall de Can Carreres i la vall del Llor són les dues valls santboianes que encara conserven un paisatge vegetal que, en part, s'ha lliurat de

l'efecte engolidor del nucli urbà. El paisatge agroforestal d'aquestes valls conté una flora i una vegetació força interessant.

La recerca botànica que s'ha desenvolupat en la riera de la vall de Can Carreres s'ha centrat en tres aspectes: la seva flora, la seva vegetació i els fongs que hi viuen.

Pel que fa la flora s'ha elaborat un catàleg de plantes que es fan a la riera i en els seus voltants, sense sortir del marc geogràfic de la vall. Aquest catàleg ha estat completat amb dades de recerques fetes en anys anteriors. La llista de tàxons (287) està especificada en la **taula 1 (annexos)**. La nomenclatura taxonòmica que s'ha fet servir és la que consta en *Flora manual dels Països Catalans* del 2005.

Respecte els fongs (figura 3) s'han anotat tots els que han estat detectats al llarg de l'estudi. A la riera hi ha alguns llocs força ombrívols, molt interessants per a la vida d'aquests éssers vius, però la sequera que s'ha patit durant els tres últims anys ha ocasionat una disminució en el seu desenvolupament. La llista de fongs (30) consta a la **taula 2 (annexos)**.

Sobre la vegetació del paratge de la vall de Can Carreres (figura 4), podem dir que el sector de la vall que encara conserva un paisatge més o menys natural ocupa una extensió aproximada de 80 ha. En aquest espai agroforestal es combinen dues grans unitats de paisatge: els conreus arboris de secà (oliveres, cirerers, garrofers, ametllers, vinyes, etc), alguns abandonats, amb alguns horts dispersos i les pinedes de pi blanc sobre brolles silícies (aliança *Cistion ladaniferi*). Amb aquests dos grans ambients, l'agrícola i el forestal, es fan altres comunitats vegetals no tan evidents com són els prats secs: llistonars (al. *Thero-Brachypodion*), fenassars (al. *Brachypodion phoenicoidis*) i prats d'albellatge (al. *Hyparrhenion hirtae*). Prop de les carenes i en llocs amb poc sol es pot fer la garriga (al. *Rhamno-Quercion cocciferae*). Al costat dels camins i de la carretera, associades a les construccions humanes i en els conreus es fan les comunitats vegetals ruderals i arvenses (classe *Stellarietea mediae*) i, en llocs una mica humits, les bardisses (al. *Pruno-Rubion ulmifolii*).

Referent la vegetació que es fa específicament a la riera de la vall de Can Carreres, ja sigui a la pròpia llera o en els marges més immediats, s'ha desenvolupat un estudi específic emprant el mètode sigmatista d'estudi de la vegetació de Josias Braun-Blanquet. Amb aquest mètode s'han elaborat 22 inventaris fitosociològics que han estat publicats en la revista de botànica *Miconia*. De l'observació personal i de l'anàlisi d'aquests inventaris s'han tret una sèrie de conclusions que es detallen seguidament.

Figura 3: La riera de la vall de Can Carreres té indrets ombrívols i humits molt adients per a la vida dels fongs però la sequera dels últims anys no ha beneficiat el seu desenvolupament. En la imatge estan fotografiats vuit fongs dels trenta que han estat identificats durant l'estudi. D'esquerra a dreta i de dalt a baix: *Daldinia concentrica* [© Andreu Burguera], *Armillaria mellea* [© Jose Luis Pérez], *Cyclocybe aegerita* [© Jose Luis Pérez], *Fomitopsis pinicola* [© Valentí González], *Stereum hirsutum* [© Valentí González], *Trametes versicolor* [© Jose Luis Pérez], *Trichaptum fuscoviolaceum* [© Valentí González] i *Xerocomellus chrysenteron* [© Jose Luis Pérez].

La vegetació forestal que hauria de resseguir la riera de la vall de Can Carreres es troba molt alterada a conseqüència de l'activitat humana. Aquesta activitat és, històricament, el factor primordial que ha malmès la vegetació. A l'actualitat, ho continua sent: la proximitat del nucli urbà santboià implica una gran freqüentació, el desenvolupament de conreus fins a la mateixa llera, el pasturatge, les intervencions massives de l'Agència Catalana de l'Aigua (ACA) per eliminar la canya, etc. han

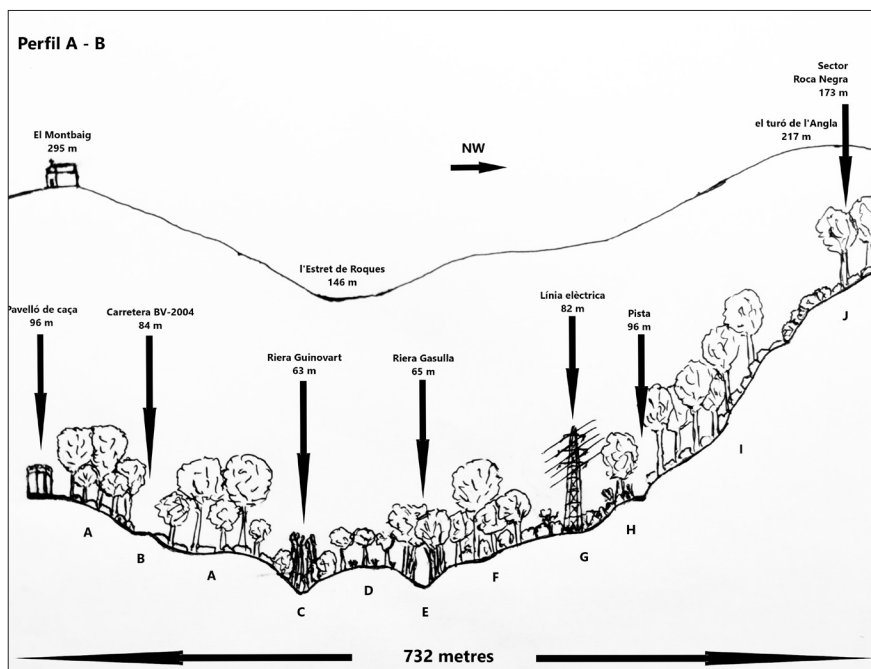

Figura 4: Perfil de vegetació de la vall de Can Carreres, traçat des del Pavelló de caça dels Marquesos de Cornellà fins a la carena propera a la Roca Negra. [© Valentí González, primavera 2023]

A: Brolla silícia amb recobriment de pi blanc i alguna alzina.

B: Al talús del marge de la carretera és fàcil trobar comunitats rupícoles de polipodi i de selaginella.

C: Fons de la riera Guinovart amb bardissa i canyar.

D: Conreus arboris de secà i vegetació arvense associada.

E: Fons de la riera Gasulla amb un bosc

constituït, principalment, per la lloreda mediterrània, acompanyat d'alzines i roures.

F: Alzinar.

G: Espai aclarit pel pas de la línia elèctrica en el que es combinen restes d'antics conreus, brolles, prats secs i bardisses.

H: Brolla silícia amb pi blanc i càrritx.

I: Brolla, més o menys esclarissada, amb pi blanc. En algun punt pot fer-se la bardissa.

J: Prop de la carena hi ha una brolla amb pi blanc i, en algun sector de sòl rocós i magre, retalls de garriaga.

provocat la destrucció de les comunitats vegetals o la seva banalització. Malgrat això, amb l'anàlisi dels inventaris queda de manifest que encara podem trobar retalls de la vegetació típica que hauria de dominar l'ecosistema de la riera.

En llocs que, gràcies a la topografia local, són arrecerats, ombrívols, una mica humits i protegits del fred intens de l'hivern però també de la calor excessiva de l'estiu es fa la lloreda mediterrània (associació

Figura 5: En els llocs arrecerats de la riera es fa la lloreda mediterrània. Actualment, és una comunitat força fragmentada per l'actuació humana. Una bona gestió forestal és determinant per a la seva recuperació. [© Valentí González]

Rusco aculeati-Lauretum nobilis). Aquest bosc es troba als marges més immediats del fons de la riera i s'enfila a penes uns pocs metres pel vessant (figura 5). Tot i que són petits retalls, trobem alguns bons exemples de la lloreda mediterrània a partir de les entrades a les mines d'aigua en amunt. L'abundància del llorer (*Laurus nobilis*), amb la presència d'alguns exemplars de grans dimensions, i la bona capacitat de germinació i de rebrotada de la planta són indicadors que, molt probablement, la lloreda mediterrània fóra el bosc clímax que es faria en els marges del fons de la riera en ambients amb les característiques descrites.

També a les parts més baixes dels vessants i en llocs arrecerats, però per sobre de la lloreda mediterrània, si la vegetació forestal s'ha conservat es fàcil trobar algunes petites extensions d'alzinar litoral (ass. *Viburno tini-Quercetum ilicis*), un bosc que domina l'alzina (*Quercus ilex* ssp. *ilex*). De vegades, hi ha llocs una mica més humits on aquest alzinar té una gran abundància de roures (*Quercus* gr. *pubescens*).

En els marges oberts i lluminosos, de sòl més o menys humit i que rarament s'inunda, hauria de viure l'omeda (ass. *Lithospermum purpurocaerulei-Ulmetum minoris*). Aquest bosc d'oms (*Ulmus minor*) resseguiria el curs de la riera en aquests llocs que no estarien ocupats per la lloreda mediterrània. Malauradament, l'activitat humana ha destruït l'omeda i ara només queden petits retalls força empobrits.

A la riera s'han trobat algunes espècies característiques de l'estrat herbaci de les alberedes (al. *Populion albae*), com ara la sarriassa (*Arum italicum*), l'aristolòquia llarga (*Aristolochia longa*), el càrex màxim (*Carex pendula*), etc. A la vall de Can Carreres, l'àlber (*Populus alba*) només ha estat trobat una vegada, un exemplar gran, a la capçalera d'un dels torrents tributaris a la riera Gasulla, que baixen del vessant SE del turó de l'Angla.

L'espai on hauria de viure l'omeda i l'albereda ha estat ocupat per la bardissa (ass. *Rubo ulmifoli-Coriaretum myrtifoliae*), la qual és una comunitat arbustiva, densa i impenetrable, constituïda principalment per l'esbarzer (*Rubus ulmifolius*) i altres espècies enfiladisses.

La destrucció del bosc original de la riera provoca l'obertura d'espais i facilita l'entrada de la llum solar. Aquest fet és aprofitat per una altra comunitat vegetal que pot ocupar qualsevol espai de la riera on s'hagi destruït la vegetació: el canyar (al. *Convolvulion sepium*). El canyar és una comunitat herbàcia, densa, alta i robusta, on predomina la canya (*Arundo donax*). Té facilitat en ocupar la pròpia llera de la riera i els marges, allà on la destrucció del bosc facilita l'entrada de llum, fent formacions vegetals impenetrables que poden formar taps que impedeixen el curs natural de l'aigua en episodis de fortes pluges, provocant possibles desbordaments i inundacions. Les intervencions de l'ACA se centren en la destrucció d'aquests canyars però ho fan d'una manera poc selectiva i massiva, eliminant també la vegetació natural de la riera. Aquestes actuacions obren espais que afavoreixen la proliferació de comunitats ruderals i d'espècies al·loctones amb caràcter invasor com, per exemple, la falsa acàcia (*Robinia pseudoacacia*). Al poc temps de l'eliminació de la canya, aquesta comença créixer amb més vigoria per la falta de competidors. S'ha de destacar que la canya no es desenvolupa a l'interior dels indrets de la riera on el bosc està ben desenvolupat i acaba morint quan el bosc creix i l'ombra l'acaba cobrint.

En els afloraments rocosos de pissarra i en els talussos que hi ha a la riera s'instal·len dues comunitats vegetals rupícoles. Sobre els replans de les roques on s'ha acumulat una mica de terra es fa la comunitat de polipodis (ass. *Sedo-Polypodietum cambrici*) i sobre els talussos humits de material sedimentari, normalment encarats al nord, es fa la comunitat de selaginel·la (ass. *Selaginello denticulatae-Anogrammetum leptophyllae*). A la riera de la vall de Can Carreres aquestes dues comunitats es presenten molt empobrides i, bàsicament, reduïdes a la presència de les espècies característiques: el polipodi (*Polypodium vulgare* ssp. *serrulatum*) en la primera i la selaginel·la (*Selaginella denticulata*) en la segona. En aquestes comunitats és habitual la presència de molses, entre les quals s'han pogut identificar dues: *Pseudoscleropodium purum* i *Hypnum cupressiforme*.

A la llera de la riera viuen algunes comunitats vegetals ruderals. La més important és l'ass. *Chenopodietum muralis*. És una comunitat que es fa en ambients molt nitròfils i és una bona indicadora de la brutícia d'un lloc determinat. A les vores dels camins es fan altres comunitats ruderals (al. *Hordeion leporini*) d'ambients una mica més secs que l'anterior i associades al trepig humà.

6. Interès faunístic de la riera

El seguiment de la fauna vertebrada que s'ha fet a la riera només ha deixat al marge el grup dels quiròpters per la especial metodologia que requereix el seu estudi. S'ha recollit informació dels amfibis, dels rèptils, dels ocells i dels mamífers.

L'objectiu final en l'estudi dels rèptils i els amfibis és elaborar un catàleg de les espècies localitzades a l'àrea d'estudi. En el cas dels mamífers i dels ocells també s'ha fet un seguiment de les espècies que utilitzen la riera com a lloc de pas.

En el treball de camp s'ha anotat la presència de diferents espècies en funció del grup al qual pertanyen. En el cas dels amfibis i rèptils s'anotà qualsevol observació de presència ja sigui muda, posta, larva, juvenil o adult. En els ocells s'anotà presència, ja sigui per l'observació directa d'individus, com per l'escolta d'algun dels seus cants, incloent-hi gravacions a la mateixa riera. En el cas dels mamífers, s'han anotat les observacions directes mitjançant càmeres de seguiment.

Respecte els invertebrats, s'ha fet un estudi dels insectes i aràcnids que habiten la riera.

Figura 6: Dos dels sis rèptils detectats a la riera de la vall de Can Carreres. A dalt, la serp blanca [© Andreu Burguera] i, a baix, el vidriol [© Josep Maria Cervelló]. Aquest últim fotografiat a les mines d'aigua, en la imatge es veu com el terra està cobert per una concreció estalagmítica de carbonat de calci.

6.1. *Els amfibis*

La humanització de la riera, que l'ha convertida en un accés públic a la mateixa vall de Can Carreres, és la que determina la seva degradació i la pressió sotmesa als petits bassals que quedem després de les pluges. Si afegim el període de sequera dels tres últims anys, ens trobem amb una riera molt poc apte pels amfibis. Tot i això, aquests animals han trobat un lloc adient, amb un nivell d'humitat quasi permanent, que els dona una oportunitat de sobreviure: les mines d'aigua. La llista d'amfibis detectats (2) consten a la **taula 3 (annexos)**.

6.2. *Els rèptils*

L'excel·lent presència de basses d'aigua a la riera és el motiu de la raresa de rèptils associats al medi aquàtic. Només a les mines d'aigua es poden observar aquest tipus d'animals. L'ombria en alguns trams de la riera no permet la insolació dels rocams del fons i fa que, en aquests

Figura 7: Cinc dels mamífers que freqüenten la riera de la vall de Can Carreres. Acostumen a tenir hàbits nocturns i visiten la riera perquè la fan servir com a lloc de pas en els seus desplaçaments o perquè hi troben refugi o aliment. A l'esquerra: a dalt, la geneta [© Andreu Burguera]; a baix, la fagina [© Joan Pau Sanfeliu]. A la dreta: a dalt, la guineu [© Joan Pau Sanfeliu]; al mig, l'esquirol [© Joan Pau Sanfeliu]; a baix, el toixó [© Joan Pau Sanfeliu].

llocs, sigui força difícil l'observació d'aquests éssers vius (figura 6) que acostumen a buscar llocs ben assolellats. La llista de rèptils detectats (6) consten a la **taula 4 (annexos)**.

6.3. Els mamífers

L'elaboració d'un catàleg de mamífers (figura 7) té una certa dificultat perquè la majoria de les espècies tenen hàbits nocturns i els mamífers que són diürns són difícils de veure. Per a aconseguir l'objectiu s'han fet servir càmeres de seguiment, de manera que es pogués detectar el nombre més gran d'espècies a la zona.

Figura 8: Quatre dels ocells detectats a la riera de la vall de Can Carreres. A l'esquerra: a dalt, el cargolet; a baix, el picot garser gros. A la dreta: a dalt, l'abellerol; a baix, el mosquiter pàl·lid. [© Andreu Burguera]

La riera és un ambient molt visitat pels mamífers de mida mitjana i gran, tot i que les seves estades són temporals. Acostumen a fer-la servir com a lloc de pas, per beure aigua aprofitant els petits bassals creats després d'una pluja, com a refugi buscant la frescor durant els mesos més calorosos i, fins i tot, buscant les seves presses, les quals també troben amagatall a la mateixa riera. La llista de mamífers detectats (7) consten a la **taula 4 (annexos)**.

6.4. *Les aus*

La vall de Can Carreres és un paratge important per a l'avifauna (figura 8), en tractar-se d'un petit microclima que dona refugi i aliment a diferents espècies que hi viuen durant tot l'any. A més, és un bon lloc

de pas per als ocells durant les seves migracions, que la fan servir com a lloc de descans o com a lloc de cria.

Les dades recollides han estat registrades directament per visites a la riera. S'han pres nota de totes les espècies que s'han observat durant cada dia de treball de camp i també de totes aquelles que han estat detectades amb gravadores d'àudio que s'han instal·lat en tres estacions d'escolta. La llista dels ocells registrats a la riera (53) consta a la **taula 6 (annexos)**.

6.5. Els invertebrats

L'apartat 1 de la *Carta dels Invertebrats*, aprovada l'any 1986 pel Consell de Ministres del Consell d'Europa, amb l'objectiu de protegir els invertebrats, diu: "*Els invertebrats representen l'element més important de la fauna salvatge, tant en el nombre d'espècies com de biomassa*".

De fet, tan sols els insectes, un dels grups que formen part dels invertebrats, representen gairebé el 90 % de la vida al nostre planeta, amb un milió d'espècies conegudes i es calcula que en manquen encara més de sis milions més per descobrir.

Aquesta determinant importància dels insectes es reflexa en tots els ecosistemes i, per tant, també a la riera de la vall de Can Carreres. És ben cert que des d'uns anys ençà la llera de la riera roman ben seca. Només ocasionalment i després de dies continuats de pluja reviu temporalment el seu cabal. La pressió humana i la mala gestió urbanística, són altres dels factors que porten a la seva degradació. Tot això té com a conseqüència la variació dràstica de la seva biodiversitat, empobrint-la. La biodiversitat d'invertebrats són un indicador bàsic de la salut dels ecosistemes naturals. No oblidem, per exemple, que els insectes són fonamentals com a pol·linitzadors però també realitzen altres funcions importants: controladors de plagues, descomposició de la matèria orgànica morta, parasitisme i són, dins de la cadena tròfica, aliment per altres insectes, rèptils amfibis, aus i altres animals. Així doncs, la rellevància dels invertebrats s'ha de tenir en compte per a qualsevol gestió de recuperació de l'equilibri mediambiental d'un ecosistema degradat com el que tenim a la riera de la vall de Can Carreres.

La llista d'insectes i d'aràcnids detectats a la riera (41) consta a la **taula 7 (annexos)**.

7. Conclusions

Aquest estudi sobre la biodiversitat de la riera de la vall de Can Carreres demostra que aquest paratge és, des del punt de vista natural i paisatgístic, un dels espais més interessants de Sant Boi de Llobregat. En aquest indret, a més de la biodiversitat que estotja, destaca la presència de la lloreda mediterrània, hàbitat molt rar i amenaçat segons el *Manual dels hàbitats de Catalunya*. L'existència de les mines d'aigua afegeix al paratge un gran valor històric i cultural.

Els boscos associats a la riera de la vall de Can Carreres es troben molt alterats i reduïts a petits retalls aquí i allà. El principal factor que explica aquest fet és l'activitat humana que, històricament, ha tingut un efecte destructiu vers la vegetació. Una bona gestió forestal podria aconseguir la recuperació d'aquestes comunitats i, automàticament, un augment de la biodiversitat del paratge. A l'interior d'aquests boscos es desenvoluparia un microclima particular, amb un ambient fresc i ombriu, que atenua i suavitza el clima dels seus voltants. Aquest ambient ombrívol impediria la proliferació de la bardissa, del canyar i de la vegetació ruderal que, actualment, ocupen molta extensió i evitaria l'assentament en la riera d'espècies al·lòctones. També s'aconseguiria estabilitzar marges i ribes, mitigant els efectes de les possibles crescudes i actuant, alhora, com a refugi i corredor natural per a la fauna.

Tot plegat hauria de ser un estímul per a l'Ajuntament de Sant Boi de Llobregat per desenvolupar mesures encaminades a la recuperació forestal de la riera i a la seva protecció.

Per aconseguir l'objectiu, des de la comissió de natura de la Rutlla-Centre d'Estudis Santboians proposem que, des de l'ajuntament de Sant Boi de Llobregat, es prenguin mesures de protecció dels valors naturals que ja té la riera en l'actualitat i que es desenvolupi un estudi més intens amb la intenció de definir una sèrie de mesures de gestió de cara a la regeneració de la vegetació i a la protecció de la riera de la vall de Can Carreres.

En aquest estudi s'haurien de plantejar algunes qüestions, entre les quals:

- Completar les llistes de biodiversitat vegetal i animal.
- Identificar els principals elements naturals i culturals a preservar.
- Definir una sèrie d'actuacions per a regenerar el bosc autòcton associat a la riera.

- Definir una sèrie d'actuacions de recuperació ambiental dels trams més degradats amb neteja i eliminació selectiva d'espècies invasores.
- Protecció específica de les mines d'aigua amb un control de la qualitat de l'aigua i dels éssers vius que hi viuen.
- Control de la freqüentació humana i del pasturatge.
- Control de les intervencions de l'Agència Catalana de l'Aigua.
- Definir una sèrie d'actuacions de revaloració social de la riera.
- Millores i controls dels accessos.
- Divulgació social dels valors de la riera amb: itineraris naturalistes, conferències, rètols explicatius, excursions guiades, edició de fullets i d'una guia de naturalesa.
- etc.

8. Agraïments

Per a la correcta determinació dels fongs s'ha comptat amb l'ajuda d'Andrés Valverde Valera, d'Andrés Valverde Martínez i de Jordi Rius membres de l'Associació Catalana de Micologia. Ivan Vega i Josep Plaza ens han aportat fotografies fetes a la riera que han enriquit les dades de biodiversitat. Moltes gràcies a tots.

9. Bibliografia

- ARCHETTI, Genni; FERRER, Dani; ROMERO, Martí & SERRA Albert, 2011. *Estudi topogràfic de les mines d'aigua de Sant Boi de Llobregat*. Inèdit. Ajuntament de Sant Boi de Llobregat, 19 pàg.
- BOLÒS, Oriol de, 1962. *El paisaje vegetal barcelonés*. Facultad de Filosofia y Letras. Universidad de Barcelona. 192 pàg.
- BOLÒS, Oriol de; VIGO, Josep; MASALLES, Ramon M. & NINOT, Josep M, 2005. *Flora manual dels Països Catalans* [3a edició]. Editorial Pòrtic, Barcelona, 1.310 pàg.
- BRAUN-BLANQUET, Josias, 1979. *Fitosociologia. Base para el estudio de las comunidades vegetales*. Blume ediciones. 820 pàg.
- CARRERAS, Jordi; CARRILLO, Empar; FERRÉ, Albert; FONT, Xavier & NINOT, Josep Maria, 2016. *Manual dels hàbitats de Catalunya. Volum IV. 3 Vegetació arbustiva i herbàcia (Vegetació arbustiva)*. Generalitat de Catalunya. Barcelona. 309 pàg.

- CERVELLÓ, Josep Maria, 1995. Hidrologia. Dins *Atles comarcal del Baix Llobregat*. Vol XI. Inst. Cartogràfic de Catalunya i Consell Comarcal del Baix Llobregat, p 94-101.
- CERVELLÓ, Josep Maria, 2021. Les mines d'aigua al Bori i la vall de Can Carreres. L'aprofitament dels aqüífers de muntanya a Sant Boi de Llobregat. *Actes La Rutlla, 2es jornades d'investigació santboiana*: 37-53. La Rutlla - Centre d'Estudis Santboians.
- CERVELLÓ, Josep Maria; JOGLAR Víctor; SÁNCHEZ, Xavier & SANS, Jaume, 2006. *Les nostres muntanyes. Montbaig, Montpedrós, serra de Miramar, serra de les Ferreres, valls de Sant Climent, Costa Fustera*. Ajuntament de Sant Boi de Llobregat. 141 pàg.
- GIL-VELASCO, Marcel; FRANCH, Martí; ILLA, Marc; BURGAS, Albert; FUENTES, Miguel Ángel; GARCÍA-TARRASÓN, Manolo; LARRUY, Xavier; OLLÉ, Alex & GÁLVEZ, Marc, 2015. *Llista Patró dels ocells de Catalunya*. Edició 4.1- agost de 2015. Institut Català d'Ornitologia (ICO).
- GONZÁLEZ, Valentí, 2020. Plantes interessants de l'espai natural del Montbaig-Montpedrós (el Baix Llobregat). *Miconia*, 5: 81-99.
- GONZÁLEZ, Valentí, 2022. Projecte FitoCAT, 50: Plantes de la vall de Can Carreres i de la vall del Llor (Sant Boi de Llobregat, el Baix Llobregat). *Miconia*, 6: 117-139.
- GONZÁLEZ, Valentí, 2023. Sobre la presència de la lloreda (*Rusco aculeati-Lauretum nobilis*) a Sant Boi de Llobregat. *Miconia*, 7: 55-70.
- GONZÁLEZ, Valentí, 2023. La vegetació de la riera de la vall de Can Carreres (Sant Boi de Llobregat, el Baix Llobregat). *Miconia*, 8: 61-85.
- ICGC, 2006. *Mapa hidrogeològic del tram baix del Llobregat i el seu delta*. 1:30000. ICGC i Comunitat d'Usuaris d'Aigües del delta del riu Llobregat. Barcelona.
- ICGC, 2023. *Vissir de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya* (<http://srv.icgc.cat/vissir3/>). Data de consulta: 16 de setembre del 2023.

ANNEXOS

Taula 1 – Plantes localitzades a la vall de Can Carreres

<i>Acacia dealbata</i>	<i>Brachypodium retusum</i>
<i>Agave americana</i>	<i>Brachypodium sylvaticum</i>
<i>Agrimonia eupatoria</i> ssp. <i>eupatoria</i>	<i>Brassica fruticulosa</i> ssp. <i>fruticulosa</i>
<i>Allium neapolitanum</i>	<i>Bromus catharticus</i>
<i>Allium roseum</i>	<i>Bromus diandrus</i>
<i>Alyssum maritimum</i>	<i>Bromus hordeaceus</i>
<i>Amaranthus blitoides</i>	<i>Bromus madritensis</i>
<i>Amaranthus hybridus</i>	<i>Bromus sterilis</i>
<i>Amaranthus muricatus</i>	<i>Calendula arvensis</i>
<i>Amaranthus retroflexus</i>	<i>Calystegia sepium</i> ssp. <i>silvatica</i>
<i>Ampelodesmos mauritanica</i>	<i>Capsella bursa-pastoris</i> ssp. <i>bursa-pastoris</i>
<i>Anacyclus valentinus</i>	<i>Capsella bursa-pastoris</i> ssp. <i>rubella</i>
<i>Anagallis arvensis</i> ssp. <i>arvensis</i>	<i>Cardamine hirsuta</i>
<i>Anagallis arvensis</i> ssp. <i>foemina</i>	<i>Carduus pycnocephalus</i>
<i>Andryala integrifolia</i>	<i>Carduus tenuiflorus</i>
<i>Anthyllis tetraphylla</i>	<i>Carex pendula</i>
<i>Antirrhinum majus</i> ssp. <i>majus</i>	<i>Carlina corymbosa</i> ssp. <i>hispanica</i>
<i>Antirrhinum orontium</i>	<i>Carthamus lanatus</i> ssp. <i>lanatus</i>
<i>Aptenia cordifolia</i>	<i>Catapodium rigidum</i> ssp. <i>rigidum</i>
<i>Araujia sericifera</i>	<i>Celtis australis</i>
<i>Arbutus unedo</i>	<i>Centaurea aspera</i> ssp. <i>aspera</i>
<i>Arctium minus</i>	<i>Centaureum erythraea</i>
<i>Argyrolobium zanonii</i>	<i>Cerastium glomeratum</i>
<i>Aristolochia longa</i> ssp. <i>paucinervis</i>	<i>Ceratonía siliqua</i>
<i>Artemisia verlotiorum</i>	<i>Chenopodium album</i>
<i>Arum italicum</i> ssp. <i>italicum</i>	<i>Chenopodium murale</i>
<i>Arundo donax</i>	<i>Cichorium intybus</i>
<i>Asparagus acutifolius</i>	<i>Cirsium vulgare</i> ssp. <i>crinitum</i>
<i>Asphodelus fistulosus</i>	<i>Cistus albidus</i>
<i>Asplenium adiantum-nigrum</i> ssp. <i>onopteris</i>	<i>Cistus monspeliensis</i>
<i>Asplenium trichomanes</i>	<i>Cistus salviifolius</i>
<i>Aster sedifolius</i>	<i>Clematis flammula</i>
<i>Aster squamatus</i>	<i>Clematis vitalba</i>
<i>Avena barbata</i>	<i>Convolvulus althaeoides</i>
<i>Beta vulgaris</i>	<i>Convolvulus arvensis</i>
<i>Bidens subalternans</i>	<i>Conyza bonariensis</i>
<i>Blackstonia perfoliata</i> ssp. <i>perfoliata</i>	<i>Conyza canadensis</i>
<i>Borago officinalis</i>	<i>Conyza sumatrensis</i>
<i>Brachypodium phoenicoides</i>	<i>Coriaria myrtifolia</i>

<i>Coris monspeliensis</i> ssp. <i>monspeliensis</i>	<i>Galium pumilum</i> ssp. <i>papillosum</i>
<i>Cornus sanguinea</i>	<i>Geranium molle</i> ssp. <i>molle</i>
<i>Coronopus didymus</i>	<i>Geranium robertianum</i> ssp. <i>purpureum</i>
<i>Corylus avellana</i>	<i>Geranium rotundifolium</i>
<i>Crataegus monogyna</i>	<i>Globularia alypum</i>
<i>Crepis sancta</i> ssp. <i>sancta</i>	<i>Hedera helix</i>
<i>Crepis vesicaria</i> ssp. <i>taraxacifolia</i>	<i>Helichrysum stoechas</i>
<i>Cupressus sempervirens</i>	<i>Heliotropium europaeum</i>
<i>Cydonia oblonga</i>	<i>Hirschfeldia incana</i>
<i>Cynodon dactylon</i>	<i>Hordeum murinum</i> ssp. <i>leporinum</i>
<i>Cynoglossum creticum</i>	<i>Hyparrhenia hirta</i> ssp. <i>hirta</i>
<i>Cynosurus echinatus</i>	<i>Hyparrhenia hirta</i> ssp. <i>pubescens</i>
<i>Dactylis glomerata</i>	<i>Hypericum perforatum</i>
<i>Daphne gnidium</i>	<i>Hypnum cupressiforme</i> (molsa)
<i>Daucus carota</i> ssp. <i>carota</i>	<i>Inula viscosa</i>
<i>Dichanthium ischaemum</i>	<i>Ipomoea indica</i>
<i>Digitaria sanguinalis</i>	<i>Juniperus oxycedrus</i>
<i>Diplotaxis erucoides</i>	<i>Kalanchoe x houghtonii</i>
<i>Echium vulgare</i> ssp. <i>argentea</i>	<i>Kickxia elatine</i> ssp. <i>crinita</i>
<i>Eleusine tristachya</i> ssp. <i>barcinonensis</i>	<i>Koeleria phleoides</i>
<i>Erica arborea</i>	<i>Lactuca serriola</i>
<i>Eriobotrya japonica</i>	<i>Lathyrus clymenum</i>
<i>Erodium malacoides</i> ssp. <i>malacoides</i>	<i>Laurus nobilis</i>
<i>Erodium moschatum</i>	<i>Lavandula stoechas</i> ssp. <i>stoechas</i>
<i>Erucastrum nasturtiifolium</i> ssp. <i>nasturtiifolium</i>	<i>Lavatera cretica</i>
<i>Eryngium campestre</i>	<i>Leontodon taraxacoides</i> ssp. <i>hispidus</i>
<i>Euphorbia characias</i> ssp. <i>characias</i>	<i>Lepidium draba</i> ssp. <i>draba</i>
<i>Euphorbia exigua</i> ssp. <i>exigua</i>	<i>Lepidium graminifolium</i> ssp. <i>graminifolium</i>
<i>Euphorbia helioscopia</i> ssp. <i>helioscopia</i>	<i>Ligustrum lucidum</i>
<i>Euphorbia maculata</i>	<i>Linum strictum</i> ssp. <i>strictum</i>
<i>Euphorbia peplus</i>	<i>Lolium perenne</i>
<i>Euphorbia prostrata</i>	<i>Lonicera implexa</i>
<i>Euphorbia segetalis</i> ssp. <i>segetalis</i>	<i>Lonicera japonica</i>
<i>Euphorbia serrata</i>	<i>Lunaria annua</i> ssp. <i>annua</i>
<i>Ficus carica</i>	<i>Malva parviflora</i>
<i>Filago gallica</i>	<i>Malva sylvestris</i>
<i>Foeniculum vulgare</i> ssp. <i>piperitum</i>	<i>Matricaria recutita</i>
<i>Fumana ericoides</i>	<i>Medicago arabica</i>
<i>Fumaria capreolata</i>	<i>Medicago orbicularis</i>
<i>Fumaria officinalis</i>	<i>Medicago polymorpha</i> ssp. <i>microcarpa</i>
<i>Galactites tomentosa</i>	<i>Medicago truncatula</i>
<i>Galium aparine</i> ssp. <i>aparine</i>	<i>Melica ciliata</i> ssp. <i>magnoli</i>
<i>Galium lucidum</i> ssp. <i>lucidum</i>	<i>Melissa officinalis</i> ssp. <i>officinalis</i>

<i>Mercurialis annua</i> ssp. <i>annua</i>	<i>Prunus avium</i>
<i>Morus alba</i>	<i>Prunus domestica</i> ssp. <i>domestica</i>
<i>Muscari comosum</i>	<i>Prunus domestica</i> ssp. <i>insititia</i>
<i>Narcissus tazetta</i> ssp. <i>papyraceus</i>	<i>Prunus dulcis</i>
<i>Nerium oleander</i>	<i>Prunus mahaleb</i>
<i>Odontites luteus</i>	<i>Prunus spinosa</i>
<i>Olea europaea</i>	<i>Pseudoscleropodium purum</i> (molssa)
<i>Ononis spinosa</i>	<i>Psoralea bituminosa</i>
<i>Opuntia maxima</i>	<i>Punica granatum</i>
<i>Origanum vulgare</i>	<i>Quercus coccifera</i> ssp. <i>coccifera</i>
<i>Oryzopsis miliacea</i> ssp. <i>miliacea</i>	<i>Quercus ilex</i> ssp. <i>ilex</i>
<i>Oxalis corniculata</i> ssp. <i>corniculata</i>	<i>Quercus gr. pubescens</i>
<i>Pallenis spinosa</i> ssp. <i>spinosa</i>	<i>Ranunculus bulbosus</i> ssp. <i>aleae</i>
<i>Papaver rhoeas</i>	<i>Reichardia picroides</i>
<i>Parietaria officinalis</i> ssp. <i>judaica</i>	<i>Reseda phyteuma</i> ssp. <i>phyteuma</i>
<i>Paspalum dilatatum</i>	<i>Reseda lutea</i>
<i>Paspalum distichum</i>	<i>Rhamnus alaternus</i>
<i>Petasites pyrenaicus</i>	<i>Robinia pseudoacacia</i>
<i>Phagnalon saxatile</i>	<i>Rosa sempervirens</i>
<i>Phillyrea angustifolia</i>	<i>Rubia peregrina</i> ssp. <i>longifolia</i>
<i>Phillyrea latifolia</i> ssp. <i>media</i>	<i>Rubia peregrina</i> ssp. <i>peregrina</i>
<i>Phyllostachys aurea</i>	<i>Rubus caesius</i>
<i>Pinus halepensis</i>	<i>Rubus ulmifolius</i>
<i>Pinus pinea</i>	<i>Rumex conglomeratus</i>
<i>Pistacia lentiscus</i>	<i>Rumex cristatus</i>
<i>Plantago albicans</i>	<i>Rumex obtusifolius</i> .
<i>Plantago coronopus</i>	<i>Rumex pulcher</i>
<i>Plantago lagopus</i>	<i>Ruscus aculeatus</i>
<i>Plantago lanceolata</i>	<i>Ruta chalepensis</i> ssp. <i>angustifolia</i>
<i>Plantago major</i> ssp. <i>major</i>	<i>Salvia verbenaca</i> ssp. <i>verbenaca</i>
<i>Platanus</i> s.l.	<i>Sambucus nigra</i>
<i>Plumbago auriculata</i>	<i>Sanguisorba minor</i>
<i>Poa annua</i> ssp. <i>annua</i>	<i>Satureja calamintha</i> ssp. <i>ascendens</i>
<i>Poa trivialis</i> ssp. <i>trivialis</i>	<i>Scabiosa atropurpurea</i>
<i>Polycarpon tetraphyllum</i> ssp. <i>tetraphyllum</i>	<i>Scrophularia peregrina</i>
<i>Polygala rupestris</i> ssp. <i>rupestris</i>	<i>Sedum sediforme</i>
<i>Polygonum aviculare</i> ssp. <i>aviculare</i>	<i>Selaginella denticulata</i>
<i>Polypodium vulgare</i> ssp. <i>serrulatum</i>	<i>Senecio angulatus</i>
<i>Populus alba</i>	<i>Senecio vulgaris</i>
<i>Populus nigra</i>	<i>Setaria verticillata</i>
<i>Portulaca oleracea</i>	<i>Sherardia arvensis</i>
<i>Potentilla reptans</i>	<i>Silybum marianum</i>
<i>Prunella vulgaris</i>	<i>Sisymbrium irio</i>
	<i>Sisymbrium officinale</i>

Smilax aspera
Solanum lycopersicum
Solanum nigrum ssp. *nigrum*
Sonchus oleraceus
Sonchus tenerrimus
Sorbus domestica
Sorghum halepense
Spartium junceum
Spergularia rubra ssp. *rubra*
Sporobolus indicus
Stachys ocymastrum
Stellaria media ssp. *media*
Taraxacum officinale
Torilis arvensis ssp. *neglecta*
Tribulus terrestris
Trifolium arvense
Trifolium campestre
Ulex parviflorus
Ulmus minor

Umbilicus rupestris ssp. *rupestris*
Urospermum dalechampii
Urospermum picroides
Urtica urens
Verbena officinalis
Veronica hederifolia ssp. *hederifolia*
Veronica persica
Veronica polita
Viburnum tinus ssp. *tinus*
Vicia hybrida
Vicia sativa ssp. *sativa*
Vinca difformis
Viola alba ssp. *dehnhardtii*
Vitis rupestris
Wisteria sinensis
Xanthium spinosum
Xanthium strumarium ssp. *strumarium*

Taula 2 – Fongs i micetozous localitzats a la riera de la vall de Can Carreres

Fongs veritables:

Div. Ascomicots

Daldinia concentrica

Hypomyces chrysospermus

Mucor mucedo

Xylaria hypoxylon

Div. Basidiomicots

Armillaria mellea

Auricularia mesenterica

Candolleomyces candolleanus

Clathrus ruber

Coprinellus sp.

Cyclocybe aegerita

Entoloma sp.

Fomitopsis pinicola

Fuscoporia torulosa

Gymnopus sp.

Hymenochaete tabacina

Inocybe sp.

Lycoperdon decipiens

Phallus impudicus

Pluteus sp.

Russula sp.

Sarcodontia sp.

Scleroderma areolatum

Stereum hirsutum

Tapinella panuoides

Trametes versicolor

Trichaptum fuscoviolaceum

Tubaria sp.

Xerocomellus chrysenteron

Div. Mucoromicots

Syzygites megalocarpus

Micetozous:

Reticularia lycoperdon

Taula 3 – Amfibis localitzats a la riera de la vall de Can Carreres

Salamandra (*Salamandra salamandra*).

Aquest urodel crepuscular de la família *Salamandridae* es considera una espècie eurosiberiana. A Catalunya és abundant i es pot trobar en tota mena d'hàbitats, sempre que la humitat sigui elevada.

Tòtil (*Alytes obstetricans*).

Aquest anur de la família dels *Discoglossidae* és considerat com una espècie endèmica de l'Europa occidental. A Catalunya és abundant i viu a tota mena d'hàbitats però sempre prop de punts d'aigua.

Taula 4 - Rèptils localitzats a la riera de la vall de Can Carreres

Dragó comú (*Tarentola mauritanica*).

El dragó comú és un rèptil de la família *Gekkonidae* i es considera una espècie mediterrània ibèrica. A Catalunya és una espècie freqüent. Altitudinalment, ocupa preferentment la plana i es pot trobar fins als 800 m. Viu en tota mena de biòtops i es pot veure sovint hibernant a les caixes nius.

Sargantana ibèrica (*Podarcis hispanicus*).

Aquest saure de la família *Lacertidae*, es considera una espècie mediterrània ibèrica. A Catalunya és una espècie molt abundant. Altitudinalment es distribueix des del nivell del mar fins als 1700 m. Es pot trobar a tota mena de biòtops.

Sargantana cuallarga (*Psammodromus algirus*).

Aquesta sargantana també pertany a la família *Lacertidae*. El seu hàbitat natural és el bosc mediterrani, els matollars i els conreus. S'entén per tota la península Ibèrica però alguns especialistes parlen de tres poblacions diferents, separades genèticament, una de les quals es distribueix per l'est de la Península i, per tant, pel sector estudiat.

Serp blanca (*Zamenis scalaris*).

Aquest ofidi de la família *Colubridae* és considerada una espècie mediterrània ibèrica que també és present al nord d'Àfrica. A Catalunya és una espècie abundant. Altitudinalment es pot trobar des de nivell del mar fins als 1100 m, però el seu caire termòfil fa que sigui més abundant a cotes més baixes. Pot viure a tota mena de biòtops sempre que hi hagi algun matoll per a refugiar-se.

Serp verda (*Malpolon monspessulanus*).

Aquest ofidi de la família *Lamprophiidae* és una espècie circummediterrània. A Catalunya és abundant. Malgrat ser una espècie molt termòfila es pot trobar des del nivell del mar fins a 2000 m d'altitud. Es pot trobar principalment en biòtops mediterranis, ruderals i camps de conreus.

Vidriol (*Anguis fragilis*).

Aquest lacèrtid de la família *Anguidae* és una espècie eurosiberiana. A Catalunya es freqüent. Viu sempre en llocs humits, amb certa cobertura vegetal i en tota mena de biòtops, tant eurosiberians com mediterranis humits.

Taula 5 - Mamífers localitzats a la riera de la vall de Can Carreres

Conill (*Oryctolagus cuniculus*).

Aquest mamífer típicament mediterrani prefereix viure en zones de conreus, erms i en espais una mica oberts i propers a l'arbrat, com per exemple la riera. La seva presència ve condicionada pels usos del sòl que en poden facilitar la seva abundància.

Esquirol (*Sciurus vulgaris*).

La presència d'aquest rosegador a la riera va lligada a la formació de petites basses d'aigua després d'alguna pluja i a l'existència d'arbres que li ofereixin llavors, principalment de pins, de les quals s'alimenten.

Fagina (*Martes foina*).

La fagina ocupa gran part de l'Europa Central i Meridional. A Catalunya és present a gairebé tot el territori i, fins i tot, és abundant en algunes zones. La fagina es troba en regressió a causa, principalment, de la caça il·legal per part dels furtius, les molèsties ocasionades pels humans i la destrucció del seu hàbitat.

Geneta (*Genetta genetta*).

Aquest és l'únic vivèrrid present a Catalunya i a Europa. Es creu que ha estat introduït en el nostre continent

per l'home, portat des d'Àfrica. Aquesta és una espècie molt forestal i també prefereix indrets amb rocam i cursos d'aigua. A Catalunya és gairebé present a tot el territori, menys a les zones més continentals i el Pirineu.

Guineu (*Vulpes vulpes*).

Aquest cànid és el carnívor més freqüent que visita la riera. És present a tot Catalunya i a tot el continent eurasiàtic. És una espècie generalista, pot ocupar tota mena d'hàbitats, i molt abundant per la manca de depredadors.

Senglar (*Sus scrofa*).

El senglar visita la riera per buscar menjar i per desparasitar-se aprofitant el fang dels bassals. S'han detectat moltes furgades, petjades, excrements i marques en les escorces dels arbres. També fa servir la riera com a via de pas en els seus desplaçaments, principalment, nocturns.

Toixó (*Meles meles*).

El toixó és un mustèlid de certa mida que viu vinculat als caus on habita. És una espècie paleàrtica que es troba a tot el centre i sud d'Europa. A Catalunya és gairebé present a tot el territori.

Taula 6 - Ocells localitzats a la riera de la vall de Can Carreres

FAMÍLIA	NOM CIENTÍFIC	NOM POPULAR	FENOLOGIA
<i>Aegithalidae</i>	<i>Aegithalos caudatus</i>	Mallerenga cuallarga	Sedentari
<i>Apocidae</i>	<i>Apus apus</i>	Falciot negre	Estival
	<i>Apus melba</i>	Ballester	Estival
<i>Certhiidae</i>	<i>Certhia brachydactyla</i>	Raspinnell comú	Sedentari
<i>Cettiidae</i>	<i>Cettia cetti</i>	Rossinyol bord	Sedentari
<i>Columbidae</i>	<i>Columba palumbus</i>	Tudó	Sedentari
	<i>Streptopelia decaocto</i>	Tòrtora turca	Sedentari
<i>Corvidae</i>	<i>Garrulus glandarius</i>	Gaig	Sedentari
	<i>Pica pica</i>	Garsa	Sedentari
<i>Emberizidae</i>	<i>Emberiza cia</i>	Sit negre	Hivernant
	<i>Emberiza cirrus</i>	Gratapalles	Hivernant/sedentari
<i>Estrildidae</i>	<i>Estrilda astrild</i>	Bec de corall senegalès	Invasor
<i>Fringillidae</i>	<i>Carduelis carduelis</i>	Cadernera	Sedentari
	<i>Carduelis chloris</i>	Verdum	Sedentari
	<i>Coccothraustes</i>		
	<i>coccothraustes</i>	Durbec	Hivernant ocasional
	<i>Fringilla coelebs</i>	Pinsà comú	Hivernant
	<i>Serinus serinus</i>	Gafarró	Sedentari
	<i>Spinus spinus</i>	Lluer	Hivernant ocasional
<i>Hirundinidae</i>	<i>Delichon urbicum</i>	Oreneta cuablanca	Estival
	<i>Hirundo rustica</i>	Oreneta vulgar	Estival
<i>Laridae</i>	<i>Larus michahellis</i>	Gavina de potes grogues	Sedentari
<i>Meropidae</i>	<i>Merops apiaster</i>	Abellerol	Estival
<i>Motacillidae</i>	<i>Motacilla alba</i>	Cuereta blanca vulgar	Sedentari
<i>Muscicapidae</i>	<i>Erithacus rubecula</i>	Pit-roig	Sedentari
	<i>Luscinia megarhynchos</i>	Rossinyol	Estival
	<i>Muscicapa striata</i>	Papamosques gris	Estival
	<i>Phoenicurus ochruros</i>	Cotxa fumada	Hivernant/sedentari
	<i>Turdus merula</i>	Merla	Sedentari
	<i>Turdus philomelos</i>	Tord comú	Hivernant/sedentari
<i>Oriolidae</i>	<i>Oriolus oriolus</i>	Oriol	Estival
<i>Paridae</i>	<i>Cyanistes caeruleus</i>	Mallerenga blava	Sedentari
	<i>Lophophanes cristatus</i>	Mallerenga emplomallada	Sedentari
	<i>Parus major</i>	Mallerenga carbonera	Sedentari
	<i>Periparus ater</i>	Mallerenga petita	Sedentari
<i>Passeridae</i>	<i>Passer domesticus</i>	Pardal comú	Sedentari
	<i>Passer montanus</i>	Pardal xarrec	Sedentari

<i>Phasianidae</i>	<i>Alectoris rufa</i>	Perdiu roja	Sedentari
<i>Phylloscopidae</i>	<i>Phylloscopus bonelli</i>	Mosquiter pàl·lid	Estival
	<i>Phylloscopus collybita</i>	Mosquiter comú	Hivernant
	<i>Phylloscopus inornatus</i>	Mosquiter de doble ratlla	Migrador ocasional
	<i>Phylloscopus trochilus</i>	Mosquiter de passa	Migrador
<i>Picidae</i>	<i>Dendrocopos major</i>	Picot garser gros	Sedentari
	<i>Dendrocopos minor</i>	Picot garser petit	Sedentari
	<i>Picus viridis</i>	Picot verd	Sedentari
<i>Prunellidae</i>	<i>Prunella modularis</i>	Pardal de bardissa	Hivernant
<i>Regulidae</i>	<i>Regulus ignicapilla</i>	Bruel	Sedentari
<i>Strigidae</i>	<i>Strix aluco</i>	Gamarús	Sedentari
<i>Sturnidae</i>	<i>Sturnus vulgaris</i>	Estornell vulgar	Sedentari
<i>Sylviidae</i>	<i>Sylvia atricapilla</i>	Tallarol de casquet	Sedentari/estival
	<i>Sylvia borin</i>	Tallarol gros	Migrador/estival
	<i>Sylvia cantillans</i>	Tallarol de garriga	Migrador/estival
	<i>Sylvia melanocephala</i>	Tallarol capnegre	Sedentari
<i>Troglodytidae</i>	<i>Troglodytes troglodytes</i>	Cargolet	Sedentari

Taula 7 – Insectes i aràcnids localitzats a la riera de la vall de Can Carreres

GRUP	FAMÍLIA	NOM
Coleòpters	<i>Buprestidae</i>	<i>Capnodis tenebrionis</i>
	<i>Cerambycidae</i>	<i>Clorophorus glabromaculatus</i>
	<i>Chrysomelidae</i>	<i>Xanthogaleruca luteola</i> (escarabat de l'om)
	<i>Oedemeridae</i>	<i>Oedemera nobilis</i>
Dípters	<i>Asilidae</i>	<i>Saropogon flavicinctus</i> (mosca assassina)
	<i>Bombyliidae</i>	<i>Bombylius medius</i> <i>Hemipenthes velutina</i>
	<i>Calliphoridae</i>	<i>Calliphora vomitoria</i> (mosca blava) <i>Lucilia sericata</i> (mosca de cucs)
	<i>Syrphidae</i>	<i>Volucella zonaria</i>
	<i>Tachinidae</i>	<i>Tachina grossa</i>
	<i>Tipulidae</i>	<i>Tipula</i> sp. (típula)
Hemípters	<i>Coreidae</i>	<i>Coreus marginatus</i> (xinxà de les carbasses)
	<i>Pentatomidae</i>	<i>Palomena prasina</i> (xinxà bernat pudent)
	<i>Reduviidae</i>	<i>Zelus renardii</i> (xinxà assassina)
Himenòpters	<i>Apidae</i>	<i>Apis mellifera</i> (abella) <i>Xylocopa violacea</i> (abella fustera)
	<i>Crabronidae</i>	<i>Bembix</i> sp.
	<i>Formicidae</i>	<i>Camponotus cruentatus</i> <i>Messor</i> sp.
	<i>Sphecidae</i>	<i>Ammophila sabulosa</i> <i>Isodontia philadelphica</i>
	<i>Vespidae</i>	<i>Polistes dominula</i> (vespa comuna)
Lepidòpters	<i>Hesperiidae</i>	<i>Carcharodus alceae</i> (capgròs comú)
	<i>Lycaenidae</i>	<i>Celastrina argiolus</i> (blaveta de l'heura) <i>Lycaena phlaeas</i> (coure comú)
	<i>Nymphalidae</i>	<i>Lasiommata megera</i> (margenera comuna) <i>Limenitis reducta</i> (nimfa mediterrània) <i>Pararge aegeria</i> (bruna de bosc, maculata) <i>Vanessa atalanta</i> (atalanta)
	<i>Papilionidae</i>	<i>Iphiclydes feisthamelii</i> (reina zebra)
	<i>Pieridae</i>	<i>Gonepteryx rahmni</i> (llimonera) <i>Gonepteryx cleopatra</i> (cleopatra) <i>Pieris rapae</i> (blanqueta de la col)
Ortòpters	<i>Acrididae</i>	<i>Aiolopus puissanti</i> (saltamartí) <i>Oedipoda caerulea</i> (llagosta d'ales blaves)
	<i>Gryllidae</i>	<i>Gryllomorpha dalmatina</i> (grill)

Aràcnids	<i>Araneidae</i>	<i>Zilla diodia</i>
	<i>Salticidae</i>	<i>Saitis barbipes</i>
	<i>Tetragnathidae</i>	<i>Tretagnatha extensa</i>
	<i>Thomisidae</i>	<i>Misumena vatia</i>

Amb el suport

AJUNTAMENT
SANT BOI
DE LLOBREGAT

Enguany fa cinc anys que vam començar aquest ambiciós projecte: les Jornades d'investigació santboianes anuals. Cinc anys de presentar investigacions inèdites sobre molts diversos temes, tenint Sant Boi com a centre d'interès.

Enguany, al costat del nostre particular aniversari, han coincidit importants aniversaris, i que hem celebrat amb comunicacions que ens han explicat aquestes efemèrides. Fa 70 anys que es van descobrir les Termes Romanes, i la seva comunicació ens explica el context polític del seu descobriment. Fa 50 anys que va morir Ramon Mas, en Sardina, a conseqüència d'un accident, just a les Termes Romanes, que ell havia descobert l'any 1953 i també sumen cinc dècades des de que va néixer l'Escola Barrufet. I 25 anys va néixer l'Associació que agermana San Miguelito i Sant Boi. També trobareu temes molt diversos i interessants vinculats a la història de la nostra ciutat.

ISBN 978-84-09-59999-8

9 788409 599998